

## MODERNIOSIOS PAŽANGOS PROBLEMOS

*« Parod jam visas pasaulio karalystes  
bei j garbingum ir jam tar : Aš tau  
visa tai atiduosiu, jei parpuol s pagar-  
binsi mane » (Mato 4,8-9).*

### I. Bendra pažangos klausimo apžvalga

1. *Pažangos id ja — ši laik vyraujanti id ja.* — Kiekviena epocha turi kuri nors jai b ding vyraujan i id j . Viduriniais amžiais vyravo krikščionyb ; jiems besibaigiant, šviesuomen s nuotaikas paverg klasikin s k rybos pažinimu pagr stas humanizmo idealas ; nauj j laik vyraujanti id ja yra pažangos id ja. Pažangos principas per paskutiniuosius amžius vyrauja visoje vakar kult roje, gaivindamas ir kontroliuodamas vis vakar m stym . Jis yra priimamas kaip savaim aiškus, kaip aksioma, kylanti iš gyvenimo esm s. Pažangos siekimas duoda krypt pagrindin ms ši laik minties srov ms ir yra suprantamas kaip kelias geresn ateit . Vis moksl , meniškiosios k rybos, socialin s veiklos ir net politini sistem prasm labai dažnai suvedama pažang . Pažanga labai dažnai yra laikoma keliu gerov , teisingum , žinojim ir kit svarbi j vertybi realizavim . Proudonas kitados pažangos id j pavadino geležinkeliu laisv .

Pažangos id ja apjungia vis istorijos sistem . Istorija daug kur yra laikoma pažangos evoliucijos mokslu, ir ji yra matuojama praeities gyvenimo bei vyki pažangumu bei j reikšmingumu pažangai. j patenka tik tie vykiai, kurie savo metu yra svarb s savo pažangumu ir prisideda prie pažangos evoliucijos, ir iš jos išbraukiama viskas, kas savo metu neturi ko nors nauja žmonijai praturtinti. Pažangos id jos šviesoje ir pati istorija pasidaro tuo didingu mechanizmu, kuris per amžius neša palaim žmonijai, vadovaudamas jai kelyje ger jim .

Gal nėra gyvenimo srities, kurioje pažanga nebūt teigiamai vertinama ir kurioje pažangos trūkumas nebūt smerkiamas. Net ir religijai tuo atžvilgiu nepripažįstama išimties: ne pažanga derinama prie religijos, o religijos dalykai vertinami pagal jų prisiderinimą prie bendrosios pažangos. Ir pati pažanga nureligijusiai vakar visuomenės daliai yra pavirtusi savotiška religija: joje pažangos idealas daug kam užmiegęs religijos viet. Daugelio 18-jo ir 19-jo amžių mokytojų sukurta bei išplėtotą pažangos doktrina, siekianti išspręsti tobulimo ryšius tarp visatos, gamtos ir žmogaus, turėjo iš dalies atlikti ir religijos vaidmenį: be antgamtinės religijos pagalbos ji turėjo tobulinti žmogų ir tuo būdu vesti žmoniją vis geresnį gyvenimą, laimingumą.

Šiais laikais nebe pagrindo didžiuojamasi, kad pažanga niekada taip sparčiai nedidėjo kaip dabar. Tiksluosiuose moksluose, technikoje ir medicinoje išrandama tiek daug, kad didelės tyrimų laboratorijose neretai yra laikoma negera ta diena, kurioje nieko nauja ne registruojama. Mokslas žengia pirmyn taip greitai, jog net sakoma, kad mokslininkas, gavęs daktaro laipsnį už darbą naujuosiuose tyrimuose, tą dieną, kada jis ateina universitetą atsiimti doktorato diplomą, yra jau savo specialybę atsilikęs.

Tačiau, nežįrint labai didelio pažangos vertinimo, nežįrint jos idiosukelto labai didelio susižavėjimo, pati pažangos sėkva dar ir šiandien nėra aiški. Jau per daug dalykų pažangos vardu yra vadinama ir pateisinama. Ir visos mados, ir moralinis pakrikimas, ir šeimos palaidumas, ir daug kitų panašių dalykų yra dažnai suvedama pažangumui. Neretai yra sunku atskirti pažangą nuo reklamos. O dar sunkiau skirti, kur pasibaigia pažanga ir kur prasideda degeneracija.

Pažangos idiosukelį, nagrinėta ir aiškinta daugelio pradžios amžių mokytojų, ir šiandien nėra daug paaiškėjusių ir yra pavirtusių tik jimi: vieni tiki gyvenime pastoviai vykstanti labai didelį pažangą, kiti ją beveik nebetiki. Ir vieni ir kiti turi labai svairius argumentus, kuriuose yra ir vienašališkumo, ir klaidų, kaip ir pačioje pažangoje. Anglų istorikas J. B. Bury, gana išsamiai išstudijavęs pažangos idiosukelį bei jos padėtį šiame amžiuje ir su aiškiu palankumu ją traktuodamas, savo labai svaraus

veikalo <sup>1</sup> žangoje pažang pavadino mitu, kuris yra pagrįstas tik jimu, tuo primindamas, kad daugelis savo tikėjimo laikosi tiksliai moksliniais faktais.

Toks savo gyvenimo bei vili jungimas su pažanga ir jos išlimas iki tikėjimo daug kam sukėlė paskatinimą savo srovei bei sąjūdžius pavadinti ir laikyti pažangiais. Taip didesnė pažangumui pretenduoja ir dažnai pažangiais pasivadina visų radikalai, sekuliaristai, liberalai, masonai ir apskritai visi kryptiniai materialistai, atsisakę tradicinių vertybių. Tokiu pagrindu dažnai kalbama apie pažangiuosius rašytojus, pažangiuosius veikėjus ir pažangią auklėjimą. Tačiau toks jų pasivadymas nevisada reiškia jų pasiekimą, veikimo ar išauklėjimo aukštesnį lygį. Labai dažnai tai tereikia tik jų pažangos pavertimo savo tikėjimu. Greta to, pažangiais titulavimasis gali reikšti ir neretai reiškia tik idėjų propagandą, reklamą ir demagogiją.

2. *Pažangos doktrinos istorija.* — Nors žmonės ir tolimoje praeityje žinojo ir suprato visi pagerinimai bei patobulinimai galimumus ir buvo patyrę bendro gyvenimo gerėjimo laikotarpius, bet pažangos, kaip nuolatinio ir viską apimančio proceso, teorija nei senovės, nei vidurinių amžių mąstytojų veikaluose nebuvo pilnai išvystyta. Pažangos doktrina su geresnėmis ateities ir nuolatinio tobulėjimo viltimis yra laikoma naujajam laikui vakarų kultūros padaru.

Senovės graikų filosofijoje užtinkama gerėjimo ir nykimo ciklo teorija. Platonas aiškino, kad kiekviena visuomenė, panašiai kaip ir kiti organizmai, pereina natūrali kitimo keli, kuriame augimo ir nykimo fazės kartojasi per amžius <sup>2</sup>. Tokios pat ciklinės visuomenės kilimo ir nykimo teorijos laikosi ir romėnai (Liukrecijus, Ciceronas, Seneka). Šv. Augustinas, sekdamas Platonu, žmonijos augimo ir menkėjimo laikotarpius prilygino atskiro individo tokiems pat laikotarpiais. Silpnėjant ir menkėjant Romos valstybei, signalo sitikinimas, kad žmonija, kitados pergyvenusi gražiausius laikus — aukso amžius, — tuo metu buvo per jos nykimo periodą.

<sup>1</sup> John B. Bury, *The Idea of Progress*, New Yorkas, 1955, 7 psl.

<sup>2</sup> Fr. J. Teggart, *The Idea of Progress*, Berkeley, 1949, 7 psl.

O viduriniams amžiams senov s Graikijos ir Romos laikai, kuriuos jie pažino iš išlikusių an laik k rybos fragment , tikrai atrod kaip žyd jimo laikai, kaip aukso amžius. Ypa panaši paži ra sustipr jo renesanso laikais, kada buvo giliau susipažinta su senov s laik kult ra bei k ryba. Senov s rašt pažinimas atskleid tiems laikams diding antikin kult r , kuria jie žav josi ir prieš kuri iki 17 amžiaus nebuvo kuo didžiuotis. Tod l ir aukso amžius iki Shakespearo ir literat rinio sužyd jimo Pranc zijoje septynioliktame amžiuje vis dar tebebuvo tolimoje praeityje. Vienas paskutini j panašaus nusiteikimo m stytoj buvo Rousseau, idealizav s primityvi laik žmoni santykius ir kaltin s civilizacij , kad ji sugadinusi žmog .

Persilaužimas iš ciklinio progresyv istorijos vertinim vyko palaiapsniui 16-17 amžiais. Pažangos id jos tyrin tojai jos pradmen suranda vairiuose to meto m stytoj raštuose. Svarbiausiais j yra laikomi filosofai Fr. Baconas ir Descartes, ved pažangos id j žmonijos svarbi j problem tarp . Tiesa, j n vienas dar pilnai neišvyst pažangos teorijos ir nesuk r pažangos dogmos, bet, labai rimtai svarstydami mokslin s pažangos galimumus, numatydami prasidedan i nauj žinojimo er ir žav damiesi jos perspektyvomis, jie paruoš nuotaik b simai pažangos doktrinai gimti ir prigyti.

Septyniolikt j amži Whiteheadas vadina genij amžiumi<sup>3</sup>. Tikslieji mokslai tuo metu padar nepaprastai didel pažang , atskleisdami daug svarbi matematikos ir gamtos d sni . Jais pasiremiant, buvo padaryta daug svarbi išradim bei pritaikym . Liudviko XIV laikai Pranc zijoje ir Elzbietos laikai Anglijoje pergyveno tam tikr literat rin žyd jim . Didel to meto mokslo ir literat ros pažanga suk l abejojim antikini laik pranašumu. Supratus savo laik pažang , prad ta sitikinti, kad to meto kult ra su savo k ryba jau neb ra atsilikusi nuo graik ir rom n kult ros, o yra gal net j ir pralenkusi. Su tuo prilei-

<sup>3</sup> Tam pavadinimui pateisinti Whiteheadas išskai iuoja to amžiaus geni- jus : Newton , Bacon , Descartes, Galileo, Kepler , Spinoz , Leihniz , Boyle, Pascal, Harvey, Huighens , Cervantes , Shakespeare (A. N. Whitehead, *Science and the Modern World*, New Yorkas, 1962, 3 sk.).

dimu prad ta kitaip vertinti ir pati istorija. Bacono, Pascalio, Fontenelle'o ir kit m stytoj bei pažangos teoretik buvo išpl - tota id ja, kad gal jimas progresuoti yra ypatinga žmogiškosios prigimties savyb , pasireiškianti atminties ir komunikacijos j ga. Pamažu plito stitikinimas, kad pažang s pakitimai praeityje yra buv nat ral s ir b tini ir kad jie garantuoja vis did jant ir neribot žinojimo ir gerov s augim ateityje. Tuo b du istorija buvo palenkta gamtos d sningumo principui, kitaip tariant, determinizmui, kurio pripažinimas ved Apvaizdos takos paneigim . Žmogiškieji dalykai su visu savo vairumu buvo priskirti pastovi d sni kontroliuojam gamtos moksl srit . Remiantis gamtos d sni pastovumu, to meto m styme prigijo mintis, kad kiekvienas laikotarpis žmonijai duoda tam tikr skai i dideli žmoni , kurie pastoviai didina jos pažang . O pati pažanga buvo suprantama, kad tai yra normali žmogišk j dalyk tendencija laipsniškai išvystyti vidinius žmonijos galimumus. To meto moksl takoje išsivys iusi pažangos teorija pažang išaiškino kaip nuolatin kitim grandin , vykstan i visur pagal vienodai besireiškiian ius gamtos d snius, pagal kuriuos žmonija nors ir l tai, bet tikrai ir neišvengiamai eina pirmyn bendr ir visas gyvenimo sritis apimant tobulum . To nuolatinio tobul jimo pagrindu Turgot laik moksl . Pasak jo, pagrindin visokios pažangos (moral je, mene, socialin se institucijose) priežastis yra žinojimo progresavimas. Did jant žinojimui, «visa žmoni mas vis laik nors ir l tai žengia didesn tobulum »<sup>4</sup>. B dingiausiu aštuonioliktojo amžiaus paskutinio ketvir io pažangos teoretiku yra laikomas Condorset, kuris aiškino, kad pažanga yra neišvengiamas mokslo jimas pirmyn, žmonijos išaugimas iš klaid ir prietar ir jos atsipalaidavimas nuo pasenusi institucij . Kaip pastovaus ir visur vienodai veikian io gamtos d snio išsiskleidimas, pažanga esanti neišvengiama, b tina ir neribota. Iš tokio pažangos b tinumo prileidimo sek , kad ir žmogus turi neribotai tobul ti: «Gamta n ra nubr žusi rib žmogaus sugeb jim tobul jimui, ir žmogaus patobulinamumas yra iš tikr j begalinis»<sup>5</sup>. Ir tas tobul jimas gal s b ti tik laikinai nepalanki aplinkybi sutrukdytas.

<sup>4</sup> P. J. Teggart, *The Idea of Progrese*, 243 psl .

<sup>6</sup> Ten pat, 324 psl .

Panašiai ir Comte, suveddamas pažangą žinojimo ir socialin s organizacijos kilimo d snius, j laik absoliutine b tinybe. Pati gamta užtikrinusi l t , pastov ir neišvengiam žmonijos jim pirmyn. Condorset, Comte, Millis ir kiti žym s 18-19 amži m s tytojai tik jo, kad yra tam tikri istorijos pažangos d sniai, ir j formulavim jie laik svarbiausiu mokslo uždaviniu, nes, žinant tuos d snius, b si galima numatyti žmonijos ir atskir jos dali ateit ir jai vadovauti. Marksas tokiu istorijos d sniu laik klasi kov , kurios j ga tur jo nulemti tolimesn pažang . Lamarckui suformulavus organin s evoliucijos teorij ir ypa Darwinui paskelbus *R šį kilm* , biologin s evoliucijos principas buvo pritaikytas ir socialinei pažangai: ir ji buvo aiškinama b vio kovos ir nat raliosios stipri j atrankos principais.

Daugumai aštuoniolikto ir devyniolikto amži m stytoj bendra buvo tai, kad jie steng si aptarti abstrakt nuolatinio kitimo vyksm ir iš jo išvesti atitinkamus d snius, kurie kontroliuoja istorijos eig bet kurioje visuomen je. Tas pažang pagrindži s kitimas r m si prielaida, kad žmogiškieji dalykai yra bendro, visa apiman io, visoje visatoje nepalaujamai vykstan io ir laipsniškai kylan io išsivystymo proceso dalis.

Bendra pažangos id jos svarstym tendencija Pranc zijoje ir Anglijoje buvo daugiausia materialistin , k galima spr sti ir iš eil s ia jau sumin t pavardži . Jie daugiausia orientavosi laisv , vienaip ar kitaip nepalankiai pasisakydami prieš religij . Morale jie daug nesidom jo, tik dami, kad ji savaime kyla iš tiksli j moksl pažangos. Bendrajai pažangai sivyraavus, tur jo susidaryti pad tis, kad g ris galutinai tur jo triumfuoti prieš blog . Bet netr ko ir tikin i pažangos teoretik , kurie pažangos id joje rado daug bendra su krikš ionybe : ji, kaip ir krikš ionyb , siek g rio, kilo ir išsipl tojo krikš ioniškoje kult roje, vadinasi, jos takoje. Bet lygiai yra teisinga, kad pažangos doktrina pasaul ži riniu atžvilgiu išsivyst aštuonioliktojo amžiaus deizmo takoje ir kad dauguma jos teoretik buvo krikš ionybei nepalank s. Ir žmogaus tobulumo id ja buvo ano meto liberal išvystyta, siekiant vakar visuomen s etik atpalaiduoti nuo antgamtni sankcij <sup>6</sup>. Jie tik jo pažanga, kuri tur jo pakeisti religij .

<sup>6</sup> Charles Frankel , *The Case For Modern Man*, Bostonas, 1960, 110 psl .

Kiek kitaip pažangos idėja vystėsi Vokietijoje, kur ji rado sau atramą idealistinėje filosofijoje; tačiau ir pažangos doktrina turėjo jo idealistiškai mistišką pobūdį.

Devyniolikto amžiuje pažangos idėja pasiekė aukštesnį savo išsivystymą ir vyravo trijose pagrindinėse to amžiaus Europos minties srovėse: racionalistiniame liberalizme, revoliuciniame socializme ir transcendentiniame idealizme.

Iš tikrųjų jimo nuolatine pažanga ir nuolatine evoliucija kilo ir ano meto optimizmas, kuris apskritai vyravo vadinamojo švietimo epochoje, kada buvo pasidarę labai populiarūs tokie teigimai: pažanga yra neišvengiama; pažanga yra neatsitiktinumas, o bėtinybė; pažanga yra gyvenimo statymas; žmogus ateityje pasidarys tobulas; ir panašiai. Buvo tikima, kad pažanga su visa mokslu, išradimais ir socialinio gyvenimo formų evoliucija veda žmoniją laimingumui. Žymiausi aštuoniolikto amžiaus pažangos idėjų teoretikai (Locko, Hartlio, Priestlio, Helvetiuso, Godvino) raštuose atsispindi didelis ano amžiaus tikėjimas, kad žmonija darosi pastoviai vis laimesnė ir laimesnė ir kad tas procesas taisyklės neribotai. Visi domėjosi tik pažanga, visiškai ignoruodami vienur ar kitur besireiškiančią degeneraciją. Ir biologinis evoliucijos teorija, išvedanti žmogaus kilmę iš gyvulių, buvo sutikta su optimizmu, nes ji patvirtino, kad žmogus tobulėja ir gali toliau tobulėti.

Spenceris biologinis evoliucijos principus pritaikė ir sociologijai, rodinėdamas, kad visa žmogiškoji prigimtis kinta kartu su visata, kas sudaro jai galimumą neribotai tobulėti. Blogis kyla iš organizmo nepritaikymo prie aplinkos sąlygų, ir, taisyklės pritaikymą pagerinus, jis turėtų išnykti. Bėdamas kosminės evoliucijos dalis ir tuo pačiu gyvenimo bėtinybė, pažanga turėjo vesti didžiausiu laimingumui, aukštesnio gyvenimo džiaugsmo patyrimui. Iš susižavėjimo pažanga ir jos ateitimi Tenysonas ir Hugo rašė jai himnus. Žmonys didžiavosi savo pasiektu tokiu aukštu evoliucijos laipsniu ir iškilmingomis progomis kitam sveikino, pabrėždami jį pasiektą tobulumą jimo pažangai.

Tai optimizmas drumstai tik nedaugelio atskirai stytoj (E. Hartmanno, Th. Huxlio) pesimistinė sąpažėros, kad, viską suvedant neišvengiamai ir savaime vykstančiai evoliucijai, yra nuvertinamas žmogus ir jo sėmoningos pastangos.

Antroje devynioliktojo amžiaus pusėje pažangos idėja buvo pasidariusi bendru tikėjimu. Buvo priimta kaip aksioma, kad istorija turi savo pastovumą, tvarkingą ir jai privalomą kelią, kad tas kelias yra determinuotas tvarkingai veikiančio priežastingumo dėsnio ir kad tas evoliucijos bei nuolatinio kitimo kelias, iki tol gerinantis žmonių gyvenimo sąlygas, ir toliau garantuoja nuolatinį tobulėjimą. Vieni tikėjimą pasisavinę kaip fatalistinį išėjimą, kiti gi pažangą laikę pareinančiu nuo didžiųjų asmenybių sąmoningam pastangoms. Ir vieniems ir kitiems ji atrodė vis kylanti ir neišvengiama.

Pereinant dvidešimtojo amžiaus pažangą ir socialiniuose moksluose buvo pasidariusi aksioma. Vyravo sitikinimas, kad su mokslo pažanga kartu su tokia pat sparta turi kilti ir žmonių gerovė. Blogio šaknys buvo suvedamos ignorancijai, o žmonių išganymo paslaptis glūdi jo žinojime ir jo pažangoje.

Taip pažangos idėja su vis didėjančiu laimingumo perspektyva vyravo Europos mąstyme iki pirmojo pasaulinio karo; o populiarioje J. A. V. viešojoje nuomonėje panašią pažangos sampratą ir dabar tebeturi labai didelį respektą. Bet Europos mąstyme, tam karui besibaigiant, susižavėjimą pažanga aptemdė iškilusi kultūros krizės problema. Karo metu pasirodė žmogaus sužvelgimas ir šimtmečių kultūrinė vertybių beatodairiškas naikinimas sukurė didelį nusivylimą pačia pažanga. Po karo žmonija pasijuto neįnanti nuolatinio tobulėjimo keliu. Pati žmogaus egzistencija pasirodė nebetikra. Anksčiau labai entuziastiškai vertinta pažanga pasirodė nesanti vispasiška ir tikroji pažanga ir turinti labai didelį spragą. Jau pats karas parodė, kad ji nebuvo tokia, kaip ji buvo formuluojama ir kaip ja buvo tikima. Ir tas karas nebuvo iškilusios kultūros krizės priežastis, o tik vienas jos simptomų, parodžiusis, kad žmonija dvasiškai nėra teisingame kelyje. Spengleriui, tada paskelbusiam *Vakarų žuvimo* du tomus, šią dieną daroma daug priekaištų, ir jo patiektos išvados buvo vėliau sukritikuotos<sup>7</sup>. Tačiau dabar netvirtinama, kad jo apibūdinta vakarų kultūros krizė būtų buvusi tik jo fantazija ir prasimanymas.

<sup>7</sup> Christopher Dawson, *Progress and Religion*, New Yorkas, 1960, 33-34 psl.



Juk bolševizmas, fašizmas ir nacionalsocializmas, kuri visuotinis sigal jimas reikšt ir pa ios vakar kult ros gal , yra kil iš vakar pažangos tendencij ir savo filosofinius pagrindus yra pasi m iš vakar filosofijos. J atsiradimas yra didelis sm gis nuolatin s, vis did jan ios ir visk apiman ios pažangos teorijai. Dideli socialini iškrypim pasirodymas aukš iausios kult ros zonoje pasirod kaip labai plataus regreso simptomai. D l to Spengleris, Ortega y Gassetas, Toynbee, Sorokinas, Nieburas ir kai kurie kiti m stytojai rašo nebe apie nuolatin pažang , o apie kult ros evoliucijos ciklus, iškeldami dabartin s jos faz s nykimo pob d , ypa jos dezintegracij . Vakar kult ra yra dažnai vertinama kaip nepasisekusi ir patekusi kriz , ir nebetikima, kad ir didel mokslo pažanga gal t t kriz išlyginti. Taip vietoje anks iau vyravusio didelio optimizmo pažanga nebeteko tikrumo ir daug kur yra vertinama pesimistiškai. Beveik tris šimtus met Europos m styme vyravusi id ja, žad jusi žmonijai vis did jant tobulum ir laimingum , šiais laikais kritikuojama.

Greta kult ros kriz s problemos, pažangos id ja naujausiais laikais susid r dar ir su kitais sunkumais. Ji yra pagr sta daugiau racionalistiniu m stymu ir sivyravo daugiausia racionalistiniais laikais. Bet nuo devynioliktojo amžiaus pabaigos atskiruose moksluose prad jo rodytis tendencij bei fakt , priešing racionalistiškai pagr stai pažangos sampratai arba, kaip Dawsonas aptaria<sup>8</sup>, prasid jo antiracionalistin ir antiintelektualistin reakcija: filosofijoje iškilo pragmatizmas, vitalizmas ir egzistencializmas, psichologijoje tokios antiintelektualistiškos srov s, kaip psichoanaliz , individualin psichologija ir behaviorizmas, sociologijoje neracionali socialinio gyvenimo fakt , kaip minios psichologija, studijavimas, mene modernizmas ir kiti panaš s moderniojo gyvenimo reiškiniai, kurie apsunkino racionalistin gyvenimo išaiškinim ir dar juo pagr st pažangos doktrin kalbamose srityse sunkiau tikinam . Racionalizmas išliko prigij s tik tiksluosiuose moksluose ir mokslin je kult roje.

### 3. *Istorin s pažangos doktrinos kritika.* — Pripaž stant ši

<sup>8</sup> Ten pat, 27 psl.

laik kultūros krizė, netiesioginiai pripažįstama ir pažangos krizė. Ir tuose visuomenės sluogsnuose, kur jau buvo labiausia žavimasi, ji vertinama kritiškiau. Jei susižavėjimas pažanga sutapo su sekuliarizmo išplitimu, ir jos doktrinos teoretikai buvo žymiausi pozityvizmo atstovai, tai šiais laikais ir pozityvistinėms krypties mitytojams vertina jau be didelio entuziazmo. Garsus antropologas Julijonas Huxlis pagrindines aštuonioliktojo ir devynioliktojo amžių pažangos doktrinos tezes vadina mitais<sup>9</sup>. Mity jis laiko pažangos visuotinumą tezę, nes tokio dalyko, kaip kosminis ir viskas apimantis visuotinis pažangos procesas. Huxlis pripažįsta, kad evoliucijos procesas vyksta negyvoje ir gyvoje gamtoje ir socialiniame gyvenime. Bet tai nėra vieningas ir visais atžvilgiais žmogų apimantis procesas. Ir siauriau imant, biologinis pasaulis nėra vienodai palankus evoliucijos vyksmui. Kai kuriose siaurose srityse dėl dar nežinomų priežasčių pradedama toliau vystytis, kada tuo pat metu kitose srityse jokio evoliucinio vyksmo neužtinkama. O kai kuriose srityse tuo pat metu vyksta ir degeneracija. Daug gyvųjų rasių yra išnykusios. Pasak biologų, praeityje vykusios evoliucija nevisada yra buvusi progresyvi: yra buvę pažangi ir atslėgimo laikotarpiai; o kai kada ji sklaidosi daugelį kartų; ir tik vertinant ją, kaip visumą, ji vyko « pirmyn »<sup>10</sup>. Didžiojoje biologinio pasaulio dalyje nematyti nei pažangos nei degeneracijos. Jo evoliucija yra slygojama atsitiktinumų. Kitimo laikotarpius kartais pakeičia pastovumo laikotarpiai. Pavyzdžiui, žmogus nebekinta nuo ledlaikio aurignacinio laikotarpio. Nuo to meto evoliucija žmogiškame sektoriuje daugiau pasireiškia visuomeninio gyvenimo formų kitimu, naujų ranki bei mašin vartojimu, naujų idėjų pasisavinimu, senųjų, gimtųjų galimų pritaikymu. Bet žmonės nebekinta tik galimumų prigimtis, kaip ji kartais kinta biologiniame sektoriuje<sup>11</sup>.

Nei kultūros istorija, nei antropologija nepatvirtino teigimo, kad žmonija nuosaikiai ir vienodai progresuoja. Kaip istorijoje

<sup>9</sup> Julian Huxley, *Knowledge, Morality and Destiny*, New Yorkas, 1961, 18-19 psl.

<sup>10</sup> E. G. Conklin, *Intellectual Freedom*, išspausd. Anshen, *Freedom, Its Meaning*, New Yorkas, 1940.

<sup>11</sup> J. Huxley, *Knowledge, Morality and Destiny*, 25 psl.

matome, vienu metu iškyla vienos tautos, kitu gi metu jos sunyksta, o j vietoje pagrindin vaidmen istorijoje vaidina kitos. Vairiose pasaulio dalyse esan i taut gyvenimas ir kult ra nekyla pagal visiems bendrus išsivystymo d snius, o daugiau pagal istorines ir gamtines s lygas bei vykius. Kult r pakitimai dažniausia vyksta ne nuosekliai joms evoliucionuojant, o vairioms kult roms susiduriant, joms susiliejant ir j tarpusavio takoms veikiant<sup>12</sup>.

Berdiajevas mano <sup>13</sup>, kad biologiniu atžvilgiu žmogus daugiau regresuoja, negu progresuoja, nes jo s moningumas sumažin s jo instinkt j g ir biologiškai padar s j beginkliu, praradusiu savo pirmin atsparum . Apie žmogaus pažang , jo nuomone, galima kalb ti tik kaip apie jo s mon s j gos did jim , vertybi k rim , socialinius ir techninius laim jimus. Bet negali b ti kalbos apie viening ir visas gyvenimo sritis apiman i pažang .

Neišsipild ir anas Condorset tik jimas, kad, did jant žinijimui ir vykstant tiksli j moksl pažangai, kartu žmogus progresuos ir morališkai. Šiais laikais r pestis dažniausia kyla kaip tik d l to, kad moralin išmintis nekyla ta pa ia sparta, kaip techniškieji mokslai. Europos nesenai išgyventi, o kai kur ir dabar išgyvenami baisumai rodo, kad sunku rasti bet kur ryš tarp mokslo ir moral s pažangos. Turime daug pavyzdži , rodan i , kad, švietimui kylant, gaus ja ir nusikaltimai. Šiais laikais nereikia n rodin ti, kad blogis nekyla vien iš nežinojimo ir kad žinojimas savaime dar neišsprendžia blogio problemos. Dabar labai kyla bendrasis ir profesinis žinojimas. Bet niekas gal nevirtintume, kad kartu kyla ir moral . Daugyb išradim pagerina žmogui galimumus valdyti savo likim . Bet tie išradimai ir nauji galimumai morališkai dažniausia yra neutral s. Spaud , parak ir automobil galima panaudoti lygiai ir geram ir blogam tikslui. Ir pats nauj j g sigijimas ar užvaldymas dar nevisada reiškia pažang , žmogaus gerov ir saugum , nes bet kuri j ga gali b ti panaudota ir geram ir blogam — ir k rybai ir naikinimui. Bet kuri j ga be atitinkamo j valdan io žmogaus atsakingumo gali b ti praž tinga. O tas atsakingumas, kaip mat me, nekyla drau-

<sup>12</sup> Chr. Dawson, *Progress and Religion*, 45 psl.

<sup>13</sup> Nicolas Berdiajev, *The Destiny of Man*, New Yorkas, 1960, 48 psl.

ge su naujais techniškais galimumis. vairi sri i pažanga neina drauge ir nesudaro vieningo ir visk apiman io proceso, kaip kad tik jo aštuonioliktojo ir devynioliktojo amžiaus pažangos teoretikai.

Ši laik technikos pažangoje jau sunku be ži r ti kuriuos nors žmogaus tobul jimo tikslus, nes didžiausi ši laik technikos išradimai yra padaromi ne tose srityse, kur jie didint gerov di- džiausiam žmoni skai iui ir nešt palaim visai žmonijai, o ten, kur tie išradimai yra skirti veiksmingesniam žmoni nai- kinimui, didži j bendrovi pelno didinimui ir žmones mulki- nan iai reklamai. Garsus angl istorikas Dawsonas mano, kad šiuo metu jau labai maža m stytoj tegal t b ti tokie opti- mistai, kurie materialin moderniosios Europos pažang identi- fikuot su pažanga absoliutine prasme<sup>14</sup>.

Lygiai nebuvo pagr sta ir ana prielaida, kad pažanga, kaip gamtinio vyksmo dalis, yra neišvengiama. Huxlis sako, kad bio- login je evoliucijoje pažanga yra tik kai kuria prasme neišven- giama <sup>15</sup>. Neišvengiama ji yra ta prasme, kad per milijonus met vykusi kova d l b vio ir nat rali atranka sudar s lygas neiš- vengiamai kai kuria prasme progresuoti. Bet tai nebuvo visuotinai neišvengiama, nes didžioji biologinio pasaulio dalis tuo pat metu jokios pažangos nedar . Ir pirm j pažanga nekilo iš bendros taisykl s, o daugiau priklaus nuo atsitiktinum . Jos negalima lai- kyti visiškai neišvengiama, nes ji nebuvo nuolatin ir pastovi, o su regreso laikotarpiais ir nevisuotin .

Apie žmogiškosios pažangos neišvengiamum gal galima kal- b ti tik ta prasme, kad žmogaus žinojimo bei pegerinim alkis ir susitelkusios tradicijos ir artimoje ateityje neleis žmogui sustoti dabartin s pažangos lygyje ir vers j siekti tolimesn s pažangos. Bet toji jo pažanga pareis ne nuo fatališko jos neišvengiamumo, o nuo s moning pastang , nuo jo dideliu darbu ir k rybingumu pasiekt laim jim .

Nors pažangos doktrina yra dažnai bandoma pagr sti biologijos mokslo duomenimis, ir biologin evoliucija yra laikoma pagrin-

<sup>14</sup> Chk. Dawson, *Progress and Religion*, 17 psl.

<sup>15</sup> J. Huxl ey, *Knowledge, Morality and Destiny*, 21 psl.

diniu jos ramsiu, taia istoriskai jos issivystymas netur jo ryšio su evoliucijos teorija, nes ji buvo sukurta ir išpl tota dar aštuonioliktame amžiuje, taigi, daug anks iau, negu biologin evoliucija buvo Lamarcko ir Darvino devynioliktame amžiuje išaiškinta. Ir pati evoliucijos id ja pirmiau atsirado filosofijoje ir tik v liau buvo prat sta biologij .

Evoliucija, pasak Baillie <sup>16</sup>, yra galima tik ten, kur vykimas prasit sia nes monigai ir nevalingai. Bet kur jis patenka inteligencijos kontrol , ten evoliucija sustoja. Tod l ir kult ros išsivystyme evoliucijos princip galima pritaikyti tik iš dalies, b tent, techniškai kult rai, kur išradimai kyla iš išradim . Bet jis netinka dvasinei kult rai, pavyzdžiui, k rybai, kurios procesas yra pagr stas spontaniškumu ir originalumu. Didžiosios k rybin s asmenyb s sunkiai duodasi rikiuojamos meno evoliucij bei pažangos laipsn . Geniali k r j užtinkama visuose kult ros lapsniuose, ir j k ryba tolimesnei pažangai kilti padeda dažniausia tik ribota prasme. Jie iškyla daugiau atsitiktinai, lieka vieniši, nepakartojami ir nepasekami.

Šiais laikais nebegalioja ir ana pažangos doktrinos tez , kad žmogiškoji prigimtis tobula iš kartos kart ir kad paties žmogaus pažanga yra nuolatin ir neišvengiama. Iš istorijos žinome, kad vienais laikotarpiais moraliniai standartai kiek pakyla, o kitais moral menk ja. Sakoma, kad žmogaus charakterio pager jimas vyksta iš l to, o degeneracija vyksta greitai<sup>17</sup>.

Taip pat šiais laikais neturime argument rodyti, kad pažanga kyla nuolat ir pastoviai. Vis sri i pažangoje yra tam tikr svyravim . Vairios doktrinos, k rybiniai užsimojimai ir vertyb s vienu metu labiau kyla, kitu gi metu net sumenk ja. Tai tinka visoms kult roms. Pasak Dawsono, gyvename laikotarp , kada intelektual sluogsniuose daug daugiau kalbama apie m s kult ros dekadens , negu apie renesans . Net ir tuo atveju, kai kurioje nors srityje pasiekiami didesn pažanga, nevisada ji teigiamai atsiliepia bendrai viso gyvenimo pažangai. Vis labiau sigalint kult rinei dezintegracijai, ir, vienoms gyvenimo sri-

<sup>16</sup> John Baillie, *The Belief in Progress*, New Yorkas, 1951, 159 psl .

<sup>17</sup> W. McGovern and D. S. Collier, *Radicals and Conservatives*, Chicago, 1957, 83 psl .

tims progresuojant, o kitoms atsiliekant, pati pažanga darosi vienašališka.

Kaltinant ši laik pažang vienašališkumu, dažniausia jai prikišama jos per didel specializacija ir joje medžiagos vyravimas prieš dvasi .

Vakar gyvenimas yra pasiek s t stadij , kad tolimesn pažanga vyksta daugiausia specializacijos keliu. Specializacija, paviršutiniškai j aptariant, yra siekimas žinoti vis daugiau ir daugiau apie vis mažiau ir mažiau. Besispecializuodamas žmogus labai padidina savo žinojim , gyja didel patyrim ir išlavina savo sugeb jimus tik vienoje siauroje srityje. Tuo b du specializacija žmog susiaurina, tarsi uždaro j vienoje siauroje srityje — apriboja j tik labai siauros gyvenimo iškarpos pažinimu. Besispecializuojant žmogaus žinojimas gil ja, jo sugeb jimai savo srityje did ja, bet kartu ir siaur ja. Šiais laikais stipr ja tendencija siaurinti bendr j lavinim ir anks iau prad ti specializavim si. Bet ansktyvas specializavimasis, žmogui dar neturint platesnio bendrojo išsilavinimo, užsidarymas vienoje srityje tikslu žinoti daug apie nedaugel dalyk veda t vienašališkum , kad žmogus visus klausimus sprendžia tik savo siauros specialyb s poži riu. Ir tas vienašališkumas dar daugiau did ja, kai kuri nors pelninga sritis, pavyzdžiui, technika ar medicina, sutelkia daug specialist , sigyja didel prestiž ir pradeda duoti ton visam gyvenimui, taigi, ir toms gyvenimo sritims, kurios nebeprisiklauso j kompetencijai. Tuo tarpu niekam daug praktin s naudos nežad humanistiniai mokslai mažiau tepatraukia gyvenimui besiruošian ius žmones, maža teparuošia specialist , mažiau težengia pirmyn ir darosi mažiau reikšmingi gyvenime.

Specializavimasis vienoje siauroje srityje žmogui nepadedą orientuotis kitose srityse. Mumfordas tai vadina žmogaus luošini-  
nimu, kuris kyla ne d l organ tr kumo, o d l j padidinimo <sup>18</sup>. Jis specializacijai prikiša, kad ji kult r paver ia mechanistine, išskiria emocinius pergyvenimus, žmog suautomatina ir jo asmenyb daro vienašališk . Panašiai neigiamai apie specializacij pasisako ir eil kit m stytoj . Tvirtinama, kad su žinojimo

<sup>18</sup> Lewis Mumford, *The Conduct of Life*, New Yorkas, 1951, 158 psl .

specializacija drauge eina ir asmenyb s dezintegracija. Maritainas mano <sup>19</sup>, kad žmoniai siaur jimas specialius, tik siauros srities uždavinius padaro juos nepaj giais tose srityse, kurios ne eina į siaur specialyb , veda progresyv žmogaus psichikos ir gyvenimo sugyvulinim . Perd tas specializacijos kultas nužmogina gyvenim . Joadas taip pat primena <sup>20</sup>, kad specializacija reiškia apribojim ; ir juo anks iau ji pradedama, juo didesnis apribojimas. Pasak jo, specializuot bendruomeni nariai yra link metafizin ir teologin skepticizm ir turi tendencij subjektyviai analyzuoti bei spr sti metafizines, moralines ir esteties problemas <sup>21</sup>. Schroedingeris specializacij laiko neišvengiama blogybe <sup>22</sup>, o Ortega y Gassetas tiesiog kalba apie specializacijos barbaryb <sup>23</sup>.

Kad šiais laikais medžiagin gyvenimo pus vyrauja prieš dvasin , su tuo sutinka ir kai kurie pozityvistin s krypties m s tytojai. J. Huxlis sutinka, kad m s laik pažangoje daug kur per daug pabr žiama medžiagin gyvenimo pus : kiekyb vyrauja prieš kokyb , per daug siekiama naujum d l pa i naujum , siekiama kontrol s tik prieš gamtos j gas, o ne prieš savo pa i prigimt , per daug yra sigal j s daugiariopumas, pamirstant vieningumo reikalingum , medžiaga vyrauja prieš dvasi , technika prieš men , priemon s prieš tiksl <sup>24</sup>. Pozityvistini laik pažangos doktrina tas tendencijas vertino teigiamai ir suk r utopij , kurioje medžiagin pažanga ir tik jimas ja tur jo pakeisti religin tik jim .

Greta kit priekaišt pažangos doktrinai, ji yra kaltinama dar ir tuo, kad, dievindama pažang , ji nuvertinusi žmog . Jo gyvenimo tikslu buvo padaryta tik tolimesn pažanga. Kiekvienas individas, kiekviena epocha padaroma tik priemone ir keliu siekti pažangos galutiniam tikslui — sivaizduotam žmonijos tobulumui, j gai ir naudingumui, kuri ši karta dar neturi. Bet

<sup>19</sup> Jacques Maritain, *Education at Crossroads*, New Haven, 1949, 19 psl.

<sup>20</sup> C. E. M. Joad, *Decadence*, Londonas, 1947, 357 psl.

<sup>21</sup> Ten pat, 382 psl.

<sup>22</sup> Ervin Schroedinger, *What is Life*, New Yorkas, 1956, 114 psl.

<sup>23</sup> Jose Ortega y Gasset, *The Revolt of Masses*, New Yorkas, 1932.

<sup>24</sup> J. Huxley, *Knowledge, Morality and Destiny*, 32 psl.

moraliskai tai n ra pateisinama, nes žmonija padaroma tik priemone kit laimingumui gyvendinti. To gi siekiant ir drauge did jant tiksl j moksl pažangai, visas gyvenimas vis labiau suracionalinamas ir sumechaninamas, o žmogus, atsiliekant jo dvasinei pažangai, yra tuo pa iu nužmoginamas. Pažangos doktrina padar žmogaus idealu nebe dvasines (religines, etines, estetines, socialines) vertybes, o medžiagin gerov nešan ias technik ir pramon . Tos doktrinos teoretikams, pavyzdžiui, Buckliui ir Spenceriui, kult ra pirmiausia reišk medžiagin gerov , o istorij ir praeities kult ras formav dvasiniai reiškiniai bei vykiai buvo j vertinami neigiamai ir laikomi tokiais, kurie trukd ir iškraip normal visuomen s vystym si.

Prie didžiausi pažangos doktrinos kritik priklauso rus filosofas Berdiajevas, sociologas Sorokinas ir angl rašytojas Aldous Huxlis. Nesutikdamas su savo brolio Juliono Huxlio paži romis pažangos klausimais, A. Huxlis netiki, kad šiuos laikus galima b t pavadinti didel s pažangos laikais. Jo nuomone, pažangos vardu vienais atžvilgiais yra laimima, kitais gi pralaimima. Savo romane, pavadintame *Naujasis gražusis pasaulis*, jis satyriškai parod , kok gyvenimo sumechaninim veda ši laik pažangos tendencijos. Trisdešimt met pra jus nuo ano romano išleidimo, jis su tam tikru kartumu prisipaž sta, kad jis, j rašydamas, visiškai netik jo, kad ten jo aprašomi ši laik pažangos skatinami gyvenimo pakitimai vyks neigiama kryptimi tokia sparta, kaip jie dabar vyksta<sup>25</sup>. Jis mano kad visi ši dien pažangos laim jimai yra labai brangiai apmokami ir neveda tikr j pažang . Ekonominis žmogaus saugumas supramonintoje visuomen je yra pasiekiamas, tik j apmokant asmenine laisve; ple iantis technikai, žmogus darosi paviršutiniškas ir nudvasinamas ; kalbant tik apie žmoni laimingumo pažang , yra skleidžiama hedonistin filosofija, daranti asmenin laimingum pagrindiniu žmogaus tikslu, ta iau to laimingumo jam neduodanti. Bet kurio dalyko pažanga yra apmokama kito dalyko nuostoliais. Nieko likimas mums veltui neduos, jis tik parduod s. Viskas, k galima padaryti, tai siekti ko daugiausia

<sup>25</sup> Aldous Huxley, *Brave New World Revisited*, New Yorkas, 1960.



išsider ti. Tikroji žmogaus pažanga, pasak jo, yra dvasin pažanga<sup>26</sup>.

Kalbamos nuomon s pacitavimo nereik t laikyti taigojimu suprasti, kad šiais laikais pažanga yra iš viso sustojus arba kad si loma jos atsisakyti. Bet lygiai b t klaidinga ignoruoti an m stytoj jai daromus priekaištus ir jos klaid nurodymus, nes tuo atveju mes pasidarytume patys jos klaid sek jais ir dalyviais.

Ir savo gyvenamoje aplinkoje mes matome vykstan i didesn ar mažesn pažang . Ta iau negal tume tvirtinti, kad ji lygiai vyksta visose gyvenimo srityse. Ji pasirodo labai efektingai tik kai kuriose srityse. Tod l b t klaida toki atskir sri i pažang laikyti visuotine. Kult ra kyla ir kinta, bet nelygiai. Tai rodo, kad n ra nuolatinio, pastovaus ir vienodo jos kilimo — ano bendro visai žmoni giminei privalomo ir universalaus gamtos d s nio, kurio buvimu kitados buvo tikima. To nebetvirtina n dabartiniai jos entuziastai. Vienas iškiliaus i vadinamos progresyvosios pedagogikos vad ir jos teoretik Kilpatrickas ši laik paži r sutraukia sakini , kad pažanga, nors ir ne rašyta daikt prigimt , vis tik yra galima ; tik jai pasiekti yra reikalinga nuolatin i ir pastovi pastang<sup>27</sup>.

Pasisakydamas prieš pažangos doktrinos žadam laimingum , Berdiajevas sako, kad n ra tokio dalyko, kaip paprasta laimingumo pažanga<sup>28</sup>.

Svarstant netolimoje praeityje vyravusios pažangos doktrinos istorij , beveik vieningai sutinkama, kad aštuoniolikto ir devyniolikto amži pažangos samprata su savo pagrindiniais principais nepasitvirtino ir šiame amžiuje pergyveno kriz , nors kai kurias jos klaidingas tezes šiame krašte populiari literat ra ir dabar tebekartoja. Apskritai ji laikoma tik jimu, kuris neišlaik kritikos. Ta iau masin je visuomen je ir jai skirtuose populiariuose leidiniuose ji teb ra pagrindin id ja, vyraujanti vidutinio lygio žmoni m styme ir duodanti j siekimams krypt . B ry pažangos id j laiko b dinga tam tikrai žmogiškosios s mon s vystymosi stadijai, ir ji galinti b ti pakeista kita geresne id ja<sup>29</sup>.

<sup>26</sup> C. Isherwood, *Vedant e for Modern Man*, New Yorkas, 1962, 63-64 psl .

<sup>27</sup> W. H. Kilpatrick, *Philosophy of Education*, New Yorkas, 1951, 162 psl .

<sup>28</sup> N. Berdiajev, *The Meaning of History*, New Yorkas, 1962, 166 psl .

<sup>29</sup> J. B. Burt, *The Idea of Progress*, 105 psl .

O pati pažangos idėja, Ortigos y Gasseto manymu, visose srityse, kur tik ji taikoma nekritiškai, gali būti labai pragaištinga<sup>30</sup>.

4. *Pažangos sampratą komentuojant*. — Populiariai pažangą suprantame kaip pirmyn. Kitados *progresavimas* reiškia tik keliavimą — tiesioginį pirmyn, pavyzdžiui, karalius progresavo per savo valstybę. Vilius tas žodis pradėtas vartoti perkelta prasme — gerėjimo prasme eiti pirmyn. Tačiau ne kiekvienas pirmyn reiškia pažangą<sup>31</sup>. Pažangą reiškia pirmyn tik tam tikra kryptimi, pirmyn tam tikru tikslu, artėjimas vis siekiamam bendram tikslui. Chestertonas atkreipia dėmesį, kad jau pats pažangos pavadinimas reiškia kryptį; ir jei bent kiek suabejojame pažangos kryptimi, tuo pačiu mes suabejojame ir paia pažanga. Carras pažangą aptaria kaip sėmoningą pirmą tikslą, kuris yra visų jaučiamas, kaip vertas žmogaus tikėjimo ir jo pastangų<sup>32</sup>. Apskritai vakar pasaulyje pažanga yra suprantama, kaip pirmyn pilnesnis pagrindinis vertybių gyvendinimas: medžiaginis gerovės ir dvasinis vertybių visumas, kaip aukštesnis tikslas<sup>33</sup>. Dar kiti pažangą laiko idealu, kuris remiasi tik jimu<sup>34</sup>. Pažanga gali būti suprantama, tik tikint, kad pasaulis kiekvienu metu ir kiekvienu atžvilgiu eina geryn ir geryn. Taigi, ji reiškia bendrą nuolatinį pasaulio gerėjimą, bendrą artėjimą didesniame tobulume ar bent tikėjimą, kad mes pastoviai artėjame tobulumo utopijai.

Tačiau, ir sutariant dėl panašaus pažangos aptarimo, sunkiau sutarti dėl tobulumo sampratų, kuri atitinka individo turimų vertybių sistemą bei jo pasaulį žiūrėti. Be to, mūsų laikų kultūra yra taip jau išsiplėtusi, pasidariusi taip sudėtinga ir dezintegravusi, kad įvairios gyvenimo sritys jau nebeturi vieno bendro vis siekiamo idealo. Žmonių mąstymų ir jų siekimų yra suskaldę daug kitas kitam prieštaraujančius tikslus. Tuo pačiu ir pažangos

<sup>30</sup> J. Ortega y Gasset, *Betrachtungen über die Technik*, Stuttgartas, 1949, 35 psl.

<sup>31</sup> Žiūr. Joad, *Decadence*, 230 psl.

<sup>32</sup> Edward H. Carr, *The New Society*, Bostonas, 1959, 117 psl.

<sup>33</sup> S. B. Clough, *Basic Values of Western Civilization*, New Yorkas, 1960, 89 psl.

<sup>34</sup> H. M. Kallen, *Patterns of Progress*, New Yorkas, 1950, 6 psl.

supratimas, nebeturint nei vienos visiems bendros krypties, nei vieno bendro ir visiems priimtino tobulumo idealo, patenka subjektyviai traktuojam dalyk tarp . Ir pati pažanga darosi sunkiau rodoma, kai vienos srities pažanga neretai yra priešinga kit sri i pažangai. Jau beveik ne manoma visas gyvenimo sritis ir vairias vertybi sistemas suvesti vien ir viening sistem . Vieniems pagrindinis pažangos faktorius yra laisv s idealo gyvendinimas ; kitiems tobuliausi pažang reikšt taut , klasi ir žmoni lygyb ; dar kitiems pagrindinis pažangos tikslas yra socialini santyki gerinimas ; tikintiems viena svarbiausi pažangos sri i yra religinis ir moralinis tobul jimas, kada tuo tarpu netikintieji siekia pažangos, kovodami prieš religij . Modernioji vakar visuomen neturi vieno siektino pažangos idealo. Jos pažangos samprata neturi aiškios krypties. Ji turi tendencij remtis viena kuria nors gyvenimo sritimi ar viena ideologija. Kai šiais laikais kalbama apie pažang , nevisada galima b ti tikram, kad tai kalbama apie pažang absoliutine prasme.

Visus praeities pažangos princip formulavimus galima suvesti tris grupes. Viena pažangos teorij formulavimo kryptis yra mechanistin , kuri remiasi materialistiškai mechanistine filosofija ir kuri mechanistiniais gamtos d sniais ir mechaniniais terminais išaiškina bei aptaria pasaul , žmog , jo laikym si ir jo socialinius santykius. Antra pažangos aiškinimo kryptis yra buvusi dialektin , pažang bei tobul jim išaiškinanti vis visat apiman iu nuolatiniu kitimu, kuriame iš tez s ir antitez s princip gaunasi naujas ir tobulesnis principas — sintez . Ta iau daugiausia pažangos teoretik pažang yra aiškin biologin s evoliucijos principu, b tent, kad biologin ir socialin evoliucija vyksta, nesud tingiems ir netobuliems organizmams evoliucijos keliu išsivystant sud tingesnius ir tobulesnius.

Daugumoje pažangos teorij centrin viet užima žinojimo pažanga, kuri efektingiausi kyla tiksluosiuose moksluose, medicinoje, technologijoje ir švietime. Ta iau mokslinis žinojimas bei jo pažanga išsprendžia tik nedidel žmogaus gyvenimo problem dal . Susižav jimas labai efektinga mokslo pažanga yra atsakingas už labai dažnai pasitaikant vienašališk pažangos traktavim .

Pažanga yra vis žmogaus patyrim apibendrinanti s voka,

ir ji gali būti išvesta tik iš vis ar bent svarbiausi gyvenimo sričių naujais laimėjimais ir pralaimėjimais. Jis svarstant, reikia matyti ne tik tai, kur einama pirmyn, bet ir tai, kur pirmyn neįmanoma ir net kur einama atgal. Bet bandymas visas pažangos atžvilgiu teigiamai ir neigiamai besireiškiančias gyvenimo sritis suvesti vien pažangos apskaičiavimui arba, kalbant matematiškais terminais, vien bendrą vardiklį, esant gyvenimui labai sudėtingam, šiandien jau nebūtina manoma. Nors pažanga daugiausia remiasi tiksliais mokslais, tačiau ir pati tiksliai mokslų pagalba vargu ar kada bus galima objektyviai apskaičiuoti ir teisingai vertinti. Ji priklauso prie kokybinių savybių, ir kiekybiškas ji negali būti nei tiksliai vertinta, nei išreikšta.

Vertinant iki šio laiko pasiektą pažangą virose gyvenimo srityse, beveik neįmanoma susilaikyti nuo susižavėjimo jos pasiektais rezultatais. Žmogus atsipalaidavo nuo daug ko, kas jam varžė. Išsivystė vairs mokslai, padėdami jam suprasti vairesias gamtos paslaptis ir jas užvaldyti. Išsivystė technika ir pramonė, kurios iškilus žmogaus gyvenimo lygį iki kitados nesvajoto laipsnio. Išbulintose susisiekimo bei susižinojimo priemonėse, galinamos žmogų trumpiausiu laiku nuvykti, kur tik jis nori, ir tuojau sužinoti viską, kas tik vyksta pasaulyje. Susikūrė politinės sistemos, kuriose yra apsaugotos visos žmonijos teisės ir kur individas yra apsaugotas nuo valstybės prievartos. Sumažėjo darbo laikas, padidėjo dirbančiojo uždarbis, pailgėjo laisvalaikis, skirtas poilsiui ir malonumui. Išaugo švietimas, galintis žmogų naudotis visais pažangos laimėjimais. Išsivystė ekonominis gyvenimas, sudarantis lygias visiems kraštams keistis ekonominėmis grybėmis ir užtikrinantis visiems gerą gyvenimą ir apsaugą nuo skurdo.

Bet ta pati pažanga jungia žmogų mašinos mechaninai žmogiškai jam svetimam darbui, sunaikina jame dvasinius siekimus bei polius, palikdama jam, anot Tillichio, tik absoliutinai tinginystės idealą, nukreipia jį hedonizmui, religiniam paviršutiniškumui, moraliniam reliatyvizmui, politines korupcijas, nemoralumą ekonominiuose santykiuose ir gyvenimo beprasmiškumą. Sociališkai žmogus jau niekur nėra vergas, bet, dar vis labiau suautomatinant, jis darosi robotu.

##### 5. *Pažanga ir kitimas.* — Atpuolus teorijai, kad pažanga

vyksta pagal b tinus ir neišvengiamus gamtos d snius, šiais laikais ji dažnai išaiškinama paprastu dalyk bei gyvenimo kitimu. Ji turi t pagrind , kad kiekvienas art jimas kuri nors bendr tiksl jungia savyje ir kur nors kitimo proces ir kad be joki pasikeitim bei atmain negali b ti n pažangos. Gyvenimo pažanga kyla naujomis ir geresn mis socialinio gyvenimo formomis, naujais mokslo atradimais, naujais mokslo žini praktiniais pri-taikymais, moralinio gyvenimo pakilimu, nauja meniška k ryba ir kitais naujais vertingais dalykais, kurie pralenkia ankstes-nuosius.

Ta iau dažnai ta kitimo svarba labai perdedama. Materialis-tin s krypties m stytojai, nepripažindami dvasini princip , vis gyvenim laiko tik nuolatinu, materiališkai s lygotu kitimu, kuriame nelieka vietos nei pastovioms id joms, nei pastovioms vertyb ms. Kaip Kilpatrickas sako, pripažinimas bet kuri pastovi dalyk yra priešingas progresyvaus civilizacijos ger jimo id jai<sup>35</sup>.

Nesunku žvelgti, kad toks nepastovumo gynimas yra prie-šingas pats sau, nes tas pats nepastovumo id jos gyn jas niekada nesutiks, kad ta jo ginama id ja yra taip pat nepastovi, nes tada nebelikt n ko ginti. Pažanga remiasi kitimu, bet ne pripuo-lamu ar mechaniškai s lygotu kitimu. Ne kiekvienas pasikeitimas gali b ti pažangos atžvilgiu teigiamai vertinamas, ir ne visos naujyb s reiškia pažang . Labai didel dauguma visoki nau-jybi nereiškia jokios pažangos. Dawsonas mano, kad kitimai turi ryš su civilizacijos pažanga tik tada, kai jie atitinka visuo-men s vidin vitališkum ir kai jie yra pa ios visuomen s spon-taniška sav s išraiška ; bet kai tik išsibaigia vidinis jos pl toji-masis ir kai kitimai nebeturi vidini organini tiksl , jie reišk-ia jai mirt . Per dažnas kitimas stiprina laikinumo tendencij ir sudaro nuotaik , kad negali b ti siekiama ko nors pastovesnio. Nepastovumas užvaldo žmoni s mon , ir nebeatrodo, kad ir tiesa gali b ti pastovi. Amžinai besikei ian ios mados, maneros ir daug kit naujybi neturi nieko bendra su pažanga ir neretai jie reiškia net atžang . Šeimos santyki kitimas eina daugiausia palaidumo ir šeimos degeneracijos kryptimi, nes ia paneigiama

<sup>35</sup> W. H. Kilpatrick, *Philosophy of Education*, 164 psl.

žmogaus asmenyb ir sugriaunama pagrindin augan iam žmogui dvasiškai subr sti reikalinga visuomen s cel . Nepatarnauja pažangai ir tie socialini santyki pakitimai, kada nuo gerai išvystyt ir pagarba žmogui pagr st socialinio santykiavimo form vis daugiau nusileidžiama vertelgišk ir primityv santykiavim be jokios pagarbos žmogui ir be jokio jam nuoširdumo, siekiant tik savo interes . Meno k ryba amžinai kinta, amžinai ji yra kitoniška ir originali, bet ne visa, kas joje yra nauja, yra k rybinga ir pasitarnaus tolimesnei pažangai. Kaip jau mat me, ir organin je evoliucijoje nevisi pakitimai padeda organizmui vystytis tobul jimo kryptimi. Labai didel dauguma žmogaus organizme vykstan i mutacij yra laikomos degeneraciniais reiškiniais. Tod l ir paži r , kad visi kitimai atneša naujum , o naujumai neša nauj pažang , reikia laikyti per daug optimistiška.

Ir pripaž stant labai didel kitim reikšm pažangai, tenka kartu prisiminti, kad ne greitai besikei i dalykai sudaro pažangos pagrind , o pastovieji. Dawsonas rodin ja, kad kult ros, suprantant jas kaip gyvenimo b d , kinta labai l tai. Jos yra ilg amži tradicij padaras, ir j šaknys gali siekti labai tolimus praeities laikus <sup>36</sup>. Ir jos kinta ne naujyb mis, o susidurdamos bei susimaišydamos viena su kita arba darydamos viena kitai takas.

Žmogus yra paj gus pasisavinti ir asimiliuoti tik tam tikr nauj fakt kiek . Bet, kai jo aplinkoje kitimas vyksta grei iau, negu jis gali asimiliuoti, jis tada atsilieka. pažang žmogus auga ne naujumus patirdamas, o juos asimiliuodamas bei integruodamas savo ankstesn žinojimo bei patyrimo lobyn . Panašiai ir žmonija naujumus priima, tik juos asimiliuodama savo iš anks iau turim kult rin sluogsn . Ir pati istorija, anot Dawsono <sup>37</sup>, yra tik nuolatinis integracijos procesas. Ir joje begal s naujybi lieka ne registruota, kai jos nesiduoda integruojamos bendr pažangos proces .\*\*\*

<sup>36</sup> Chr. Dawson, *The Dynamics of World History*, New Yorkas, 1962, 18 psl.

<sup>37</sup> Ten pat, 21 psl.

## II. Konser vat izmas ir l i b e r a l izmas

Kult ros pažanga remiasi dviem žmogiškosios prigimties tendencijom : ieškoti bei siekti naujum ir išlaikyti tai, kas vertinga.

Stengdamasis padidinti savo saugum ir prestiž , tenkindamas savo polinkin ir intelektin smalsum , stengdamasis išreikšti savo id jas bei pergyvenimus k rybin mis formomis ir daugelio kit biologiškai pagr st ir iš jo dvasin s prigimties kylan i motyv veikiamas, žmogus normaliai nepasitenkina tuo, kas yra, o siekia ko nors nauja — nauj pergyvenim , nauj fakt , nauj id j , naujos k rybos, nauj ranki , nauj socialini santyki , prileisdamas, kad tie naujumai bus kuriuo nors atžvilgiu vertingesni ar bent domesni už senuosius, jau turimus, žinomus, patirtus, pergyventus. Bet lygiai tais paiais saugumo ir prestižo motyvais iš dalies galima pagr sti ir žmogaus linkim pasilaikyti ir saugoti tai, k jis turi sigij s, pasidar s ar suk - r s. K žmogus daro, jis dažniausia nedaro tik tam momentui, o prileidžia, kad tai jam bus ir ateityje vertinga ar reikalinga. K darydamas, jis siekia pastovumo, pastovaus vertingumo. Žmogus siekia darb ir k rybos, kurie j pat pergyvent , tarsi jo gyvenim prat st po jo mirties. K ryboje žmogus siekia amžinumo, filosofijoje visuotinum, politikoje nepralenkiamo prestižo.

Abi kalbamos tendencijos, drauge veikdamos, sudaro pagrind kult rinei pažangai. Be naujum neb t pažangos, o be praeityje sukurt ir dabar sukuriam vertybi išlaikymo neb t n kult ros. Tod l kult rinei pažangai pragaištingi yra tie atvejai, kai pradedama laikytis tik vienos kalbam tendencij , visiškai išskiriant antr j . Per didelis naujum ieškojimas ir linkimas vien tik jais gyventi veda paviršutiniškum , neleidžia n t pa i paviršutiniškai pasisavint naujum tinkamai asimiliuoti ir integruoti jau turim kult rin sluogsn , neleidžia jam suprasti bei vertinti praeityje sukurt vertybi ir visos istorin s perspektyvos. Per daug naujyb mis gyvenan iam žmogui lengvai susidaro paži ra, kad šie modern s, dinamiški ir pažang s laikai visais atžvilgiais pralenkia praeit su visa jos k ryba, kad ši laik rašytojai savo k ryba pralenkia Homer , Shakespear ir Goeth , o džazo muzika Bach ir Bethoven . Toks pat pa-

vujus pažangai gr sia, kada tikima tik praeityje sukurtomis vertybomis ir bandoma ignoruoti visa tai, kas vertinga kyla iš ši laikgyvenimo, nauj ješkojim ir tyrim .

Skirting temperament ir nusiteikim , skirting paži r ir skirtingo išaukl jimo žmon s, žinoma, ir negali tur ti visiškai vienodas paži ras praeit , dabarties k ryb ir pažang . Atsižvelgiant j prisirišim prie praeities vertybi ir j linkim ieškoti naujos pažangos ir siekti reform gyvenime, žmon s skirstomi kelet grupi . Populiariausias ir grubiausias paskirstymas pasitenkina dviem grup m: konservatorius priskiria visus tuos, kurie yra link išlaikyti *status quo*, o liberalus visus kitus, siekian ius reform . Taciau toks paskirstymas nera patenkinamas, nes ir praeities vertybi respektavimas ir reform siekimas dar gali b ti vairi laipsni . O, be to, ir praeities nuopeln pripažinimas dar neišskiria galimumo tiksliai bei teisingai vertinti dabarties gyvenimo teigiamybes ir neigiamybes ir siekti reikaling reform . Tod l pagal žmoni nusiteikim pažangos atžvilgiu teisingesnis yra šis paskirstymas: reakcingumas — konservatyvumas — nuosaikus konservatyvumas — liberalumas — radikalumas — revoliucinis radikalumas. Reakcingumu yra vadinamas toks konservatyvumo laipsnis, kur ne tik vengiama naujum ir reform , bet dar ir siekiama atstatyti jau senai pakitusi pad t, kur jau yra vykdytos ir gyvenime prigijusios vairi sri i reformos. Paprastas arba *status quo* konservatizmas stengiasi išlaikyti esam pad t, vengia naujybi ir yra nepalankiai nusiteik s reform atžvilgiu. Nuosaikusias konservatizmas laikosi pastovumo tik vertybi ir princip srityje ir gina vertingas tradicijas, bet šiaip gyvenime nevengia naujum , link s nuosaikias reformas ir siekia socialin s ir kult rin s pažangos. Liberalizmas nepripaž sta nieko pastovaus ir siekia reform bei pažangos visose srityse. Radikalizmas yra nusiteik s jau ne tiek reformuoti, o iš pagrind pakeisti esamas institucijas bei socialin santvark . O revoliucinis radikalizmas siekia revoliucijos keliu sunaikinti bei sugriauti esam tvark , kad jos vietoje b t galima sukurti nauj gyvenim ir gyvendinti naujas id jas.

Tarp dviej kraštutinum — reakcingumo ir revoliucinio radikalumo — telpa konservatyvumas, nuosaikusias konservatyvumas, liberalumas ir radikalumas. Tarp j , einant iš eil s nuo vieno prie kito, aiškios ribos nera. Negalima atriboti nuosai-



kaip konservatizmas nuo tikrojo arba *status quo* konservatizmo, lygiai kaip nra ribos tarp liberalizmo ir radikalizmo. Aiškiau atsiriboja tik abiej r ši konservatizmas nuo liberalizmo ir radikalizmo, kur juos skiria nevienodas pasaul žini dalyk traktavimas.

1. *Konservatizmas*. — Konservatoriaus termin pirm kari pavartojo pranc z rašytojas Chateaubriand 1818 m. Netrukus tas žodis pateko politin žodyn , vartojam politiniuose ginuose. Konservatizmo, kaip politin srov s, pradžia vedama nuo angl politiko Ed. Burke'o *M stym apie Pranc zijos revoliucij* pasirodymo 1790 metais. Kalbamame veikle jis suformulavo nuosaikais konservatizmo principus, tuo pa iu pasidarydamas tos srov s pradininku ir didžiausiu jos autoritetu iki ši laik . Greta Burke'o nuosaikais konservatizmo, Europoje daug kur plito pranc zo J. de Maistre vadovaujamas kraštutinis konservatizmas, kovoj s prieš politines reformas.

Sociologas K. Manheimas skiria dvejopos prigimties konservatizm <sup>38</sup>. Vien jo r š jis vadina universaliu arba nat raliuoju konservatizmu. Tai es s visiems žmon ms bendras nes moningas linkimas laikytis esam vegetatyvini gyvenimo b d . Iki tam tikro laipsnio es s visiems bendras psichologinis bruožas priešintis naujumui, kaip galimam pavojui. M. Weberis j vadina tradicionalizmu. Nuo anos moningo nat raliujo konservatizmo skiriasi modernusis arba doktrininis konservatizmas, kur pagal s moningai bei planingai formuluotus konservatyvius principus tvarkomas gyvenimas ir kuriamos socialin s bei politin s sistemos.

Konservatyvumo terminas yra mišriai taikomas visiems konservatyvumo laipsniams. Gyvenime jis dažniausia atitinka nuosai k j konservatyvum . Pavyzdžiui, angl konservatori partija yra iš ties nuosai kios politin s krypties, pravedusi nemaža svarbi reform , kartais pralenkdama net ir liberalus. Re iau konservatyvumo terminas yra vartojamas apib dinti kieno nors nepažangumui ar atsilikimui. Tod l didžioje daugumoje atvej , kur spaudoje sutinkamas konservatoriaus pavadinimas, jis savo \* \* \*

<sup>38</sup> Karl Manheim, *Essays on Sociology and Social Psychology*, New Yorkas, 1953, 94-99 psl.

prasmė paprastai atitinka nuosaiką konservatizme ir tik rečiau tikrą atsilikimą ar nusistatymą prieš bet kurias reformas. Bet to termino konvenciną prasmę dažnai aptemdo jo emocingai nuspalvintas vartojimas. Politinėse ir pasaulinėse kovose, siekiant labiau sukompromituoti savo priešininkus, konservatizmui priešingą srovę dažnai tam pavadinimui yra priskiriama bei taigojama atsilikimo, nepažangumo ir tamsumo prasmė. Dėl to dar labai neseniai pasivadėnimas konservatoriumi pat Amerikoje reiškė labai blogą skonį, net skandalą. Ir tik per paskutiniuosius dešimtmečius konservatizmas yra vėl atgavęs šią gerą, ar bent toleruojamą vardą. Paskutiniai laikai jau nebijoma pasivadinti konservatoriumi, ginti konservatizmo principus ir moksliskai apie jį prirašyti ištisus toms, nors liberalinėse srovėse ir dabar tebesistengia apie jį kalbėti tik neigiama prasme ir jo pavadinimą laikyti pažėminančiu žodžiu. Visuomenėje gi prigyja supratimas, kad konservatizmas, nors ir nepopuliarus, bet yra reikalingas, ir jo pavadinimas jungiamas su tokiomis savybomis, kaip *pastovumas, pusiausvyra, vieningumas, ištikimumas, harmonija*. Pats konservatyvumas pamažu sipilietina kaip nuosaiki pažįstama gyvenimo su konstruktyviomis tendencijomis. Jau nebėjom jo vardu stoti politines varžybas, ir *konservatoriaus* epitetas jau nėra kuo nors blogesnis už *liberal* ar *radikal*.

Žodine savo prasme *konservatyvumas* reiškia turėti pastovumą, t. y. iš praeities užkonservuoti vertybes bei principus. Kas pripažįsta tiesos pastovumą, gerio ir blogio idios nekintamumą, moralinę objektyvumą, tuo pačiu jis prisipažįsta besilaikyti užkonservuoti vertybes ir tuo pačiu jis save rikiuoja vienos ar kitos rėšies konservatorius. Kas brangina ir bando išlaikyti praeityje sukurtas tautines, religines ar kultūrines tradicijas bei institucijas, kas vertina visuomenės santykių harmoningumą daugiau už individualizmą ir bando pastovumą ir amžiną principą turėti derinti su pažanga, tas yra konservatorius, nes jis pripažįsta praeityje užkonservuotas vertybes bei idios ir bando jas dar ir toliau išlaikyti bei apsaugoti.

Konservatizmas nėra vien politinė doktrina, o daugiau tam tikras pažįstamas tonas, tam tikra gyvenimo nuotaika, gyvenimo būdas ir būdas spręsti apie gyvenimą; jis kartu yra ir tam tikra tradicinė idios sistema, priešinga liberalizmui ir radikalizmui. Nuosaikiai konservatyvu« nusiteikimas yra kažkas panašus

tvarkos, kilnumo, tradicionalizmo, materializmo nem gimo, aukštos moralės, ramumo, nuosaikumo ir aristokratinės dvasios sintezė.

Aiškiau konservatyvumui apibūdinti tenka sustoti prie kai kurių jo būdingiausių bruožų.

*Teigiamas religijos ir religinių institucijų vertinimas.* Religijos klausimas yra vienas iš dalykų, kurie labiausiai konservatyvius žmones skiria nuo liberalių. Konservatyvūs žmonės dažniausiai yra religingi, ir jiems religija yra tas centras, iš kurio jie išveda teises ir pareigas, moralę, laisvės sampratą ir socialinius santykius pagrindus. Rossiteris religiją laiko tomis kalkėmis, kurios sujungia visus konservatizmo elementus<sup>39</sup>. Religinio gyvenimo apraiškos jame iš dalies susilieja su tautiniais ir kultūriniais momentais. Net ir netikintieji konservatoriai krikščionybei pripažįsta didelį respektą, vertindami ją, kaip didingą tradiciją, sukurusi vark kultūrą.

*Nepasitikėjimas žmogaus prigimtimi.* Apibūdinant konservatizmą, vienu jo požymiu paprastai nurodoma tai, kad jo žmogaus samprata yra jungiama su gimtąja nuodme<sup>40</sup>. Žmogus joje laikomas gėrio ir blogio, kilnumo ir puolimo pradėnešiotuju, racionalumo ir iracionalumo mišiniu, slepiamųjų savybių ne vienok rybinius ir pasiaukojimo, bet kartu ir egoizmo, puikybės, žiaurumo ir sugėdimo pradus. Bet ši samprata nelaiko žmogaus prigimtį iš viso bloga. Konservatyvieji mano, kad, tinkamai auklėjant žmogų ir laikant jį palankiose aplinkos sąlygose, veikiant jį geromis tradicijomis ir palenkiant autoritetui, galima jame išplėtoti teigiamus pradus ir nustelbti neigiamuosius. Dėl to jie labai didelį reikšmę skiria auklėjimui ir smerkia natūralistines auklėjimo teorijas, rekomenduojančias leisti vaikui patiam pagal savo linkimus išsiskleisti. Jie nepasitikimi politinėmis ar ekonominėmis priemonėmis žmogui pataisyti, nes blogumų laiko ne politine ar ekonomine, o moraline problema. Laikydami žmones iš prigimtį nelygiais, jie nepritaria visiškoms lygybės principui; nepritaria jie ir dideliu individualizmui. Bet, laikydamiesi principo, kad žmogus negali

<sup>39</sup> Clinton Rossiter, *Conservatism in America*, New Yorkas, 1962, 42 psl.

<sup>40</sup> «Kaip politinį gėgimtosios nuodmės doktrina yra giliai antirevoliucinė» (T. Molnar, *The Decline of the Intellectuals*, 175 psl.).

b ti traktuojamas kaip priemonė, o turi b ti laikomas pats sau tikslu, konservatoriai pripažįsta galimybių lygį, teis kiekvienam išnaudoti savo gabumus, lygį prieš statymus ir politinį lygį. Jie nesiekia panaikinti socialines klases, o tik jas suderinti bei sutaikyti vairiu nuosaikiu reformų keliu.

*Vertybių objektyvumo pripažinimas.* Vienas konservatizmo pagrindiniai principai yra tik jimas dvasini vertybių objektyvumu ir pastovumu. Konservatyvi žmonija pažiūros dažniausia yra pagrįstos sitikiniu, kad tiesa yra amžina, kad moralinė ra vien tik kurio nors laikotarpio ir kurios nors visuomenės paprotiniai standartai, o yra pagrįsta K r jo žmogui diegtu objektyvumu ir blogio supratimu. Nesutikdami su moderniais laikais daug kur populiarinamu vertybių reliatyvumu, jie griežtai skiria pastovias vertybes nuo laikinųjų: išmintį nuo gudrumo, laimingumą nuo hedonizmo, pagarbą nuo pasisekimų garbinimo, vertę nuo kainos, asmenybę nuo individualybės. Konservatyvusis geriau sutinka b ti nepopuliarus, negu neteisingas ar nekilnus; geriau netekti populiarumo visuomenėje, negu b ti jos pataikūnų; geriau sakyti amžiną tiesą ir pralaimėti, negu laimėti su strateginiu melu. Jo vertybių sistemoje praktinės ir ekonominės vertybės yra visada palenktos dvasinėms vertybėms, kurių gradacijos viršūnėje yra religinės vertybės. Jie tiki principais, laikydami juos išmintimi, išreiškta pastovia forma.

*Pagarba praeičiai.* Konservatyvi pažiūra remiasi principu, kad kultūra yra ne kas kita, kaip užkonservuotas ir išlaikytas ilgą praeities amžių patyrimas ir kad be didžiųjų praeities kultūrinių laimėjimų bei kultūrinės krypties išlaikymo negalima bti kultūros. Konservatyvūs žmonės brangina praeities kultūrinius paveldėjimus ir stengiasi juos auklėjimo bei tradicijų keliu perduoti priaugusioms kartoms. Jie domisi istorinėmis asmenybėmis bei jų darbais, išlaiko pagarbą mirusioms kartoms, labai brangina tradicijas, laikydami jas praeities amžių kryptimi ir išmintimi, stengiasi praeities išmintį suderinti su dabarties gyvenimo besikeičiančiomis aplinkybėmis. Kirkas sptja, kad žmonės, nežinodami praeities, negali suprasti, kas jų gyvenime yra pastovų ir kas praeinama<sup>41</sup>. « Žmonės, kurie neatsižvelgia savo protūius, neatsižvelgiant savo aini ateitį » (Burke)<sup>42</sup>.

<sup>41</sup> Russel Kirk, *Prospects for Conservatives*, Chicago, 1956, 263 psl.

<sup>42</sup> Cituota iš Kirk'o, Ten pat, 99 psl.

*Tautiškumas.* B dami daugiau susigyven su praeitimi ir žeme, labai vertindami savo tautos praeities paveldį, konservatyvūs žmonės stipriau jauia tautinį ryšį, stipriau išgyvena savo tautos problemas ir pareigas savo tautai laiko daug svarbesnėmis už individo reikalus. To nusiteikimo menininkai savo kūrinyje labai medžiag dažnai imasi iš savo tautos praeities. Dažniau ieškoma ryšio tarp tautybės ir religijos, tarp šeimos pastovumo ir tautos tvirtybės. Ir didelis prisirišimas prie tautinių tradicijų konservatyviajam turi tautiškai patriotinį charakterį. Tradicijas jis laiko savo tautos dvasiniu turtu, savo tautos praeities kūryba, išreiškiančia jos dvasią ir protą vieni išminti.

*Privatinis nuosavybės neliejamumo gynimas.* Gindamas žmogaus teises, konservatyvus žmogus jį tarp skaito ir nuosavybės teisę, kuri jis laiko būtina žmogui išsivystyti, vispusiškai subręsti ir progresuoti. Nuosavybės jis laiko priemone būtai laisvam, saugiam ir nepriklausomam. Jis jį brangina, laikydamas jį savo šeimos egzistencijos pagrindu ir darbštumui palaikyti priemone. Nuosavybės institucijų konservatyvioji mintis gynė daug anksčiau, negu iškilo modernusis kapitalizmas, ir nemanoma, kad taip pat ji ra pasikeist kapitalizmui nu jus praeit .

*Valdžios ribotumas.* Konservatoriai vienu sveikos politikos principu laiko reikalavimą išlaikyti nuosaiki pusiausvyr tarp valdžios ir atskirų individų bei grupių, apribojant valstybės valdžios kompetenciją ir apsaugant asmens laisvę ir statymais reguliuojamas varžybas.

Šie visi principai yra daugiau ar mažiau bendri ir tikriesiems ir nuosaikiesiems konservatoriams. Skirtumas tarp jų yra tik tas, kad pirmieji, vengdami tų principų pažeidimo, vengia ir naujybių, pakeitimų ir reformų, o antrieji tų naujybių nebijo ir teigiamai vertina pagerinimus bei reformas visur, kur tik jos nėra priešingos pagrindiniems idėjoms bei pažiūroms.

Konservatizmas, kaip žmogaus nusiteikimas ieškoti pastovų principų ir teigiamai vertinti bei branginti žmonijos « sutaupytas » vertybes, atsispindi visose žmogaus veiklos srityse: jo pasaulyje, kūrinyje, politikoje, ekonominiame gyvenime ir t. t. Pasaulyje, kaip matome, jis pasirodo palankumu religijai, priklausymu tai ar kitai konfesijai, laikymusi religiškai sankcionuotos moralės, linkimu socialin ir politin gyvenim derinti

su religiniais principais ir branginimu religini institucij bei tradicij . Meniškoje k ryboje konservatyvumas pasireiškia ieškėjimu ne tiek formos naujūm , kiek gilesni k rybingumo prad , išreiškian i žmogaus vidin k rybingumo gali . Men konservatyvieji laiko dvasine vertybe ir j pagrindžia estetiniu pergyvenimu, turin iu uždavin žmog dvasiškai tobulinti. Konservatyv s politikai siekia pusiausvyros bei harmonijos tarp individo ir visuomen s, tarp atskir visuomen s sluogsni ir socialini klasi . Jie yra link palaikyti tradicines institucijas ir, reikalui esant, jas reformuoti pagal laiko ir pažangos reikalavimus. Ta iau jie yra priešingi reformoms, daromoms tik d l pa i reform , ir naujiems š kiams, skirtiems tik visuomenei paveikti. Pagrindiniai konservatyviosios politikos principai yra laikymasis konstitucijos ir politini tradicij , pastovumas, vienyb ir lojalumas, kuris ia yra vadinamas patriotizmu. Ta iau konservatoriai netiki, kad politin mis priemon mis galima b t pakeisti žmog . Geros valstyb s tvarkos pagrindu jie laiko ne statymus, o žmoni moral . Ir klasi kovos sprendimui atsakymo jie ieško ne pa i klasi panaikinime, o moralin je tvarkoje ir j interes suderinime. Konservatoriai, ypa Amerikoje, stipriai pasisako už laisv , bet nutyli lygyb s reikal . Politik konservatyvieji bando pagr sti etikos principais ir j laiko etikos dalimi<sup>43</sup>. Ekonominiame gyvenime Amerikos konservatoriai gina nesikišimo princip (*laissez faire*), kur kitados yra suk r s liberalizmas ir nuo kurio jis yra jau senai nutol s.

Pagrindin s konservatyviosios id jos veda socialini princip pastovum , kaip istorin keli tvark ir pažang . Sutrauktai jas pravartu dar kart sumin ti : tik jimas religine ir moraline žmogaus prigimtimi, nuosavyb s gynimas, reikalavimas apriboti politin valdži , tik jimas laisve ir asmenyb s autonomiškumu, saugumas, r mimas vidurin s visuomen s klas s, r mimasis dauguma, nuosaikumas visuose dalykuose, priešinimasis revoliucijoms, didelis viešosios tvarkos pastovumo vertinimas, kartu laikantis principo, kad pastovumas n ra nekintamumas. Visais kalbamais klausimais jie skiriasi nuo liberal . Vienur tie skirtin-

<sup>43</sup> Jacques Maritaie, *Man and State*, Chicaga, 1957, 62 psl.

gumai atrodo, palyginti, nežym s, kitur gi jie yra iš viso nesuderinami.

Daugumoje krašt konservatizmas anks iau buvo siejamas su aristokratija. Šiandien jis nebeturi ryšio su aristokratija, ta iau siekia aristokratin s dvasios : viešo pareigingumo, aukštos kokyb s standart , kilnumo ir vidin s etin s kontrol s, išreiškiamos principu *noblesse oblige*. Radikal s arba *status quo* konservatoriai tebesilaiko paži ros, kad tik nedaugelis žmoni gali b ti aukl jimo keliu paruošti tikram žmogiškam kilnumui. Vietoje kilm s aristokratijos ši laik konservatoriai pripaž sta asmeninio iškilimo aristokratij , kuri sudaro pramoninkai, iškilesn švie suomen ir šiaip k rybingi žmon s. Jiems ir demokratizmas atrodo dirbtin sistema, kurioje bandoma gyvendinti politin lygyb iš prigimties labai nelygioje visuomen je. Nuosaukusis konservatizmas yra nuo šios paži ros nutol s ir pripaž sta politin lygyb ir demokratij , kuri jis tikisi patobulinti aukl jimo ir bendros pažangos keliu.

Susipažinus su konservatizmo pagrindiniais principais, tenka suminti ir iš jo tendencij išskylan ius kai kuriuos neigiamumus, kuriuos jo kritikai jam dažniausia prikiša. Konservatizmui prikišama, kad jam tr ksta iniciatyvos bei užsimojim , nes jis nesiekia nieko nauja ir pasitenkina tuo, kas yra. Prikišama jam ir savanaudiškumas, kur jis parodo, nesir pindamas žmoni gero v s k limu ir socialinio teisingumo id j laikydamas tik sentimentalizmu. Kartais rodin jama, kad konservatizmas prieštarauja pats sau, gindamas tradicijas ir kartu kalb damas apie pažang . Panašiai jam prikišama, kad jis yra nehumaniškas, antidemokratiškas, antiintelektualistiškas, viskam abejingas ir statiškas. Kritikuojamas ir jo linkimas pastovum , kuris vienais poži iriais gali b ti labai teigiamai vertinamas, ta iau kitais poži iriais, ypa kintant gyvenimui, gali sukelti vis priekaišt kompleks .

2. *Liberalizmas*. — Liberalizmas n ra lengvai aptariamasis. Vairiuose kraštuose jis vyst si skirtingai, ir pa i liberal teoretik jis kartais yra nevienodai aiškinamas. Jis yra laikomas ir politine filosofija, ir ekonomine sistema, ir pasaul ži ra, ir srove, ir gyvenimo b du, ir metodu, ir tam tikra nuotaika.

Dawsonas, nagrin damas liberalizmo kilm bei jo tendencijas, skiria tris jo kryptis, atsiradusias trijose skirtingose šalyse, b tent, politin , ideologin ir tradicin liberalizm . Pirmoji liberal partija sik r Ispanijoje, iš kur politinis liberalizmas pasklido po vis Europ , kiekviename krašte prisitaikydamas prie politini ir socialini s lyg ir tuo pa iu skirtinguose kraštuose gydamas skirting pob d , daug kur su stipria tendencija kovoti prieš krikš ioniškas takas viešajame gyvenime. Pasaul ži rinis liberalizmas, sutap s su renesanso laikais prasid jusiu ir v liau vis did jan iu sekuliarizmu, stipriausia išsivyst Pranc zijoje, kur jis buvo daugiau intelektualinis ir doktrininis negu politinis ir kur žymiausi liberalai buvo daugiau filosofai negu politikai. Ši liberalizmo kryptis per jakobinizm išsivyst radikalizm ir nuo 1848 met revoliucinio periodo prad jo kovoti prieš pat liberalizm . Anglijoje laisv s siekimas sutapo su utilitariniu pietizmu, išsivys iusiu iš krikš ioniško dvasin s laisv s idealo ir senos angl politin s laisv s tradicijos. Tod l ir Anglijos liberalizmas per du šimtus met vyravo kaip liberalin s tradicijos palaikomas gyvenimo b das <sup>44</sup>.

Apskritai liberalizmas visur turi aišk ideologin charakter . Išskyrus Anglijos ankstesni laik liberalizm , jis visur sutapo su sekuliarizmu. Pagrindine jo tendencija yra laikomas jo opozicinis nusiteikimas krikš ionyb s atžvilgiu. Laskis, nagrin damas europinio liberalizmo kilm bei jo istorij , jo pagrindiniu bruožu laiko vakar visuomen s emancipavim si iš krikš ionyb s takos ir kov d l liberalistiui id j <sup>45</sup>. Dauguma žymi j liberal yra kartu buv ir dideli krikš ionyb s priešai. Ir ta sekuliaristiškai liberalistin ideologija naujaisiais laikais tur jo labai didel tak visai vakar kult rai, j gerokai nukrikš ionindama.

Vis did j s vairi krašt bei srovi politinis, kult rinis ir ideologinis bendradarbiavimas bei vien kit pažinimas yra gerokai aplygin s vairi krašt liberalizmo skirtingumus, nors t skirtingum ir dabar dar daug esama. Be to, dar esama dideli

<sup>44</sup> Chr. Dawson, *The Failure of Liberalism*, išspausd. A. Pegis *The Wisdom of Catholicism*, 862-873 psl., New Yorkas, 1949 m.

<sup>45</sup> Harold J. Laski, *The Rise of European Liberalism*, New Yorkas, 1962.



skirtingum tarp kairi j ir dešini j liberal . Visiems jiems bendra gal tik liberalistin dvasia, kuri , remiantis liberalizmo istorija ir ši laik liberalizmo tendencijomis, galima suvesti kelet ryškiausi ir dažniausia pasitaikan i princip .

*Laisv s vertinimas.* Centrinu liberalizmo elementu yra laikoma laisv , arba, kaip Ruggiero sako<sup>46</sup>, laisv s idealo pripažinimas. Laisv yra pagrindin liberalizmo vertyb , kuri yra s lyga žmogaus individualybei išpl toti. Gindamas laisv , liberalizmas kovoja su visais žmog varžaniais absoliutiniais autoritetais, neži rint, kas jie beb t — absoliutin s valdžios, institucijos ar tradicijos. Jis yra priešingas bet kurioms nelygyb reiškan ioms privilegijoms ir kovoja d l galimybi lygyb s visiems. Iš vis civilini laisvi liberalizmas labiausia gina intelektin laisv , t. y. minties ir jos pareiškimo laisv .

*Mokslinis pažinimo metodas.* Liberalizmas pripaž sta tik tokios objektyvios tiesos buvim , kuri yra protui prieinama moksliniais tyrim , eksperiment ir patikrinim metodais. Tuo atžvilgiu jis nepripaž sta išimties jokiai gyvenimo sri iai, net ir religijos dalykams. Visa, kas n ra prieinama moksliniams eksperimentiniams metodams, liberalizmas laiko nerodyta. Tuo b du ir visos dvasin s vertyb s, išskyrus gal individuali laisv , liberalizmo poži riu, neturi objektyvaus pagrindo ir priklauso subjektyvi nuomoni sri iai. Liberalai tiki, kad, tiksliesiems mokslams progresuojant, ateityje bus išvystyta t moksl duomenimis pagr sta socialin technika, kurios pagalba bus galima pakeisti ir pa i visuomen . Tuo b du tikslieji mokslai, kaip tiki liberal intelektualai, darosi ta centralizuojan ia modernios visuomen s agent ra — ta dinamiška institucija, kuri neleis niekam pasilikti nesikei iant. Ne amži išmintis ir ne kult rini tradicij išlaidymas bei perdavimas nulems žmonijos ateit , o kitimas ir mokslinis metodas.

*Racionalizmas ir sekuliarizmas.* Pasitik damas tik moksliniais metodais ir nepripažindamas kit pažinimo b d , liberalizmas darosi iš esm s racionalistiškas. O b dami racionalistai, liberalai kartu yra ir sekuliaristai. Teorijoje gindami tik jimo ir neti-

<sup>46</sup> Guido de Ruggiero, *The History of European Liberalism*, Bostonas, 1959, 357 psl.

k jimo laisv , praktikoje jie yra netik jimo šalininkai ir nevisada išlieka tolerantiški tik jimo atžvilgiu. Absoliutinis religinis laisv s vardu jie reikalauja susekuliarinti vieš j gyvenim , ypa aukl jim , Bažny i palikdami tik privatine institucija ir išjungdami bet kokias jos takas iš viešojo gyvenimo. Istoriškai sekuliarizmas kartu pl tojosi su liberalistine dvasia. Per paskutinius du šimtmečius pasaul ži riniš liberalizmas reišk ne k kita, kaip sekuliarizm . Jis kartais yra aptariamas pasaul ži riniu neužsiangažavimu. Praktiškai pasaul ži riniš liberalizmas svyruoja nuo religinio indiferentizmo iki prieš religij kovojan io ateizmo. Ir jo pasisakymas prieš žmog varžan ius autoritetus pirmoje eil je yra nukreiptas prieš religinius autoritetus ir organizuot religij . Kalbant apie pozityvizm , materializm ir scientizm , nuo j negalima griežtai atriboti ir liberalizmo.

*Nat ralizmas.* Nuo konservatizmo liberalizmas skiriasi ir savo paži ra žmogaus prigimt . Liberalizmas laiko žmog iš prigimties nat raliai linkusiu ger , jei tik jis n ra kuri nors prietar sugadintas. Žmogus gimsta ne blogas, o tik ignorantas. Didinant jo žinojim , jis kartu yra tobulinamas. Taip švietimo keliu galima sukurti geros valios visuomen , taik ir gerov . Tuo b du, greta racionalizmo, susiduriame su kitu liberalizmui b dingu bruožu — nat ralizmu, kuriuo šio amžiaus garsus liberalas Dewey band pagr sti modern j aukl jim .

*Reliatyvizmas.* Liberalizmas, kaip mat me, nepripaž sta joki pastovi ir nekintam vertybi bei princip , joki absoliutinis vok , tik damas, kad viskas, kas yra, yra reliatyvu. Tas liberal reliatyvizmas yra labai stiprus motyvas tik ti, kad, nesant žem je nieko absoliutaus, n ra toki dalyk , kuri negalima b t atsizad ti, siekiant didesn s pažangos.

*Kitimo ir pažangos idealas.* Greta laisv s, antras savo svarbumu liberalizmo siekimas yra pažanga, kurios pagalba jis siekia pagerinti žmonijos gyvenim , išlaisvinti žmog iš skurdo, lig ir tamsumo blogybi . B ti liberalu — tai tik ti pažanga, tik ti, kad žmonija nepaliamajamai ir neišvengiamajamai eina pirmyn. Tod l liberalas visada palankiai priima gyvenime vykstan ius pakitimus ir pats stengiasi prisid ti, palaikydamas vairius reform sumanymus. Nuo Voltero iki Russelio ir Dewey liberalizmas yra reform s j dis. Reformomis jie tikisi sukurti geresn ateities visuomen .

Savo istorijoje liberalizmas yra pergyvenęs keletą stadijų. Savo ankstesnėje stadijoje jis sutapo su miestiečių klase, kurios interesus atstovaudamas, jis gynė nesikišimo *laissez faire* principą. Tada buvo rodinama, kad iš viršaus valdžios nekontroliuojama kinio gyvenimo laisvė pati savaime veda ekonominio gyvenimo gerovę. Ano meto liberalizmas yra dar vadinamas buržuaziniu liberalizmu. Vėliau jis nutolo nuo nesikišimo principo ir, nebeatstovaudamas stambiosios buržuazijos, išsivystė demokratinis liberalizmas, bene daugiausia pagelbėjus naująjį laiką demokratijos išsivystymui. Po pirmojo Pasaulinio karo liberalizmas gijo daugiau socialinio pobūdžio. Dėl jo tendencijos kovoti dėl socialinio saugumo, lygybės ir gerovės jis yra vadinamas socialiniu liberalizmu. Šioje savo stadijoje jis jau griežtai smerkia nesikišimo principą, kuris kapitalistinėje santvarkoje gali būti naudingas tik darbdaviams bei gamintojams, bet nenaudingas darbininkams ir vartotojams.

Bet, pasmerkdamas nesikišimo principą, liberalizmas susiaurino savo pagrindinį principą, būtent, laisvę, kuri anksčiau gynė visose gyvenimo srityse. Devynioliktojo amžiaus paskutiniame ketvirtelyje laisvės principą pradėjo siaurinti tendencijos, siekiančios kinio ir visuomenės planavimo. Siekdamas visų piliečių lygybės ir gerovės, liberalizmas visoje eilėje gyvenimo sričių palaipsniui atsisako neribotos laisvės ir gina valstybės sikišimą darbo santykiams, auklėjimui, kainoms ir kita. Tuo persiorientavimui Ruggiero apibūdina posakiu, kad iš liberalių partijų dingo liberalinė dvasia<sup>47</sup>. Filosofas Santayana tuo liberalizmo pasikeitimui laiko labai ryškiojo posakiu, nes, kitados skelbęs laisvę gynėju, dabar jis reikalauja kontroliuoti nuosavybę, prekybą, darbą, pasilinksmimus, auklėjimą ir religiją; vien tik vedybiniai ryšiai esantys moderniojo liberalizmo atpalaiduoti<sup>48</sup>. Dėl to liberalas Ruggiero, svarstydamas šį laiką liberalizmo padėtimi, randa, kad jis yra patekęs gilią krizę tiek ekonominės teorijos, tiek ir politiniu atžvilgiu<sup>49</sup>. Abiem tais atžvilgiais liberalizmo taktika yra sumažėjusi. Ypač jo padėtis susilpnino praėjusiame amžiuje ketvirtąjo laiko

<sup>47</sup> Ten pat, 360 psl.

<sup>48</sup> Cituota iš R. Kirk, *Conservative Mind*, Chieaga, 1960, 509 psl.

<sup>49</sup> G. Ruggiero, *The History of European Liberalism*, 417-433 psl.

iškilimas ir jo poskis radikalizmas ir padidėjus katalikų politinis aktyvumas. Tada dvi varžovų spaudimas iš abiejų pusių siaurina liberalizmo pasireiškimo plotmę. Iš vienos pusės braunasi jo buvusios pozicijos padidėjus nuosaikų konservatorių linkimas reformas, jų demokratizmo principo pasisavinimas ir jų kruopštus savo pastovų principų derinimas su bendra gyvenimo pažanga, o iš antros pusės liberalios pozicijos užima kai kurie kraštai socialistai, sumažindami savo programos radikalumą.

Apskritai po pirmojo Pasaulinio karo sumažėjo kalbos apie laisvę, ir jų skelbimas liberalizmas dėl savo principų neaiškumo pasidarė mažiau aktualus ir mažiau patrauklus.

Dewey ši laikų liberalizmo krizę išveda iš ankstesnių laikų liberaliųjų bei principų nevieningumo ir jų kitimo tendencijos susilpnėjimo<sup>50</sup>. Ir tai krizei nugalėti jis siūlo kiek tik galima išvystyti liberalizmo kitimo bei reformų tendencijų ir tuo būdu atgauti pažangos vadovavimo iniciatyvą. Tačiau Maritainas jau nemato liberalizmui ateities<sup>51</sup> ne tik dėl to, kad jis yra pagrįstas klaidinga teorija, bet ir dėl to, kad jis yra jau gyvenimo vyki pralenktas. Politiniai bei socialiniai vyki bei revoliucijos iš abiejų pusių liberalizmas išskiria. Ši laikų tendencijose stipriai prileidimas, kad liberalizmas lyg ir nebepatenkina ši laikų gyvenimo reikalavimų, kad liberalinis priėjimas prie žmogiškųjų problemų yra nebepatenkinamas, atgyvenęs savo amžių ir kaltas dėl daugelio ši laikų negerovių. Eliotas mano, kad liberalizmui skirta išnykti, nes ir iš jo kilusios filosofijos jau neigiamos<sup>52</sup>. Pagrindiniam liberalizmo ramsiui — demokratizmui — išplitus kitas sroves, liberalizmas reprezentuojasi nebe savo esminėmis, o daugiau atsitiktinėmis apraiškomis: kitimo bei reformų užsidegimu, artėjimu radikalizmui bei socializmui, sekuliarizmui, antiklerikalizmui ir savo priklausomumu nuo tikslų mokslų bei technologijų. Bet tais dalykais jis jau negali užimponuoti, kaip jis anksčiau imponavo jo atstovaujama laisvės vertybe ir demokratizmu. Po antrojo pasaulinio karo daugelio kraštų inte-

<sup>50</sup> John Dewey, *Liberalism and Social Action*, New Yorkas, 1963, 1 sk.

<sup>51</sup> Jacques Maritain, *Freedom in the Modern World*, New Yorkas, 1936, 63-65 psl.

<sup>52</sup> T. S. Eliot, *Christianity and Culture*, New Yorkas, 1949, 14 psl.

lektual tarpe buvo jau iama daugiau susidom jimo komunizmu negu liberalizmu. Pats liberalizmas nebeteko veržlumo iš vidaus ir yra už m s daugiau gynimosi pozicij . Dawsonas mano<sup>53</sup>, kad liberalizmas yra nebetek s takos intelektualuose daugiausia d l to, kad jo pažangos ir žmogaus bei visuomen s patobulinimo doktrina yra jau nebe tikinama ir nepriimtina ši dien m stytojams ir rašytojams.

Laisv s doktrina, pagr sta tiksli j moksl pažanga, liberalizmui neatneš t laim jim , kuri jis iš jos lauk . Iš sekuliaristiškai liberalistin s dvasios ir tiksli j moksl pažangos gim s pozityvizmas, pasireišk s kaip pažangiosios technikos vyravimo filosofija ir pripažin s tik daiktin objektyvum , racionalizav s ne tik technik ir susisiekim , bet ir žmoni santykius ir net j intym gyvenim , Jasperso priekaištavimu<sup>54</sup>, individ pavert s vien funkcija, kur individuali s mon buvo absorbuota socialin s mon . Individas su visais savo siekimais, darbu, poilsiu, malonumais ir laim jimais traktuojamas tik kaip visuomen s l stel . Individual s momentai, kaip amžiaus ir ly i skirtingumai, sulyginami, tepaisant vien biologini atžvilgi . Individas pasidaro tik daugelio milijon mas s l stele, netekusia jokios svarbos, k jis mano ir ko jis siekia. Jis pasidaro tik didžiulis mašinos rateliu, kuris veikia, tik jos j g varomas ir nebegali b ti laisva asmenybe. Tuo b du liberalizmo pagimdytas pozityvizmas sunaikino jo pagrindin princip — individualizm — ir pakreip j žmogaus asmenyb sunaikinant kolektyvizm .

Liberalizmas, atstovaudamas kitimo filosofij , yra kaltinamas d l vakar visuomen je vykusi visos eil s neigiamai vertinam pakitim . Jam prikišama, kad jis, su savo pažangos doktrina vyrav s vakar m styme ir dav s jam krypt , yra padar s t tak , d l kurios vakar krikš ioniškas žmogus daug kur evoliucionavo nat ralistin žmog , o šis ekonomin žmog , kuris savo keliu išvirsta mas s žmog , kuris d l savo beid jiškumo yra abejingas ir laisv s id jai. Iš dešin s liberalizmui prikišama, kad jis sugriov moralinio autoriteto pagrindus, sunaikino

<sup>53</sup> Ch. Dawson, *Progress and Religion*, 172 psl.

<sup>54</sup> Karl Jaspers, *Man in the Modern Age*, New Yorkas, 1957, 47-49 psl .

gyvenimo tikslus, past m jo žmonij anarchij ir m stym nihilizm . Iš kair s liberalizmui prikišama, kad jis, atstovaudamas tik vidurin klas ir gindamas jos privilegijas, nesiekia socialinio teisingumo, tuo pa iu netekdamas liberalin s dvasios ir sugriaudamas savo pa ios doktrinos pagrindus<sup>55</sup>. O Manheimas taria, kad liberal lygyb s principas yra tik teorinis propagandinis postulas, niekad os nebandytas paversti empiriniu faktu<sup>55 56</sup>.

D l ši laik liberalizmo susilpn jimo daug kas prileidžia, kad jis, nutol s nuo laisv s ir individualizmo ideal , toliau vis silpn s ir nebeteks takos visuomen je. Ta iau, neži rint daugelio jam darom ir ia sumin t priekaišt , toks prileidimas atrodo labai perd tas. Nors liberalizmas, kaip politinis s j dis, Europoje yra gerokai susilpn j s, ta iau ideologiškai liberalistin dvasia vargu ar silpn ja. Laisv s ideal pakeit s sekuliarizmas nerodo tendencijos sumaž ti. Dawsono nuomone, liberalin tradicija, nors ji ir nebeišlaiko tos vyraujan ios pozicijos, koki ji yra tur jusi devynioliktame amžiuje, teb ra galinga praktin j ga humaniškumo, socialini reform ir politikos srityse, nors jai tenka vesti nuolatines pralaim jimo kovas su dešine ir kaire<sup>57</sup>.

3. *Skirtingi keliai pažang* . — Tradicijos, aukl jimas, temperamentas ir daug kit faktori nulemia tai, kad vieni žmon s daugiau vertina pastovum , kiti gi kintamum . Vieni daugiau žvelgia dvasini dalyk amžinum , kiti gi tikisi ateityje pralenkti visk , kas tik yra šiandien . Vieni daugiau gyvena id jomis, kiti gi visus savo sitikinmus grindžia tik eksperimentams prieinama ir j pagalba patikrinama realybe. Tie skirtingi nusiteikimai, skirtingos paži ros su skirtingomis vertybi sistemomis suformuoja skirtingus žmones su skirtingais keliais bei metodais spr sti vairiems gyvenimo klausimams.

Tuo b du konservatizmas ir liberalizmas yra lyg du priešingumai, daugiau ar mažiau padalin visuomen dvi skirtingas sroves su skirtingomis ideologijomis ir skirtingomis gyvenimo filosofijomis. Ta iau tie du skirtingumai visuomen je aiškiau

<sup>55</sup> H. J. Laski, *The Rise of European Liberalism*, 167-171 psl.

<sup>56</sup> K. Manheim, *Essays on Sociology and Social Psychology*, 106 psl.

<sup>57</sup> Ch. Dawson, *Progress and Religion*, 172 psl.

jau iami tik toliau nuo « centro », sparnuose, kur jie yra aptariami ir formuluojami, drauge nurodant ir antros pusės priešingumus. Bet tie du priešingumai tarp savęs susisiečia, ir net aiškios ribos tarp jų praversti negalima. Tarp jų nėra neutralios zonos. Kalbami apie konservatyvumą ir liberalumą, niekas neužsimena apie tarp jų esant nešališką vidurį. Dėl to ir tam tikras neaiškus pereinamumas tarp tų dviejų krypių vienur priskiriamas vienai pusei, kitur kitai, žiūrėti kas kokiais vardais ką vadina. Pavyzdžiui, vieni nevisada aiškiai Amerikos politikos pagrindinį kryptį ir gyvenimo tendencijas suveda konservatyvi tradicija, kiti gi tvirtina, kad ją vyrauja liberalinė tradicija. Panašiai nevienodai sprendžiama ir apie kitą kraštą ar visuomenę konservatyvumą ar liberalumą. Pagal prigijusį konservatizmo ir liberalizmo sampratą katalikų politika, pagrįsta krikščioniška pasaulžiūra, yra laikoma nuosaikiai konservatyvia; tačiau prof. Schapiro, kiek skirtingai liberalizmą komentuodamas, jį priskiria ir Europos krikščioniškąją demokratiją, pat Adenauer vadindamas tikrai liberaliu valstybininku<sup>58</sup>.

Nors tarp konservatizmo ir liberalizmo nėra aiškios skiriamosios linijos, nėra tarp jų sutarimo. Kai devynioliktojo amžiaus pirmoje pusėje prancūzų katalikų kunigas Lamennais bandė katalikybą sutaikinti bei suderinti su liberalizmu, jam nepavyko, nes liberalai liko abejingi jo idėjai dėl savo priešingo nusistatymo religijos atžvilgiu, o katalikams negalėjo būti priimtinas kompromisas su tuo metu karingu liberaliu sekuliarizmu. Tas tarp konservatorių ir liberalų skirtingumas nėra išlyginamas ir šiais laikais. Tarp jų kovojama, savo principus ginant ir antrosios pusės smerkiant. Visuomenės daugumos nuomonę svyruoja, kartais palaikydama vieną pusę, kartais pasirinkdama antrąją. Kartais rodinama, kad per paskutinius pusantro šimto metų viešoji nuomonė taisyklingais tarpais svyravusi nuo konservatyvaus nusiteikimo liberaliui ir atgal. Kai viena kuri signalą jausi pradeda dezintegruotis, atsigauna ir signalą antroji<sup>59</sup>. Taip kartojasi vienos ir kitos pusės pralaimėjimai ir atgimimai, kurie turi ry-

<sup>58</sup> J. Salvin Shapir o, *Liberalism*, Princeton, 1958, 77 psl.

<sup>59</sup> Hanah Arendt, *Between Past and Future*, Clevelandas, 1961, 100-101 psl.

šio su naujais prisitaikymais prie naujo gyvenimo sąlygų. Kaip Wilsonas pastebi, su kiekvienu tokiu atveju liberalizmas yra nuolat sukremiamas konservatyviosios dvasios išlikimo, atgimimo ir atsigavimo įgosis<sup>60</sup>. Panašiai ir liberalizmas su radikalizmu kiekvien kartą atsigauna, persiorientuodami savo principuose ir juos pritaikydami prie pakitusių sąlygų. Toje dviejų krypčių kovoje liberalizmas ir radikalizmas turi tų pirmum, kad jie gali operuoti utopiniais ateities galimais ir nepaprastais ateities pažangos laimėjimais. Konservatizmas, netikėdamas, kad ateityje bus galima sukurti tobulą visuomenę, negali pažadėti to, ko žada liberalizmas ir su kokia šviesios ateities vizija vilioja radikalizmas. Bet jo pusėje yra dvasinės įgosis, kuri kita pusė neturi. Jų tarpusavio kovoje konservatizmas paviršutiniškai nėra patrauklus, ir jis daugiausia tik ginasi, operuodamas liberalios pažangos planų neišsipildymu praeityje ir jų utopijų netikrumu ateityje.

Politikoje nuosaikus konservatizmas ir nuosaikus liberalizmas nėra kitas nuo kito labai tolimi. Sakoma, kad jie dažniau sutaria, negu nesutaria. Jie abu kovoja tiek prieš kraštutinį kairumą, tiek ir prieš kraštutinį dešinumą — prieš abiejų kraštutinių totalizmą. Tik liberalams priekaištaujama, kad jie yra per švelnūs komunizmo atžvilgiu, o konservatoriams lygiai prikišama, kad jie yra per nuolaidūs kitam totalizmui — fašizmui. Nuosaikiai konservatyvaus nusiteikimo žmonės apskritai nėra nusistatę prieš naujumus ir reformas, tik jie dažnai yra priešingi liberalių siūlomoms dar nepribrendusioms reformoms. Liberalizmas iš principo yra linkęs reformas, tikėdamas, kad kitimas vis tiek neša pažangą, nors bebandant ir suklystama. Su tuo savo linkimu siekti reformų bei pažangos liberalizmas yra daugiau gera pasiekęs ir gijęs iniciatyvos pirmum prieš konservatorius. Bet jo silpnoji pusė yra ta, kad jis gyvena sitikiniu, kad jis ir moraliskai yra pageidaujamas tik dėl to, kad jis yra pagrįstas kintamumu. Konservatizmas, nelaikydamas žmonių lygiais iš prigimties, pateisina socialinį klasių buvimą ir esamą ekonominę nelygybę. Liberalizmas siekia ekonominę lygybę ir smerkia visas

<sup>60</sup> F. G. Wilson, *The Case for Conservatives*, Seattle, 1954, 36 psl.



klasines privilegijas. Valstybė je jis siekia didesnį centralizaciją, ir jame ži rima kolektyvistinė tendencija .

Jei tie skirtingumai nėra labai dideli politikoje, tai jie yra daug didesni kultūrinėje ir pasaulinėje srityje. Konservatyvusis yra dažniausia tikintis, o liberalas dažniausia yra indiferentas ar materialistas. Pirmasis pasaulio išgelbėjimo mato daugiau dvasinę pažangą, o antrasis jo ieško ekonominę gerovę. Konservatyvusis yra linkęs pripažinti autoritetą, kuris jam reiškia pagarbą tradicijoms, statymams, teisumui ir asmenybei. Liberalusis, daugiau kovodamas dėl asmens laisvės, atmeta visus jo varžančius autoritetus. Apie laisvę kalba ir konservatyvusis, tik jis daugiau kalba apie vidinę laisvę. Liberalusis laisvę supranta daugiau kaip išsilaisvinimą nuo autoritetų tokos ir nebuvimo kliūčiai laisvai veikti. Konservatyvusis stengiasi laisvę išlaikyti bei apginti, liberalusis stengiasi ją išplėsti.

Liberalizmas yra didžiulis miestų sąjūdis; konservatizmas geriausia išsilaiko natūralioje žemės aplinkoje. Konservatyvusis yra giliau suaugęs su savo aplinka, giliau prigijęs tradicijose, pastovus savo vertybėmis ir pažiūromis. Liberalas, o tuo labiau radikalas tradicijoms nemėgsta, nesijauia nepajudinamais augantis savo laiko ir aplinkos vertybes ir nėra nusistatęs jų nepakeisti. Jis yra daugiau racionalistas, kuris sėmingai kuria ateities planus ir daugiau orientuojasi ateitį. Tuo tarpu konservatyvusis nėra labai nusiteikęs kurti ateities teorijas ir daugiau sėmingai gyvendina konkrečias tradicijas, ateinančias iš praeities.

Bene aiškiausia konservatizmo ir liberalizmo skirtingumai atsispindi, lyginant jų nusistatymus auklėjimo klausimais. Konservatizmas laikosi pamažu reformuojamo tradicinio auklėjimo, o liberalizmas nori jaunu žmogų auklėti jau kitais pagrindais. Jie abiejų nesutaria, nei kokį žmogų reikia išauklėti, nei kokias vertybes jame skiepyti, nei kokią būdą auklėti. Konservatyvieji, nelaikydami žmogaus iš prigimties tobulu, nori jį išauklėti ir tobulinti, išvystant jo prigimtyje esamus teigiamuosius pradus ir neleidžiant išsiplėtoti neigiamiesiems; pagal jo dualistinę prigimtį jie auklėjimo uždaviniais laiko ruošti jį ir šiam ir kitam gyvenimui. Liberalizmas, pripažindamas, kad žmogus yra iš prigimties geras, nori jaunu žmogų ne tiek auklėti, kiek sudaryti jam sąlygas pačiam

išsiskleisti; pagal jo monistin žmogaus prigimties samprat , žmogus aukl jimo keliu turi būti ruošiamas tik šiam gyvenimui.

Tradicin pedagogika aukl jim supranta kaip suaugusi j bei aukl jimo institucij planingai daromas takas augan iam žmogui. Pagrindin mis aukl jimo institucijomis tradiciniame aukl jime yra laikoma šeima, Bažny ia, mokykla, visuomen .

Liberalioji pedagogika, kaip ji yra amerikie i progresyvio- sios pedagogikos atstovaujama, aukl jim apib dina kaip augan io žmogaus daugiau savarankišk ir nuo kit nepriklausom viariose srityse darom pažang («augim »). Jo savarankiškam vispu- siškam augimui užtikrinti ji stengiasi vaikus bei mokinius išlais- vinti iš t v , mokytoj ir socialini institucij autoritet .

Konservatyvioji pedagogika aukl jim laiko konservuojan iu bei civilizuojan iu procesu, kuriuo siekiama kiekvienam priau- gan iam žmogui duoti savo tautos išminties dal , išlavinti kiek- vien augant bei br stant berniuk ir mergait , kad jie v liau paj gt morališkai save drausminti, diegti tvarkos meil ir pagarb autoritetui. Aukl jim pla ia prasme jie supranta kaip augan io žmogaus vedim žmonijos kult rin paveld jim ir stengiasi j supažindinti su žmonijos kult ros k ryba bei jos evoliucija. Tuo atžvilgiu jie labai vertina humanistin aukl jim . Liberalizmas nevertina praeities kult ros evoliucijos pažinimo ir pasitenkina tik nedaugelio jos esmini dalyk pertiekimu, o daug daugiau r pinasi supažindinti jaun žmog su tiksliaisiais mokslais ir orientuoti j ateities pažang . J aukl jimas yra realistinis ; Amerikos liberal aukl jimas yra socialin s krypties.

Konservatyvioji pedagogika, siekdama išaukl ti vispusišk ir viening asmenyb , labai vertina aukl jimo vieningum , siekia sukurti viening , visas gyvenimo sritis apiman i aukl jimo siste- m , pagr st vispusiškai atrinkt žini perteikimu ir vertybi sistema, kurioje aukš iausi viet vertybi hierarchijoje užima religin s vertyb s. Liberalai skeptiškai ži ri aukl jimo vieningumo reikalavim ir reikalauja mokyti daugiau gyvenime nauding dalyk . J aukl jime religija išskiriama iš mokom j dalyk skai iaus, mokykla visiškai sekuliarin , be jokio religinio aukl jimo.

Konservatoriai labai r pinasi augan io žmogaus charakterio ugdymu. Charakteris, j supratimu, yra žmogaus proto, jausm ir valios vienyb , sudaranti jo moralinio gyvenimo pagrind . R pindamiesi jo ugdymu, jie labai vertina drausm , suprasdami

j ne kaip neprasming rutin , o kaip tvark , kurioje intelektin , moralin ir kitokios drausm s susilieja, išpl todamos harmoning asmenyb . Liberalizmas charakterio ugdymui tokios didel s reikšm s nepripaž sta. Tradicin charakterio samprata neatitinka materialistin s žmogaus sampratos.

Konservatizmas aukl jim pirmoje eil je laiko t v pareiga ir j nat ralia teise. Jie yra laikomi atsakingais už savo vaik išaukl jim , ir jiems pripaž stama laisv pasirinkti mokyklos krypt . D l to, greta valstybini mokykl , konservatoriai remia ir priva ias mokyklas. Liberalai aukl jim laiko valstyb s reikalu ir yra link pripažinti tik valdines sekuliarines mokyklas. Privatini , ypa su religiniu aukl jimu, mokykl jie yra nelink toleruoti.

Palaikydami tradicin aukl jim , konservatoriai siekia išlaikyti visuomen je teisingum , tvark , harmonij ir vienyb . Liberalai gi aukl jimo keliu siekia pakeisti visuomen , kad ji atitikt j gyvenimo samprat . Amerikos liberalai aukl jimo socialiniu uždaviniu laiko išaukl ti visuomen je antikapitalistin paži r , kad tuo b du, be didesni sukr tim , ji iš kapitalistin s pasidaryt kolektyvistin .

Nors pažangos problemomis labiau suinteresuoti pasirodo liberalai, ta iau b t vienašališka j laikyti tik liberal monopoliu. Nuosaikus konservatizmas taip pat labai vertina pažang , tik jos problemas svarsto atsargiau negu liberalizmas. Jei liberalizmas pažangos daugiausia laukia iš tiksl j moksl , tai konservatyvieji jos siekia platesniuose baruose, kur tiksl j moksl takos mažai bejau iamos ar net nebejau iamos. T pat pažangos proces kiekvienas j traktuoja kitaip. Konservatizmas jam patarnauja, pad damas institucijoms išaugti, o liberalizmas — joms pasikeisti bei prisitaikyti prie pakitusi s lyg . Konservatizmas palaiko daugiau gyvenimo augim , liberalizmas j daugiau suracionalina. Liberalus nusiteikimas par pina racionalius planus, konservatyvus nusiteikimas nes moningai gyvendina laiko iškeltus reikalavimus, paversdamas juos tradicijomis. Liberalai formuluoja bei aptaria laisv , o konservatyvios tradicijos j gyvendina <sup>61</sup>.

<sup>61</sup> Peter Viereck, *The Philosophical New Conservatives*, išsp. D. Bell, *The Radical Right*, New Yorkas, 1964.

Liberalizmas pažangos ieško kitimo procese ir yra link s t kitim skatinti. Konservatizmas gi siekia pažangos, vengdamas prarasti k nors vertinga, vengdamas atsisakyti žmonijos praeityje gy t patyrimo bei k rybos lobi . Konservatyviu supratimu, pažanga pareina ne vien nuo nauj išradim bei reform , o dar daugiau nuo j tvirto prigijimo, nuo j suderinimo su tuo, kas yra, nesugriaunant visuomen s pagrind . Kada konservatyv s žmon s priešinasi naujyb ms, kurios griaudamos tradicinius visuomen s pagrindus, veda moralin reliatyvum , kult rin vidutiniškum , gero skonio nupiginim ir charakterio suvulgari nim , b t labai šališka tok pastovumo reikalavim aiškinti atsilikimu. Neišlaikant žmonijos genijaus sukurtos kult ros ir ner pestingai j kei iant vis naujus dalykus, dažnai neinama pažang . Didel mis ir didžiai k rybingomis asmenyb mis žmo nija n ra labai turtinga. Genijai negimsta kiekvienais metais, kad gal t pakeisti ankstesniusius, juos pamirštant. Tikrai dideli k rini n ra labai daug, ir jie sudaro žmonijos pažangos atramos taškus, kuriais remiantis galima toliau eiti pirmyn. Dail s, muzikos, literat ros, filosofijos ir vairi moksl bei socia linio gyvenimo istorij užpildo eil k rybing asmenybi , savo k ryba bei darbais sudariusi tarsi naujas pakopas tolimesnei pažangai. Juos papildo daug nežinom asmenybi su anonimine k ryba su nežinom žmoni iškeltomis id jomis, kurios pasidar k rybine, minties bei gyvenimo tradicija, einan ia iš kartos kart . Nusigr žimas nuo praeities genijaus k rybos ir nuo neži nomo kolektyvaus genijaus sukurt tradicij tikslu atsipalaiduoti nuo užkonservuotos praeities ir atpalaiduoti dvasi suprasti atei iai ir sib g ti ateities pažangai — dažniausia dar neveda tikr pažang . Atsisakant praeities genijaus, susidaro tuštuma, ir einama žemyn. Labai judrus ši laik gyvenimas ir begalin daugyb chaotiškai kits kit sekan i vyki neveda savaimė pažang , o grei iau mas s chaos . Atitr kimas nuo praeities kult ros palieka žmog aformiškam hedonizmui, be tolimesn s perspektyvos ir ideal .

Ši laik žmogišk j problem didelis susikomplicavimas ir kult rin dezintegracija yra kil daugiausia iš to, kad pasaulis turi per daug nauj dalyk , kuri vakar kult ra nebe paj gia asimiliuoti. Nauji socialiniai pakitimai, naujos kult rin s tendencijos, nauj aukl jimo pagrind išbandymas ir ypa techno-

logijos pažangos sukurtos naujos slygos yra per daug patrauklūs žmonijos dvasiniam naujybes bei jų sudaromus galimumus, kad visas praetis kultūrinis našas yra vis labiau ignoruojamas, žmonijai maitinant vien tik technikos naujybes ir miniuriausią sensacijomis. Gyvenama ne tiek gyvenimo realybe pagrįsta, kiek padties pateisinimui puoselėjama viltimi, kad, viskam nevaržomai vykstant, savaime viskas išeina į gerą. Dėl to nėra pagrindo ir ta konservatyvi pažiūra, kad ši dienų pažangos chaotiškumui bei vienašališkumui išlyginti, nėra kito kelio, kaip grįžinti didžiuliams vertybės atitinkamoms vietoms, rasti tinkamą santykį tarp to, kas pastoviu ir kas kintama, ir atstatyti situacinį, kad žmogiškosios prigimties esmę sudaro ne jo geriausias prisitaikymas prie nuolatinio kaleidoskopiško kitimo, o kokybinis žmogaus dvasia.

4. *Konservatizmas ir liberalizmas Amerikoje.* — Amerikos konservatizmas ir liberalizmas yra gerokai skirtingi nuo tų pačių srovių Europoje. Jei Europoje jos sudaro daugiau du priešingumus, tai Amerikoje jos atitikt tik nuosaik konservatizmą ir nuosaik liberalizmą. Šia jai principai yra gerokai sumaišyti, ir kartais net sunku nustatyti, kas iš jų priklauso vienai ar kitai srovei. Dėl to iš yra daug prirašyta, diskutuojant, kas J. A. V-se vyrauja — konservatizmas ar liberalizmas arba, kaip sakoma, konservatyvioji ar liberalioji tradicija. Žymiausias Amerikos konservatizmo teoretikas Kirkas tvirtina, kad amerikiečiai nuo pat pradžių yra būvę žmonės konservatyvaus nusistatymo, giliai paveikti pagarbos religinei dvasiai, tvirti tradicinėje moralėje, visada karštai gynę centralizacijos, prisirišę prie statymų, situacinis nuosavybės institucijos reikalingumu ir jos palaikymą<sup>62</sup>. Tačiau liberalizmo sekėjai dažnai tvirtina priešingai. Istoriniai ir filosofiniai Amerikos gyvenimo analizės rodanti, kad iš tikro konservatizmo niekada nėra būvę, nes jos patyrimas visada yra būvęs dinamiškas, revoliucinis, pragmatiškas ir kinetiškas<sup>63</sup>.

Analizuodamas Amerikos politinį dvasios evoliuciją, Rossi-

<sup>62</sup> R. Kirk, *Prospects for Conservatives*, 31 psl.

<sup>63</sup> Cituota iš W. P. Buckley, *Up From Liberalism*, New Yorkas, 1961,

teris randa, kad pagrindinis idėjus, formavusios Amerikos viešj gyvenim, buvo pažanga, laisv, lygyb, demokratija ir individualizmas, t. y., liberalizmo idėjus, ia n ra ir anos pesimistiškos paži ros apie žmog . Amerika esanti kraštas, kurio aukso amžius yra dar ateityje. ia viskas kyla — gyvenimo lygis, gamyba, laisvalaikio valandos, technika, žmogaus amžiaus ilgumas, ia daug kur dar tebem stoma pažangos neišvengiamumo terminais.

ia dauguma yra aps sti laisv s id j os : laisv aukš iau autoriteto, laisv aukš iau atsakingumo, laisv aukš iau pareig . Nuo revoliucijos laik iki ši dien amerikie iai apie niek kit tiek nekalba, kaip apie laisv . Ne tautin garb , o individuali laisv yra vis politik pažadas. Amerika n ra tur jusi kilm s aristokratijos, ir joje vyrauja vidutinis žmogus ir jo saugumo reikalai. ia niekas nekovoja d l valstyb s garb s ar jos autoriteto padidinimo, o priešingai — ji dažnai puolama, ginant individualizm .

Tik ta liberalistin tendencija ia neišsivyst radikalizm , nuo ko j sulaiko ia esanti gana stipri konservatyvi tendencija. Tos tendencijos pagrindiniai principai yra prisirišimas prie tradicij ir konstitucijos, vienyb ir lojalumas, giliai prigij amerikie i mas se. Jei liberalizmas vyrauja amerikie i m styme, tai praktin je amerikie i politikoje vyrauja konservatizmas. Abi didžiosios J. A. Valstybi partijos, su nedidel mis išimtimis, yra konservatyvios. Išskyrus technologij ir ekonomij , kur amerikie iai eksperimentuoja, nebudami joki tradicij , kitose gyvenimo srityse, kaip mene, statymuose, socialiniuose santykiuose ir politin se institucijose, Amerika eksperimentuoja mažiau, negu kiti kraštai. Amerikos liberalai labai retai teparodo kurio nors radikalumo, o pasitenkina dalin mis reformomis. Tuo jie pasirodo nes tikri, o tik konservatyv s liberalai.

Panašiai yra ir su konservatoriais. Jie ia gina nemaža labai konservatyvi princip , bet jie turi j , ir pasiimt iš liberal . Pavyzdžiui, dar šiais laikais jie labai karštai gina nesikišimo (*laissez faire*) princip , kurio liberalai yra jau senai atsisak . Niekur kitur n ra sigal j s vadinamas *laissez faire* konservatizmas, o tik Amerikoje. Jis ia stipr jo jau per paskutin pra jusio amžiaus ketvirt , vyravo tarp 1920 ir 1930 met , ir n ra jo atsisakyta iki šiol. J atpaž stame H. Hooverio, Maniono, Kirko ir kit konservatori pasisakymuose. Pasiremdami konstitucija, jie priešinasi bet kokiam valdžios sikišimui ekonomin gyvenim .

Toks liberalizmo princip pasisavinimas rodo, kad Amerikos konservatizmui tr ksta aiški ideologini pagrind . Millsas mano, kad ir pati Amerika yra konservatyvus kraštas be konservatyvios ideologijos <sup>64</sup>.

Radikal arba ultrakonservatizm Amerikos politikoje atstovauja B. Goldwateris, S. Bridges, C. Manionas, J. Sokolskis, gen. McArturas. Jo žymiausi teoretikai yra R. Kirkas ir W. R. Bucklis. Spaudoje j atstovauja *Chicago Tribune* ir W. R. Hearsto leidiniai. Ultrakonservatoriai yra priešingi socialin ms reformoms, labai nepatenkinti socialinio saugumo statymu, laikydami j žmoni laisv s varžymu, priva ios iniciatyvos žlugdymu ir žanga tolimesn valstyb s r pinim si žmoni gerove ir j sulyginimu. Valstyb s r pinim si socialiniu saugumu jie laiko didele blogybe, kuri j paver ia gerov s institucija ir kuri jie nor t kiek galima daugiau apriboti. R pinim si žmoni gerove jie laiko priva ios labdaryb s reikalu, varias socialines reformas jie laiko atselianiu socializmu, o demokratin lygyb jie smerkia, vadindami j dirbtiniu ir žalingu žmoni sulyginimu. Tautiniu atžvilgiu jie yra ultranacionalistai ir izoliacininkai, vadindami internacionalistais visus tuos politikus, kurie palaiko Amerikos tarptautinius sipareigojimus.

Dauguma amerikie i konservatori priklauso nuosaikiam konservatizmui, kuris eina su gyvenimu, pripaž sta reform reikalingum , ta iau griežtai vengia kuriomis nors reformomis pažeisti pastoviuosius vertybi principus. Jie yra nuosaik s nacionalistai, palaik Amerikos tarptautinius sipareigojimus. ši konservatyvumo skal telpa ir Eisenhoweris su Niksonu, profesoriai Viereckas, Wilsonas ir dauguma kit intelektual , savo raštuose svars iusi konservatizmo klausimus.

Tre i Amerikos konservatori grup sudaro liberalai konservatoriai, tai yra tokie liberalai, kurie yra kur nors gyn vertybi pastovumo principus bei j išlaikymo reikal . ši grup skaitomi Stevensonas, Lipmanas, Rooseweltas, Trumanas, Hari-manas ir kt. Jie jau n ra tikri konservatoriai, o tik liberalai su kai kuriais konservatyviais principais.

Išskyrus Kirk , Buckl , Taft , Goldwater ir kai kuriuos

<sup>64</sup> C. W. Mills, *The Power Elite*, New Yorkas, 1957, 335 psl .

kitus, principiškai apsisprendusius už konservatizm ir kovojan ius prieš socialines reformas, didel dauguma vis niuans konservatori n ra visiškai ištikimi konservatizmui, d l to negalima j laikyti tikrais konservatoriais, nes jie pasisako ir už vienokius ar kitokius liberalizmo principus. D l to Bossiteris Amerikos tradicij laiko giliai liberalia ir giliai konservatyvia. Tai es s paradoksas, kaip ir pati Amerika <sup>65</sup>.

Toks liberalizmas ir konservatizmas yra b dingi vyraujan iai Amerikos visuomen s daliai, kurioje n ra nei visiško konservatizmo, nei visiško liberalizmo. Ta iau, greta to, yra dar du mažumos konservatizmo šaltiniai, kur jis yra tikras, ne vien teoretiškas. Tai J.A.Y. pietin s valstyb s ir Amerikos katalikai.

Pietie i konservatizmas daugiausia atkreipia d mes savo vengimu reform rasi santyki klausimais. Bet jis ten yra daug Gilesnis, negu tik rasi nelygyb s laikymasis. Jis ten yra stipriai prigij s politiniame, socialiniame ir kult riniame gyvenime. Žem s kio vyravimas, klasin s visuomen s strukt ros išlikimas, šeimos pastovumas, pagarba religijai ir tvirtas savo tradicij bei gyvenimo b do laikymasis daro t krašt konservatyviausiu visoje Amerikoje. Nei ultramodernus menas, nei liberali paži r profesorius, nei socialin s lygyb s bei gerov s teorijos ten neranda pritarimo. Bas s klausim spaudžiami ir ten besibraunan ios pramon s erzinami, pietie iai su savo konservatyviu nusistatymu darosi vis atkaklesni. Piet konservatizmui ginti išleidžiama knygy , prirašoma daug straipsni , kurie ten turi daug pritarimo. Tvirtinama, kad per paskutinius trisdešimt met j konservatizmas stipr ja, ir n ra duomen , kurie rodyt , kad artimoje ateityje jis atsl gt .

Amerikos katalikai, kuri ia yra apie 45 milijonus, yra sunkiai iš šalies paveikiama konservatyvi j ga. B dami antiliberališki, antisekuliariški ir antimaterialistiški, jie daug kuo atsiriboja nuo ia vyraujan ios dvasios. Nekintam religini princip išpažinimas ir iš jo kylanti pastovi vertybi filosofija, religiška sankcionuota moral , laisv s palenkimas religiniam autoritetui, žmogaus prigimties ir nuod m s samprata, žmogaus nat rali j teisi

<sup>65</sup> C. Rossiter, *Conservatism in America*, 96 psl.



gynimas, visuomeninio gyvenimo grindimas moraliniais dėsniais, gynimas visuomenės pastovumo, moralumo, vieningumo ir tvarkingumo principais, šeimos nesuardomumas, pareigos ir atsakomybės statymas aukščiau teisės, katalikiškojo auklėjimo principai, religiniai ir tautiniai tradicijų branginimas ir daugelis kitų katalikų branginamam gyvenimo atžvilgiu bei problemoms juos prilygina tai nuotaikai, kuri yra laikoma konservatyvumu. Tačiau jį pasauliui rini principais laikymasis neveria jį vengti reformų ar pagerinimų kitose srityse. Priešingai, socialiniame ir politiniame gyvenime katalikai savo reformų užsimojimus motyvuoja kaip tik krikščioniškai pagrįstu socialiniu teisingumu. Katalikai vengia reformų tik dėl pačių reformų, vengia socialinius eksperimentus, kurie nebūt pateisinami socialinės etikos požiūriu, yra priešingi revoliucijoms, kurios yra smurto aktas, yra dažniausia apmokamos žmonų gyvybėmis, teisingumo paniekinimu ir vienos tiranijos pakeitimas kita. Pasielkiamos tokos valdžioje, katalikai nuosaikiai vykdo socialinį teisingumą, užimdami vidurinę liniją tarp radikalaus konservatyvumo ir radikalaus kairumo. Dėl to krikščionių demokratų srovė, kuriai yra vadinama centru. Dėl praeityje tam terminui priskirtos neigiamos atsiliepiamos reikšmės katalikai kratosi bei vengia konservatoriaus pavadinimo. Bet, ieškodami visiems klausimams nuosaikaus sprendimo ir drauge brangindami užkonservuoti didį žmonių patyrimą ir nekinčiamas dvasines vertybes, katalikai, vartojant tokias patisias apibūdinti prigijusius terminus, yra nuosaikiai konservatyvūs. Kitokie jie negali būti. Jei jie pasilikti *status quo* konservatoriais, jie būtų pasmerkti atsilikti nuo gyvenimo, netekti savo svorio pažangoje ir tokos gyvenime. Lygiai jie negali susiliesti ir su liberalizmu. Liberalizmo pasauliui rini neužsiangažavimas, jo vertybių reliatyvumas bei jį pastovumo paneigimas ir kiti jo principai jį atibojia nuo katalikybės. Per paskutinius dešimtus metus daug liberalų buvo Bažnyčios priešai ir jai pakenkė be galo daug. Liberali pažangos beveik sureliginimas jau nėra tai, ką katalikai laikytų teisingu ar bent neperdutu principu. Katalikai nemano, kad eksperimentinės reformos linkus liberalumas būtų teisingesnis kelias pažangumui nuosaikumas. Tiesa, pasisakydamas už nuosaikias reformas, katalikas daug kur sutinka su liberalu. Tačiau jo pagrindinė linija, atitinkanti nuosaikų konservatyvumą, niekada negali susiliesti su liberalizmu.

5. *Tarp dviej kraštutinum .* — Greta nuosaikais konservatyvumo ir nuosaikais liberalumo, kurie abu skirtingai, bet pozityviai siekia pažangos, yra dar radikalus arba nepažangus konservatyvumas ir radikalus liberalumas, paprastai vadinamas radikalizmu. Pirmasis j yra daugumos neigiamai vertinamas d l jo pažangos nesupratimo, o antrasis taip pat daugumos neigiamai vertinamas d l jo utopiškumo ir užsimojimo visk pakeisti.

Nepažangus arba *status quo* konservatizmas yra per daug prisiriš s prie praeityje sukurt institucij bei tradicij ir d l to kratosi bet kuri naujum , pakeitim bei reform . Kraštutiniai konservatoriai iš viso nemato gyvenime pažangos, nevertina pasiekt pagerinim , priešinasi naujai vedamiems dalykams ir neretai kovoja, siekdami panaikinti jau gyvendintas reformas, d l ko jie kartais yra vadinami reakcininkais.

Radikalizmas pasireiškia jau nebe noru reformuoti tradicines institucijas, o nusiteikimu visk pakeisti pagal kuri nors utopij : pašalinti visk , kas sena, ir kurti iš naujo. Jiems b dinga yra neigiamas praeities vertinimas. Kas buvo praeityje, viskas bloga, ir n ra nieko, ant ko b t galima kurti ateities gyvenim : « pasaul sen suardysim iš pa i pamat , pasaul nauj pastatysim ... ».

Radikalizmas taip pat neina su nuosaikiai besipl tojan iu pažangos procesu. Pažangos kilimas paprastai sutampa su vienos ar kitos kult ros išsipl tojimu, kuris t siasi šimtus ar net t kstančius met . Kiekviena kult ra yra ilgos evoliucijos padaras. Jokia kult ra iš karto nesukuriama. Atsisakius praeities ir joje išaugusios kult ros, sunaikinus istoriškai s lygotas institucijas, atsiranda tuštuma, kurioje tenka prad ti visk iš nauja. Praeities atsisakymas sunaikina pagrind pažangai. Romos valstyb sunaikinus, gr žo barbariškumas, ir reik jo ilg amži jos kitados pasiektai pažangai pasivyti. Vairios radikaliai nusiteikusi žmoni vykdytos revoliucijos siek gyvendinti utopiškas laisv s bei gerov s id jas. Ta iau, jas vykd , tie patys radikaliai nebergerbdavo laisv s idealo, griebdavosi didžiausi jos suvaržym ir kitaip manan i persekiojimo iki barbariškiausi masini žudyni , o vietoje utopin s gerov s sigal davo teroras ir ilgalaikis skurdas. Savo siekimus laim j s ir tuos laim jimus užkonservav s, radikalizmas pažangos atžvilgiu nepasirodo pranašenis už radikal konserv -

tizm . Jei konservatizmas pažangos nesupranta ir jos nesiekia, tai antrasis taip pat neteisingai j supranta ir j naikina.

Tokie radikalizmo pažangos naikinimai n ra b dingi vien tik moderniems laikams ir tik marksizmo praktikai. Revoliucij su naikinan iu griovimu yra buv visais amžiais, pradedant dar mažai teištirta Egipto senove ir baigiant m s dienomis. Nors jos kartais ir sudaro s lygas gyvendinti kai kuriems tikrai pažangiems principams, ta iau per jas nuken ia daug taip pat pažang reiškian i vertybi bei princip , ir jos pareikalauja begal s kan i ir žmoni auk tik tai ar kitai utopijai pateisinti.

### III. Pažanga ši laik situacij oje

Savo gyvenamus laikus yra prasta vadinti moderniais, tuo išskiriant juos nuo praeities. Taip vakarykštis modernumas šiandien jau nueina praeit ir yra pralenkiamas naujesnio modernumo. Bet dabartis yra tik praeities t sinys, tod l bet kuri riba tarp praeities ir dabarties n ra manoma. Lygiai negalima kalb ti ir apie ateit , nesiremiant dabartimi ir praeitimi. Visos ši laik tendencijos yra artimesn s ar tolimesn s praeities gyvenimo bei vyki s lygotos ir dabar vienaip ar kitaip toliau besipl toja ar nyksta. Tod l ir šiuos laikus tenka ži r ti kaip tam tikr praeities palikim , kaip praeityje veikusi vyki bei priežas i padar , kur mes t siame, papildome, eikvojam e ar praturtiname, iškraipome ar patobuliname, kitaip nuspalviname ir dažnai jau iam s vis praeit toli pralenk . Iš tikro gi mes vienus dalykus turime paveld j iš senov s laik , kitus iš vidurini amži , daug savo intelektini princip pasisavinome iš naujesni laik m stytoj ir šiaip k rybing asmenybi . Tod l ir ši laik tendencijas mes galime suprasti, tik išsiaiškin , iš kur jos kilo, kaip jos išsipl tojo, kokios takos jas veikia m s laikais ir kaip jos veikia m s gyvenim .

Apskritai naujausiais laikais gyvenimo sparta darosi vis didesn . Nors ir pripažinome, kad ne visose gyvenimo srityse vyksta pažanga ir kad ji vyksta nelygiai ir nevispusiškai, bet, kur ji vyksta, jos tempas vis greit ja. Kalbant apie pažang , ne manoma trumpame rašinyje apimti j visose gyvenimo srityse. Tenka pasitenkinti bent svarbiausiomis jos sritimis. Svarstant

pažangos klausimus, paprastai d mesys nukrypsta tai, kaip ji vyksta moksle, technikoje, meniškoje k ryboje, aukl jime, socialiniuose pakitimuose. Nagrin jant pažang kalbamose srityse, tenka sustoti prie svarbiausi ši laik tem : tiksl j moksl pažangos, technikos pažangos, meniškosios k rybos tendencij , moderniojo aukl jimo ir visuomen s supramon jimo.

1. *Tiksl j moksl pažanga*. — vair s mokslai vakar kult ros evoliucijoje yra susiformav ir išsivyst daugiau ar mažiau skirtingais laikotarpiais. D l to vienuose istorijos perioduose didesn tak tur jo vieni mokslai, o kituose kiti mokslai absorbavo žmogaus žinojimo ekspansij ir formavo jo pažinim bei jo pasaul ži r . Santykis tarp tiksl j ir humanistini moksl vairiuose istorijos laikotarpiuose yra buv s skirtingas. Senov s Graikijoje, kurioje randame daugumos moksl užuomazg , vyrauj s kult ros elementas buvo ne tikslieji mokslai, o filosofija ir k ryba. Sokrato, Platono, Aristotelio ir kit filosof , taip pat ir kai kuri literat ros, skulpt ros ir architekt ros k rini autori vardai ir šiais laikais yra daug svaresni už ano meto tiksl j moksl atstov (Euklido, Pitagoro, Archimedo, Ptolom jaus ir kit ) vardus. Roma senov s kult r papild ir prapl t kitais atžvilgiais ir kitais mokslais. Jos didžiausias našas buvo valstyb s adminstracijos princip išvystymas su, palyginti, gerai išpl tota teis s sistema ir technika, kuri buvo tiek pažengusi, kad jau buv visi galimumai išrasti garo mašinai<sup>66</sup>. Viduriniuose amžiuose vyravo teologija ir filosofija, kuri sprendimams buvo subordinuoti kiti mokslai.

Naujaisiais laikais su didžiausia ekspansija pasirod tikslieji mokslai. Galileo, Newtono, Keplerio, Huyghenso ir daugelio kit mokslo genij padaryta tiksl j moksl pažanga jau septynioliktame amžiuje prad jo pralenkti kit sri i pažang . Neži rint aštuonioliktojo amžiaus filosofinio genijaus, tuo metu minties pasaulyje vis labiau prigijo paži ra, kad bendra žmonijos pažanga kykla iš tiksl j moksl pažangos ir kad jie sudaro visos pažangos

<sup>66</sup> Whiteheado teigimu, Romos technika buvo jau pribrendusi išrasti garo masinai, ir jis stebisi, kad ji tada nebuvo išrasta (A. N. Whitehead, *Aims of Education*, New Yorkas, 1955, 80 psl.).

branduol. Tiksliai moksl empiriniai metodai vis dažniau buvo vadinami vieninteliais mokslo metodais, kuriais tik vienais tegalima nustatyti, kas iš viso yra moksliška ir kas nemoksliška. Paskutini dviej amži pažangos nuotaikose jau visoms problemoms tikruoju sprendimu norima laikyti tik mokslin sprendim. Daugelio gamtos dsn susekimas ir j pritaikymas praktiškiems išradimams labai pak l tiksliai moksl prestiž .

Ypa didel pažang tikslieji mokslai padar per paskutin šimt met ir daro j toliau. Apskai iuojama, kad nuo 1875 met jie yra padar didesn pažanga, negu iki to laiko j buvo jos padaryta iš viso. Ir n ra jokio pagrindo prileisti, kad jos sparta ir toliau nedid t. Ryšium su ta j labai didele pažanga tikslieji mokslai darosi savotišku tik jimu ir žmonijos viltimi. Tuo tarpu dvasiniai mokslai, operuodami daugiau nekintamomis vertyb mis bei principais ir nežad dami žmogui praktin s naudos, o daugiau iš jo reikalaudami, neturi s lyg pasirodyti su efektingomis naujyb mis. Greta gamtos moksl jie darosi nepopuliar s. Jie mažiau studijuojami, ir jiems tenka tik maža dalel tos pinigis paramos, kuri gauna tikslieji mokslai. Tuo b du tiksliai moksl pažanga pavirsta j vyravimu. Ir šiuo metu negalima nesutikti, kad jie yra sivyra , nustelbdami dvasinius mokslus ir men <sup>67</sup>. Iš to susidaro gana ryški žinojimo pažangos disproporcija. Gamtos dalyk žinojimas kyla ir plinta, o kult - rin s pažangos pažinimas kyla daug l iau.

Toks gamtos klausimais besiver ian i moksl vyravimas veda gamtini klausim vyravim žmoni m styme, ir tuo b du yra stiprinama materialistin tendencija. Nepamirština, kad nuo septynioliktojo amžiaus mokslinis jud jimas daugiausia vyksta mechanistin s gamtos sampratos takoje ir kad tos krypties minties srov s (pozityvizmas, scientizmas, dialektinis materializmas), daugiausia operuojan ios mokslo argumentais, tebeturi labai didel tak liberališkai ir šiaip jau materialistiškai nusiteiku - siuose sluogsnuose.

Tiksliai moksl vyravimas neretai prisideda prie materia - listin s tendencijos stipr jimo ne d l to, kad tie mokslai patys b t priešingi religijai, kaip buvo tikima pozityvizmo vyravimo

<sup>67</sup> Julian Huxley, *Essays of a Humanist*, New Yorkas, 1964, 243-244 psl.

laikais. Šiais laikais tokia nuomonė jau nebejungžiama su mokslininko vardu. Tokie naujausi laik tikslieji mokslininkai, kaip Planckas, Jeansas, Edingtonas, de Broglie, Weizsaeckeris ir Schroedingeris yra žinomi kaip tikintieji žmonės<sup>68</sup>. Mokslas ir religija yra dvi skirtingos sritys, eina jos viena greta kitos ir tam tikrais atžvilgiais viena kitą papildo. Tačiau religijos priešams didelis mokslininkų pažangos pirmavimas prieš kitus sritis ir pažangus sudaro tam tikrą pagrindą pat mokslininkams traktuoti kaip savotišką religiją ir bandyti vieną jo duomenimis spręsti vis kitas sritis ir problemas, tuo būdu keliantis mąš filosofijoje, meniškoje kultūroje, religijoje ir socialiniame gyvenime.

Pagrindinė problema, kuri kyla iš tikslieji mokslininkų sivyrovimo ir humanistini mokslininkų sumenkėjimo, yra gamtiniai bei materialiniai žiniai gausėjimas, o žmogiškųjų klausimų nustatymas mažiau svarbi dalykai sritis. Pats žmogus tiksluosiuose moksluose nedaug teturi vietos. Ir jo metodai teapima tik mažą jo žmogiškąsias esmės dalis. Mokslininkų pagrindinis bruožas yra būti neasmeniškais, domintis tik apčiuopiamais ir aiškiai aptartais faktais, suvedamais kiekybėmis. Tuo tarpu žmogiškąsias problemas dažnai yra asmeniškąs, skaitmenis nesuvedamos ir neretai iracionalios. Pasiekus dideli laimėjimai gamtos ir matematikos srityse, mokslas, kaip tai pabrėžia Ortega y Gassetas<sup>69</sup>, brutaliai suklumpa, susiduria su žmogiškuoju elementu, kuris nesilaiko fizikos ir matematikos dėsnių. Pripažįstant gamtos dėsnių visuotinumą, tekt laukti, kad jis išspręstas ir žmogiškąsias problemas, kaip nuo Dekarto laikų buvo tikima. Tačiau ta pažiūra nepasitvirtino, ir iki šiol ji dar nesugriovusi sitikinimo, kad tikslieji mokslai su savo kiekybiniu priėjimu visiškai netinka keistajai žmogaus prigimčiai, nes jis gyvena ne vien gamtos gyvenime, bet savo esme jis sudaro ir tam tikrą dvasinį realybą.

Tikslieji mokslai, atrasdami vis naują gamtos paslaptis, sudaro sąlygas techniškiesiems išradimams. Bet jie mažą tepriideda prie žmogaus dvasinio gyvenimo stiprinimo. Juose dideli mokslininkų sugebėjimai nukrypsta į tas sritis, kurios neturi

<sup>68</sup> Alois Dempf, *Die Krisis des Vorschriftglaubens*, Viena, 1947, 11 psl.

<sup>69</sup> Jose Ortega y Gasset, *History as a System*, New Yorkas, 1962, 4 sk.

ryši su dvasiniais interesais. Labai daug labai kvalifikuot mokslinink nukrypsta tyrimo darbus pramonę, kur labai kvalifikuotas mokslo darbas sunaudojamas medžiaginėms grynoms dirbti bei tobulinti. Toks jų darbas prisideda prie materialios pažangos kėlimo. Bet iš to dažniausia nėra jokios naudos dvasinei pažangai<sup>70</sup>.

Tikslieji mokslai pažanga yra juos pastačiusi centriniame vietai, ir tolimesne pažanga, atrodo, yra rėpinamasi daugiau, negu bet kokia kita pažanga, tarsi jie būtų patys sau tikslas, o ne tik priemonė. Prieš tokį traktavimą protestuoja Ortega y Gassetas, primindamas, kad žmogus nėra gimęs tam, kad savo gyvenimą paaugot tik mokslo siekimui<sup>71</sup>.

Kitas mokslai pažangai daromas priekaištas yra tas, kad pramonės laboratorijose skatinama pažanga iškraipuoja tikslus ir juos panaudoja paties žmogaus sumecbaninimui, juslini malonum skatinimui bei jų patenkinimui ir kolektyvizacijai, kuri nustelbia individo minties, sąžinės ir kitokias laisves.

Tikslieji mokslai pažanga yra ši laik žmogaus didžiausia viltis ir didžiausia baimė: viltis, nes žada vis didesnį gerovę ir laimingumą; baimė, nes jie galina žmoniją susinaikinti. Tikslieji mokslai yra privedę žmoniją prie tos padėties, kad ji jau gali, jei tik kada panorėtų, pati save visiškai sunaikinti. Ryšium su tuo kai kas kelia klausimą, ar šiais laikais nėra svarbiau susirūpinti ne tiek tolimesne pažanga, užvaldant vis naujas ir galingesnes gamtos jėgas, kiek išmintimi kontroliuoti an galimą panaudoti galingas gamtos jėgas.

Tačiau, nežinti rinti vis šie pesimistiškai skambanti pastaba, niekas neišdrįs skelbti kėnors panašaus prileidimo, kad tikslieji mokslai pažanga turėtų būti sulaukyta. Tikslieji mokslai šiuo metu yra visos mokslinės pažangos priekyje, ir jie toje pozicijoje pasiliks ir ateityje. Bet kartu negalima nepastebėti, kad jų persvara prieš dvasinius mokslus bent iki šiol nepalankiai palietė vakar kultūrą formavusias dvasines tradicijas ir jos tradicines vertybes.

<sup>70</sup> Pitirim Sorokin, *The Crisis of Our Age*, New Yorkas, 1945, 281 psl.

<sup>71</sup> Jose Ortega y Gasset, *Man and Crisis*, 112 psl.

2. *Technikos pažangos vienašališkumas.* — Drauge su didele tiksliai moksl pažanga vyksta dar didesn technikos pažanga. Jei tiksliai moksl pažanga iškelia juos vyraujan i viet kit moksl tarpe, tai didel technikos pažanga daro j vyraujan iu veiksniumi apskritai gyvenime. Jei septynioliktame ir aštuonioliktame amžiuje pagrindine varom ja j ga buvo protas, tai devynioliktame ir dvidešimtajame amžiuje tokia j ga pasidar technika.

M s laik technika n ra visiškai naujas dalykas istorijoje. Ir praeityje iškilusios technologijos yra tur jusios nuostabi dalyk . Tik dabartin technologija, tur dama mokslinius pagrindus, yra daug visuotinesn ir giliau pagr sta už anks iau buvusias.

Ortegos y Gasseto nuomone, moderniosios technologijos su mechanine visatos interpretacija subrendimo stadija prasid jo septynioliktame amžiuje, kada jai pagrindus pad jo Galileo, Huyghenso ir kit to meto mokslo genij atradimai. Nuo j laik per paskutinius tris šimtus met teorinis gamtos d sni pažinimas ir teoriniai atradimai vis did jan ia sparta ateina technikai pagalb . Ir pats mokslininkas šiandien dažnai r pinasi ne tik moksliniais tyrim jimais, bet ir mokslini duomen technišku pritaikymu. Jei kitados mokslininkas dom josi daugiausia tik teoriniu pažinimu, technišk j jo pritaikym palikdamas technikui išrad jui, tai dabar mokslininkas dažnai bendradarbiauja su pramone ir pats darosi išrad ju. Jei kitados technologija nebuvo laikoma teoriniu mokslu ir nebuvo priimama universitet s stat , tai dabar modern s universitetai jai tokio priekaišto jau nebedaro. Vykstant daugybei tyrim jim ne mokslin se institucijose, o pramon s moni laboratorijose, tuose tyrim jimuose vyrauja jau ne tiek mokslinio žinojimo siekimas, kiek pramon s moni interesas. Tokiu atveju ir vis toki tyrim jim tikslus bei j krypt nulemia ne grynojo mokslo pažangos siekimas, o tam tikr technišk projekt išvystymo interesas. Ta prasme yra teisingas priekaištas, kad technikos tikslai daugybe tyrim laboratorij vyrauja prieš mokslo tikslus. Išradim naudingumas jose nulemia tai, ko turi siekti mokslinis pažinimas. Siekiant naudoti ir tai pateisinant žmonijos laimingumo siekimu, mokslas pradeda tarnauti technikai.

Ortega y Gassetas technika išaiškina kaip žmogišk reakcij



gamtos veikim<sup>72</sup>. Kitur jis j aptaria ir kaip gamtos reform , kur ji pritaikoma prie žmogaus reikal<sup>73</sup>. Ji, kaip ir visa pažanga, esanti b dinga tik žmogui, ir žmogus be technikos, jo manymu, b t jau net ne žmogus, nes jis b t tai, kas jau nereaguoja aplinkos veikim . Taigi, jo likimas yra sujungtas su technikos tolimesne pl tote. Technikos pagalba žmogus apgyveno vis žem , užvald or ir vandenis. Pasinaudodamas savo paties sukurta technika, žmogus surado daug nauj galimum , esan i jau už žmogiškos prigimties rib , pavyzdžiui, plaukimas laivais, l kimas, susisiekimas telefonu ar telegrafu ir daugyb kit gali- mum , kuriais jis pralenk gamtin realyb . Tuo b du technika kei ia visatos tvark . Pagerindama žmogaus gyvenim , ji tarsi praple ia erdv , sudarydama s lygas pragyventi dešimteriopai didesniam žmoni skai iui. O netolimoje ateityje technika, kaip jos specialistai numato, valdys oro pasikeitimus, pagamins ar sustabdys liet ir audras, užkariaus dykumas derliui, ištrauks iš vandenyn dugno žem s turtus. Taigi, technikos pagalba žmogus pasipildo tais sugeb jimais, kuri jis, kaip žmogus, neturi.

Prie svarbi j technikos ypatybi priklauso jos dinamiškumas ir tikslumas. Technika yra laikoma dinamiškiausiu žmogaus k rybos produktu ir pagrindiniu dinamišku elementu moderniojoje visuomen je. Jos pagalba žmogus sudinamina savo gyvenim . Technikos gamini tikslumu jis toli pralenkia savo paties veiksmus ir savo sprendimus, vertinant laiko, erdv s ir judesio kiekybes. Kaip Marcelis pastebi, tokio tikslumo, koks yra pasiektas technikoje, nepasiekiami nei etikoje, nei politikoje ir nei estetikoje<sup>74</sup>.

Pagaliau negalima paneigti, kad technikos pažanga tam tikrais atžvilgiais turi ir etin element . Negyv daikt užvaldymas ir gamtos j g palenkimas tarnauti žmogui duoda nekalto ir kilnaus džiaugsmo. Tikslumas turi taip pat etin ar bent proetin charakter . Techniški tyrin jimai bei pritaikymai patyrusiam tyr jui duoda sveiko ir nesuinteresuoto džiaugsmo, kada tyr jas nem sto apie save, o tik apie savo uždavin . O Heidegeris technik nagrin ja kaip tam tikr atžvilg , kuriuo žmogus atskleidžia ties<sup>75</sup>.

<sup>72</sup> J. Ortega t Gasset, *Betrachtungen über die Technik*, 2sk.

<sup>73</sup> Ten pat, 23 psl.

<sup>74</sup> Gabriel Marcel, *The Decline of Wisdom*, New Yorkas, 1955, 8 psl.

<sup>75</sup> M. Heidegger, *Vorträge und Aufsätze*, Pfullingen, 1954, 13-44 psl.

Ta iau, prisimenant bendr technikos reikšm gyvenime, kalbami jos dvasiniai poveikiai yra labai riboti ir tesudaro tik labai maž jos atliekamo vaidmens dal . Tikrasis jos vaidmuo reiškiasi kuo kitu.

Kalbant apie technikos pažang ir prisimenant, kiek ji yra pagerinusi ir palengvinusi žmogaus gyvenim ir ypa , koki pagerinim ji dar atneš ateityje, nelengva kalb ti be entuziazmo ir ja nesusižav ti. Tokio susižav jimo takoje susidaro bendra nuotaika, kad niekas nenusipelno tiek d mesio, kiek žmogaus gyvenim gerinanti technika, ir kad niekam gyvenime neverta skirti tiek paramos, kiek žmonijai laimingum nešan iai technikai. Ši nuotaik takoje darosi labai nepopuliaru pasisakyti k nors priešingai ar kelti kuri nors abejojim d l galimo neigiamo technikos poveikio.

Ta iau dideli entuziastai yra tie, kurie tiki, kad technikos pažanga reiškia kartu ir bendr žmogaus pažang . Nenuvertinant pa ios technikos pažangos, vis daugiau atsiranda skeptišk pasi sakym d l jos neigiamo poveikio žmogaus dvasinei pažangai. Jei kitados greita technikos pažanga suk l sunki ekonomini problem , tai šiais laikais kyla daug susir pinimo d l jos takos dvasin ms bei kult rin ms vertyb ms. Taip pat ana sp dingoji technikos pažanga jau nebegali nustelbti daugelio labai žymi m stytoj jai darom priekaišt d l jos darom neigiam tak psichologiniu ir sociologiniu poži riu. Jos sigal jimas kei ia ne tik žmoni gyvenimo b d bei j santykius, bet ir j m stym , vertybes ir net pasaul ži r . Iš daugyb s jai darom priekaišt neretai susidaro sp dis, kad jos neigiam poveiki iš limas yra išvirt s ištis bei visuotin jos pasmerkim . Ypa technikos nepaprastas išsivystymas ir visos visuomen s sutechninimas suk l kai kuri egzistencialist m stytoj (Jaspers, Marcei ir kit ) susir pinim . Tos krypties protestant teologas Tillichas mano, kad ir pats egzistencializmas reiškia sukilim prieš techni n s visuomen s j g žmogaus nuasmeninim <sup>76</sup>.

Bet m s laik problema yra ne reikalas technik pasmerkti

<sup>76</sup> P. J. Tillich, *The Person in a Technical Society*, išspausd. M. Ruitenbeeko *Varieties of Modern Social Theory*, 287 psl.

ar sulaikyti jos pažangą, o ieškoti sprendimo, kaip ta jos pažanga turėtų būti suderinta su bendra ir ypač su dvasine pažanga. Tačiau šia kryptimi, atrodo, neinama. Vis dažniau sutinkamas ir vis stipriau pasakomas sitikinimas, kad bedugnė tarp technikos pažangos ir žmogaus dvasiniams siekimams vis didėja ir vargu, ar begali bent artimoje ateityje būti užlyginta.

Vienas pagrindinių priekaištų technikai yra tai, kad techniškajam klausimui vyravimas gyvenime ir techniškajam rengimui gausybę pririša žmogaus dvasiniam prieš viršiniams bei materialiniams dalykams ir vis jo laiką užima techniškais bei materialiniais klausimais. Tuo būdu techninis išsivystymas duoda pirmenybę materialiniam atžvilgiui. Kaip Marcelis pastebi<sup>77</sup>, techninė invazija mūsų gyvenimui turi tendenciją mūsų dvasinį džiaugsmą ir dvasinį neramumą pakeisti materialiniais plotmėmis pasitenkinimu ar nepasitenkinimu. Nuolat besinaudodamas technika ir dažnai jai tarnaudamas, žmogus ir patį gyvenimą pradeda traktuoti kaip kažką technišką. Jau prieš šimtą metų Millis pastebėjo, kad žmonija turi tendenciją sumechanizuoti ir žmoniai tobulėjimo pažangą nustelbiant mašiną pažangą<sup>78</sup>. Techniškajam klausimui vyravimo takoje ir patį gyvenimą prasmę pradedama matuoti viršinieji dalykai. Esant žmogui per daug užimtą viršinių realybių, jam darosi svetimas savo vidinių realybių pažinimas, ir žmogus darosi svetimas pats sau. Juo daugiau jis sigyja techniškajam patogumui, tuo sunkesnis jam darosi savas užvaldymas. Juo daugiau jis užima techniškąjį dalyką, juo mažiau jis teprisimeną savo dvasinius reikalus.

Patį technika yra savaime neutralus dalykas. Bet žmogaus gyvenime nepakanka vien moralinio neutralumo. Žmogiškumo esmę sudaro ne jo veikimas moraliskai neutralioje ir techniškai pažangioje sferoje, o jo dvasinis potencialas. Techniškajam rengimui tobulumas yra žmogaus kūrybingumo padaras, kurio funkcionavimas ir atliekamas darbas toli pralenkia paties žmogaus pajėgumą. Bet visa tai ribojasi tik medžiagine sfera, kuri vis labiau absorbuoja žmogaus dvasinį bei jo veiklumą, tuo pačiu siaurindama

<sup>77</sup> Gabriel Marcel, *Man Against Mass Society*, Chicago, 1962, 57 psl.

<sup>78</sup> John Stuart Mill, *On Liberty*, New Yorkas, 1947.

jo susidom jim vertyb mis ir šiaip dalykais, kurie yra jau už techniškiosios gyvenimo sferos.

Visos su didžiausiu tikslumu veikian ios skai iavimo mašinos padeda žmogui atlikti tik techniškuosius uždavinius. Bet, reikia sutikti su Dawsonu<sup>79</sup>, niekada nebus mašin kurti moralin ms vertyb ms. Žmogiškuose dalykuose paskutinis žodis priklauso jau ne teknikai, o už gamtos ir kult ros dalykus svarbesn ms dvasin ms j goms, kurios duoda žmogaus gyvenimui galutin prasm ir tiksl . Tiesa, gamtos j g užvaldymas yra kartu ir žmogaus išlaisvinimas iš t j g prievartos. Bet technika n ra vien gamtos užvaldymas, nes tam tikrais atžvilgiais ji reiškia ir paties žmogaus pavergim . Jos sigal jimas nepad jo padidinti žmogišk j asmens autonomij , kaip kitados buvo tikima. Ir Marcelis mano, kad anas technikos žmogaus iš gamtos j g išlaisvinimas turi pavoj pavirsti vergij<sup>80</sup>. Paviršutiniškai ži rint, tai atrodo prieštaravimas. Tame prieštaravime ir gl di pramonin s civilizacijos drama, kad ji besipl todama ima naikinti tas visuotines vertybes, kurios yra laikomos bendrosios kult ros dalimi. Pavojus patekti technikos vergij yra realus ta prasme, kad ji yra jau dabar daug kur, ypa pramon je, svarbesn už žmog . Be technišk rengim bei mašin ši laik gyvenime žmogus jau labai nedaug bereiškia. Automatizacija jau veda t technikos stadij , kurioje mašinos dirbs jau beveik be žmogaus. Ir tai žmogaus vaidmen bent psichologiškai dar labiau sumažina. Mumfordas ši laik žmogaus ir mašinos santyk apib dina palyginimu, kad gyvenimo scenoje pa i centrin viet yra jau už musi mašina, o žmogaus vieta joje liko tik nežymiam pakraštyje<sup>81</sup>. Ir Marcelis mano, kad žmogus pareina jau nuo technikos malon s<sup>82</sup>.

Technikos sukurtos mašinos yra pasidariusios tokios reikšmingos, kad be j žmogus jau negali išsiversti. Jos daugeliu atžvilgi nulemia jo sprendimus bei pasirinkimus ir priver ia j taikytis prie j . Pavyzdžiui, laikrodis yra vienas t technini rengim ,

<sup>79</sup> Ch. Dawson, *Understanding Europe*, New Yorkas, 1960, 205 psl.

<sup>80</sup> G. Marcel , *The Decline of Wisdom*, 6 psl.

<sup>81</sup> Lewis Mumford, *Art and Technics*, New Yorkas, 1952.

<sup>82</sup> Gabriel Marcel, *The Philosophy of Existentialism*, New Yorkas, 1963.

pagal kuriuos žmogus rikiuoja savo veikim . Jei, pavyzdžiui, didmiestyje laikrodžiai iš karto sutrikt ir imt kiekvienas rodyti skirting laik , kuriam laikui pakrikt visas gyvenimas. Daug žmogaus reikal tvarkoma, prisilaikant technini rengim bei j organizacijos. Jaspersas toki pad t vadina techniškuoju suverenitetu<sup>83</sup>. Jo žodžiais, žmogui, patekusiam visk apiman ios technikos keli , jau n ra kitos išeities, kaip nuo jos priklausyti, nes be jos gyvenimas jau b t nebegalimas. Žmogaus likimas yra apsprendžiamas technikos. Besinaudodamas patogiomis susisieki mo priemon mis, besig r damas radijo ir televizijos programomis, jis n nepajunta, kaip jos visiškai užima jo s mon , pavergia jo d mes , susiaurina jo interesus ir tuo b du j nuasmenina ir nužmogina.

Modernus žmogus, nuolat begyvendamas techniškais r pes iais ir besinaudodamas technišk rengim duodamais patogumais bei malonumais, yra daugiausia veikiamas bei formuojamas techniškos aplinkos ir savo s mon nuolat užpildo techniškaisiais vaidiniais. Net vaiko žaidimai, kuriuose jis normaliai daugiausia gauna progos parodyti ir išvystyti savo ankstyv spontaniškum ir individualum , yra sumechaninami. Tai siaurina žmogaus individualyb , neišsivysto jo vertingi individual s bruožai, ir jis silieja technikos sulygint mas . Jis pamažu darosi vienodai m stan io ir vienodai pagal televizijos programas jau ian io mas s kolektyvo dalimi. Tuo b du žmogus yra j apsupan ios technikos nuasmeninamas ir nužmoginamas. Berdiajevas t nužmoginim apib - dina kaip žmogaus mechanizavim , jo pavertim mašina, kuri sunaikina jo žmogišk j integralum <sup>84</sup>. Tas nužmoginimo procesas, Allerso žodžiais, vyksta tuo b du, kad « Modernioji technologija visus paver ia mas »<sup>85</sup>. Technikos dvasia braunasi visas jo egzistencijos sritis ir nustelbia jo kitokius siekimus. Ir nors technika padeda žmogui be galo daug, bet iš jo pareikalauja taip pat daug. Juk negalima mašinas išrasti, jas tobulinti ir nuolat jomis naudotis ir kartu bent iki tam tikro laipsnio psi-

<sup>83</sup> K. Jaspers, *Man in the Modern Age*, 199-200 psl.

<sup>84</sup> N. Berdiajev, *The Fate of Man in the Modern World*, Ann Arbor, 1961, 81 psl.

<sup>85</sup> R. Allers, red. R. P. Mohan, *Technology and Christian Culture*, Washingtonas, D. C., 1960, 30 psl.

chiškai neb ti j takoje. Daugelio žymi m stytoj susir pinimu, žmogus technikai moka labai brangiai, b tent, savo dvasin mis nuolaidomis. Kadangi techninis žinojimas yra neasmeninis ir abejingas kult riniams bei dvasiniams siekimams, jame mechanika nustelbia k rybišk j prad , moralinius d snius ir religinius siekimus. Tarp technikos ir žmogaus sielos visada yra tam tikras priešingumas, kaip tarp medžiagos ir dvasios, kur yra sunku sumažinti, nes technika yra sunkiai tepalengiama tarnauti žmogaus dvasiniams reikalams. Ji dažniausia duoda priemoni tiems gyvenimo atžvilgiams, kurie nepriklauso dvasios sri iai.

Techniniai rengimai ir techniškoji pažanga, sukurdami mechaniškai nusiteikusio ir mechaniškos aplinkos s lygoto žmogaus model , išpl toja žmogaus ir negyv daikt santykius (*as̄ - tai*), tuo pa iu susilpnindami tarpžmoninius, asmeninius santykius (*as̄ - tu*). B damas daugiausia užimtas technišk daikt panaudojimu ir mechanišk vyksm steb jimu, žmogus pasidaro jais daugiausia suinteresuotas ir nutolsta nuo asmenini santyki ir gyv daikt aplinkos. Taip mechaniškai s lygotas žmogus mieliau pasirenka negyv daikt patogum , negu asmens kontakt su asmeniu. Anot Berdiajevo, technika yra pasidariusi paskutine ir didžiausia meile, ir žmogus pasidar s savo nuostabaus išradimo vergu. Tuo metu, kada žmogus liov si tik j s stebuklais, jis vis dar tik s technikos stebuklais<sup>86</sup>.

Taip technikos paverttas žmogus nutolsta nuo kit jo dabarties problem , atsiskiria nuo gamtos ir darosi pats sau svetimas. Taip miestiškoji ir technologin civilizacija izoliavo individus vien nuo kito, padar j santykius daugiau formalius ir neasmeniškus <sup>87</sup>. Gyvendamas tarp žmoni , bet nutol s nuo asmeniško santykiavimo, technikos laik žmogus jau iasi labai vienišas. J stipriai paveikusi mechanin civilizacija jo iš esm s nepatenkina ir jame palieka tuštum . Jis gyvena nebe gyvoje gamtoje, o, Berdiajevo žodžiais sakant, metalin je realyb je ir kv puoja jos užnuodytu oru<sup>88</sup>. Technika j paver ia j apsupan io mecha-

<sup>86</sup> N. Ber diajev, *The Fate of Man in the Modern World*, 81 psl.

<sup>87</sup> Ži r. Frankel , *The Gase for the Modern Man*, 40 psl.

<sup>88</sup> N. Ber diajev, *The Fate of Man in the Modern World*, 82 psl.

niško gyvenimo dalele, savarankiškos reikšmės nebeturinį milžiniško aparato ratelį arba, kaip Jaspersas sako, tik funkcija. Dirbdamas su mašina ir susikoncentravęs tiesioginiams savo darbo tikslams, nebeturį nei laiko, nei pagaliau noro mstyti apie gyvenimą, kaip visumą. Jis bendradarbiauja su mašina: dalį darbo atlieka jis, kitą dalį atlieka mašina. Mašina dirba ir priverčia jį bendradarbiauti, kaip ir jis mašiną. Tuo jis susilygina su mašina. Mašina yra pasidariusi visuotiniu šio amžiaus simboliu.

Taip kartu su nepaprastai greita technologijos pažanga palaipsniui sigali pantechnizmas — bendra technikos emancipacija be subordinacijos kam nors aukštesniam ir technišką tikslą pretendavimas — mstyti be do pirmenybės. Taip priemonės išvirsta tikslas. Su technikos tikslu pirmavimu kyla technokratija, išjungianti bet kokią aukštesnę išmintį ir turinti tendenciją totališkai vyrauti. Ji neturi jokių kitų principų, kaip tik techniškuosius. Jai sigalinti, drauge susidaro nihilistinis tuštuma. Marcelis mano, kad šis laikas nihilizmas turi technokratinį charakterį, o technokratija yra neišvengiamai nihilistiška<sup>89</sup>.

Bdama bedvasini mechanini konstrukcijų sistema, technika yra palenkiamama ne tik žmogaus tarnybai, bet, anot Marcelio, ji dažnai yra ir nuodėmės tarnyboje, pasidarydama nuodėmės technika<sup>90</sup>.

Iš visų pažangos sričių technologija bene daugiausia duoda pagrindą laikyti kitose srityse jau sukritikuotai pažangos neribotą tobulėjimo doktriną su materialistinio mesianizmo antspalviu. Tai jau tos doktrinos neatsargus pritaikymas technikoje Ortega y Gassetas laiko labai pavojingu, nes ji gali būti paveržti iš kitų mokslų autonominius ir tik teorinio žinojimo siekiančius tikslus ir padaryti juos sau pagalbiniais mokslais. Technologijos dvasia yra jau nemaža ta kryptimi laimėjusi<sup>91</sup>, nes mokslinius tyrimus braunasi tendencija ne tiek siekti nesuinteresuotai patirti

<sup>89</sup> G. Marcel, *Man Against Mass Society*, 260 psl.

<sup>90</sup> Ten pat, 95 psl.

<sup>91</sup> J. Ortega y Gasset, *History as a System*, 102 psl.

naujus, dar mokslui nežinomus dalykus, o ieškoti to, kas b t praktiškai pritaikoma.

Prisimenant ia sumin tas technikos daromas neigiamas takas, b t labai naivu manyti, kad d l j kas nors nor t atsisakyti pa ios technikos. To niekas šiais laikais ir nerekomenduoja. Jaspersas jos takas žmogaus dvasiniam gyvenimui ir k rybai vertina labai neigiamai. Bet kartu jis pripaž sta, kad n ra kito pasirinkimo, kaip tik eiti su ja pirmyn. Bet koks bandymas nuo jos nusigr žti daryt gyvenim vis sunkesn , kol jis pasidaryt visiškai nebegalimas<sup>92</sup>. Tod l ir technikos užvaldyt pasaul reikia priimti kaip savaime suprantam dalyk . Be to, kaip Marcelis pastebi<sup>93</sup>, technika veikia užkre iamai. Kas kart susigyveno su kuriais nors technikos rengimais, tas yra link s iš principo nebeįsitik ti tais dalykais, kuriems technika yra sve-tima. Net n ra teisinga kaltinti mašinas ar technologin pažang . Už jas yra kaltas jas padar s žmogus. Ta prasme ir visos iš technikos vyravimo kylan ios negerov s n ra kurios nors nuo paties žmogaus nepriklausan ios stichiškos nelaim s, o tik nuo- d m s <sup>94</sup>. B t juokinga pasmerkti technologin progres , nes vien tik technologijos srityje pažangos terminas turi piln savo prasm <sup>95</sup>. Dar kitur jis pastebi, kad pati technika ar jos pažanga iš esm s n ra koks blogis, kur reik t smerkti. Toks sprendimas b t vaikiškas, ir b t neprotinga tik tis išspr sti ši laik kriz , uždariant laboratorijas ir fabrikus. Jau niekas negali sulai-kyti technikos nuo jos pasaulio užliejimo, ir niekas negali išvengti pastovaus kuria nors forma kontakto su jos laim jimais.

Ir visiškai sutikdami su ši dien technikos b tinumu ir jos neišvengiamumu, dar neatsakome ši nejauki klausim : kaip toliau eis iki šiol pasireiš s žmogaus sutechninimo procesas, iki kokio laipsnio žmogus bus suautomatintas, kiek jame išliks tikro žmoniškumo ir kiek technika iš viso gr sia žmogaus egzistencijai ?

Daliai technolog ir materialistiškai nusiteikusiems žmon ms

<sup>92</sup> K. Jaspers, *Man in the Modern Age*, 200 psl.

<sup>93</sup> G. Marcel, *The Decline of Wisdom*, 11 psl.

<sup>94</sup> G. Marcel, *Man Against Mass Society*, 61-62 psl.

<sup>95</sup> G. Marcel, *The Decline of Wisdom*, 7 psl.



tie ir kiti panašūs klausimai atrodo naivūs. Tačiau, prisimenant, kaip technika buvo kai kurių politinių sistemų panaudota žmonius naikinti ir kaip jos pagalba per labai trumpą laiką buvo sunaikinti jau neatstatomi seni kultūros centrai kartu su ten gyvenusi dešimtimis tūkstančių moterų ir vaikų ir kad vieno neatsakingo ar desperatiškai nusiteikusio žmogaus rankose kai kurie išradimai gali sunaikinti daug milijonų žmonių, — tada tie klausimai atrodo visiškai realistiški. Iš dalies tai klausimų priekaištingumų sumažina tai, kad jie turėtų būti taikomi ne neįvykusiai technikai, o jai kuriam iš jų ir valdančiam žmogui, bent jau sugebėjimui pramatyti techninio proceso rezultatus ir jo atsakingumą subrendimui. Todėl, ir svarstydami technikos pavojus ar iš jos pusės gresiantį pavergimą, ši laikų žymieji mąstytojai kalba ne apie technikos pažangos pažabojimą, o apie socialinio atgimimo ir dvasinio atsinaujinimo reikalą, apie žmogaus dvasiną ugdymą, kurio pažanga prilygtų anai technikos pažangai ir atsvertų jos vienašališkumą pavojus. Kaip Marcelis tai formuluoja<sup>96</sup>, kiekviena viršūnė technikos pažanga turi būti išlyginta vidinio nugalėjimo pastangomis, nukreiptomis didesniu savo užvaldymu. To siekiant, turėtų būti išlyginta pažanga tarp tikslų — jį ir dvasinį mokslą, tarp technologijos išradimų ir kultūrinės kurybos. Bet, kol tikslieji mokslai vyrauja prieš dvasinius ir kol technikos pažanga toli pralenkia kultūrinę kurybą, tol yra pagrindo susirūpinti, kad technikos pažangos takoje vyksta nuasmeninimo ir nužmoginimo procesas, kad mašininė mechanizacija ir automatizacija mechanina ir automatinai žmogų, silpnindama jo atsakingumą su monobeižiu sąjautrumu.

Kol technikos pažanga vyksta be jokios jėgų normuojančios kontrolės, kol ji didėja nepaprasta sparta ir jokiam normuojančiam principui nepalenkta, vargu ar ji gali pašalinti žymią mąstytojų susirūpinimą, kas bus, kai ji, panašiai kaip ir menas, atsipalaiduos nuo bet kokių varžančių ar galinčių varžyti idėjų, principų ir institucijų. Toynbee taip aklaivai sismaginusi technikos pažangą prilygina traukiniui, kuris, garvežio vadovui pasigirus, eina šimto mylių greičiu pro visus pavojaus ženklus ir raudonas šviesas, niekur nesustodamas.

<sup>96</sup> G. Marcel, *Man Against Mass Society*, 55 psl.

Greta ia atpasakot neigiam bei pesimistiškai atrodan i pasisakym technikos sigal jimo temomis, galime ypa šiame krašte užtikti ir labai optimistišk paži r . Dažniausia labai optimistišk technikos pažangos vertinim užtinkame raštuose t m stytoj , kurie nepripaž sta dvasinio gyvenimo ir kuriems medžiagin gerov yra vienintel gerov .

Bet kartais pasitaiko, kad technikos vienpusiškas sigal jimas yra teigiamai vertinamas ir be materialistini tendencij . Šiuo atžvilgiu yra domus t vo Valterio Ongo pantechnizmo interpretavimas. Jis technik bando ži r ti ne kaip m s laik did jant susidom jim materialiniu pasauliu, o kaip didel s ir misteriškos, Dievo numatytos visatos evoliucijos dal<sup>97</sup>. Jo pasisakymuose lyg ir atpaž stame t vo P. Teilhard de Chardeno žmogaus dvasin s evoliucijos interpretavim visatos evoliucijos r muose. Jis nesutinka su teigimu, kad technikos vyravimas gresia dvasinei pažangai. Jei technikos iškilimas jungiamas su masine gamyba, tai jos pradžia buvo spaudos išradimas — pagrindin vakar dvasin s pažangos atrama. Vadinas, ji pirmiausia prasid jo ne masine technišk ar materialini reikmen gamyba, o masiniu minties pertiekimu, aptarnaujan iu žmoni dvasinius reikalus. Ir m s technikos pažangos amžius, b damas kosmin s evoliucijos dalis, atliek s intelektualinio išlaisvinimo vaidmen , sudar s s lygas žmogaus gilesniems žvelgimams. Ji yra didelis ir inspiruoj s žmogaus k rinys. Ji negali b ti nei nugal ta, nei atmesta. Ji yra istorin apraiška, o istorija sav s nekei ia. Technika yra viena žmogiškojo išsivystymo fazi , išauganti iš ankstesni j poetin s, menin s, literat rin s, filosofin s ir religin s žmogiškojo vystymosi fazi . Technikos pagalba pažabojant brutali sias gamtos j gas, vyksta visatos sužmoginimas. O žmogui dvasiškai evolucionuojant, kartu vyksta ir visatos sudvasinimas. Taip sukrikš-ioninant technologijos problem , iškilsi s ir technologinis humanizmas. D l to ir pa i technologijos problem t vas Ongas laiko religine ir teologine.

Prisimindami anks iau vyravusias pažangos doktrinas, randame didel panašum tarp j ir t vo Ongo technikos pažangos

<sup>97</sup> Walter J. Ong, S. J., *Frontiers of American Catholicism*, New Yorkas, 1961, 86-103 psl.

interpretavimo. Kosmin s pažangos doktrina su pažangos neišven-  
giamumo bei b tinumo tez mis ir žmogaus evoliuciniu tobu-  
l jimu buvo pagrindinis pažangos interpretavimas nuo didžiosios  
Pranc zijos revoliucijos iki šio amžiaus pradžios. Pagrindinis  
tarp j skirtumas yra tas, kad anos pažangos doktrinos buvo  
liberalistinis ir siek Diev visiškai išjungti iš kosmin s evoliu-  
cijos proceso, o t vo Ongo interpretacija turi religin antspalv  
ir tos evoliucijos autorium laiko Diev .

3. *Pramonin visuomen* . — Technika, pritaikyta gamybai,  
išvirsta pramon , masiškai gaminan i vairiausius reikmenis.  
Sutechninta visuomen yra kartu ir pramonin visuomen , besi-  
ver ianti daugiausia pramonine veikla ir daugiausia gyvenanti  
iš darbo, atliekamo moderniosios technikos pažangos sukurtais  
rankiais, dažniausia sud tingomis mašinomis.

Kaip technikos sigal jim , taip ir krašto bei jo visuomen s  
supramoninim bendrosios pažangos atžvilgiu galima vertinti ir  
kaip tam tikr palaim , ir kaip prakeikim . Kaip žinome, bet  
kurio krašto ekonominis pažangumas daugiau ar mažiau pareina  
nuo jo pramoningumo, ir d l to kiekvienas kraštas stengiasi savo  
pramon didinti. Kylant pramonei ir ypa pritaikant masin s  
gamybos metodus, ger ja žmoni ekonominis gyvenimas, kyla  
jo lygis. Taigi, ekonominiu atžvilgiu krašto supramon jimas yra  
paprastai kelias gerov . Ta iau ta iš pramon s kylanti ekono-  
min gerov kitais atžvilgiais tenka tiek pramon je dirbantiems  
žmon ms, tiek ir supramonintai visuomenei išpirkti.

Pramon s sigal jimas iš pagrind kei ia atskiro žmogaus  
veikim ir visuomen s charakter . Analizuodamas pramonin s  
visuomen s pob d , Röpke jai b dingiausiaiis bruožais, kurie j  
skiria nuo organin s visuomen s, laiko ekonomin žmogaus pri-  
klausomum , jo nesuaugim su gyvenam ja aplinka, jo nutolim  
nuo gamtos, darbo drausm s griežtum , gamybos veiksm sume-  
chaninim , žmogaus nuasmeninim , saugumo bei pastovumo  
tr kum , darbo sukolektyvinim ir šeimos santyki pakrikim <sup>98</sup>.  
Panaš s pramonin s visuomen s bruožai iškeliami beveik visur,  
kur tik yra nagrin jamas pramon s sigal jimo poveikis individui  
ar visuomenei. \* \*

<sup>98</sup> W. Röpke, *Cicitas Humana*, Erlenbach-Z rich, 1949.

Nesupramonintos bet kurio krašto visuomenės branduolį sudaro iš žemės darbo gyvenęs kininkas ir laisvai besiveris amatninkas. Žemdirbdamas, žmogus vis laiką yra arti gamtos, gyvena jos gyvenimu ir jaučia jos pulsą. Jos gyvenime jis intuityviai jaučia K r jo valią ir, sigyvenęs gamtos reiškinius, jis pasijunta beesstos paties japsupantios gamtos dalimi. Jis gyvena ir dirba drauge su visa savo šeima ir pats auklėja savo vaikus. Jis pats išgyvena visą jo gaunamo derliaus išauginimo ir nuimimo procesą. Panašiai ir amatninkas dirba arti šeimos, pats auklėja savo vaikus, išgyvena visą savo dirbinių pagaminimo procesą ir gali turėti iš jo pasitenkinimą. Su savo dirbiniais jis neretai priartėja prie k rybiškumo.

Radikaliai kitoki padėtis sudaro krašto supramoninimas. Supramoninto krašto simbolis yra pramonės miestas. Miestus išteigiamos pusės vertinant, reikia laikyti juos židiniiais, kurie sudaro slygas kilti kultūrai. Aukštosios kultūros, kaip teisingai M nsteris pastebi, yra miestų kultūros. Didesnis žmonių susitelkimas miestuose sudaro slygas susikristalizuoti sudingesniam socialiniam gyvenimui, plačiau pasireikšti iškilesniems bei k rybiškesniems individams ir susikurti kultūrinis institucijoms. Tuo atžvilgiu miestus reikia laikyti techniškos, socialinės ir kultūrinės pažangos židiniiais. Bet ta pažangos židiniai silpnoji pusė yra tai, kad jie labai lengvai išvirsta socialinės ir moralinės degeneracijos židiniiais. Dawsonas miestus laiko vienu didžiausių silpnumo šaltinių vakarų kultūroje<sup>99</sup>.

Miestų neigiamoji pusė yra tai, kad juose išsivysto bei susitelkia iš vidaus labai nevieninga ir nepastovi visuomenė. Apie pramonės, prekybos bei administracijos staigas bei mones susitelkia vairiausiai atžvilgiais labai skirtingi žmonės, kurie nutolsta nuo natūralaus gyvenimo. Miestų pobūdis nustato bei diktuoja nebe žmonių santykių bei jų gyvenimo natūralumas, o technikos, verslo ir transporto reikalavimai. Tiesioginiai interesų pirmavimas labai sumenkina socialinį gyvenimą ir žmogaus reikšmę. Didelį gyventojų vairumą ir dažnos jų migracijos tarp jų neišsivysto natūralūs

<sup>99</sup> Ch. Dawson, *Progress and Religion*, 60 psl.

socialiniai ryšiai ir socialinis solidarumas. Juose susitelkia ir didžiausi turtai ir didžiausias skurdas su visomis blogybėmis, į tarpe ir klasine neapykanta. Visos miesto gyvenimo priešingybės daro žmogų abejing dideliems dalykams. Mayo tvirtina, kad miestai yra linkę būti nuolatini je dezintegracijos padarinių<sup>100</sup>.

Miesto gyvenimas yra labai nepalankus natūraliems šeimos ryšiams, ir šeima čia yra labai dažnai tik ekonominis vartojimo vienetas. Masinis miesto gyvenimas susiaurina šeimai vairiausias atžvilgiais. Dėl savo netvirtumo miesto šeima negali perduoti socialinio paveldėjimo, ir mieste nesikuria ir neišsilaiko tradicijos. Apskritai miesto šeimos veikla eina paviršutiniškumo kryptimi, nes jos pačios ir visos aplinkos nepastovumas neleidžia vaikams išsivystyti nei kultūriniai, nei moraliniai normos. Dažni persiklimai iš vienos vietos kitą kenkia vaikų auklėjimui. Pramonė atitraukia tėvus iš šeimos. Per dienas dirbdami monotoniai, jie palieka vaikus dažniausia be priežiūros. Grįžę iš darbo pavargę, jie jau nebepajėgia likusį laiką su vaikais bendrauti. Dėl to tėvų auklėjamosios takos labai sumažėja, ir jų vaikus labai dažnai auklėja gatvės takos.

Vienas pagrindinių darbo žmogaus nuotaikas bei jo laikymų sią apsprendžianie faktoriai pramonini je visuomeni je yra žmogaus nuolat jaučiamas fizinis nuovargis. Fabrikai reikalauja iš darbininko darbo maksimumo, kur išgauna, nustatydami aukštas darbo normas, mokydami bonus ir pritaikydami vairias skatinamias sistemas. Pramonės darbas yra tai, kas išgaunama iš darbininko už jam mokamą atlyginimą. Bet kas lieka neapmokta ir atlyginimo sistemoje nesubalansuota, tai jo nuovargis. Atlikdamas darbą, jis kartu parduoda ir savo energiją, kurios trūkumą jis pergyvena, pajusdamas nuovargį, kuris sumažina jo veiklumą, jo susidomėjimą ir paveikia jo emocinį gyvenimą.

Pramonės darbas pakeičia ir patį žmogų, sumažindamas jo žmogiškąją rybingumą ir palikdamas tik mechaninį produktinumą. Dirbdamas pramonėje, žmogus dažniausia aptarnauja kuri nors mašiną ir atlieka tik siaurą kurio nors daikto gamybos pro-

<sup>100</sup> E. Mayo, *The Human Problems of an Industrial Civilization*, New Yorkas, 1952, 122 psl.

ceso dal . Gamybos skuba veria j greitai ir beveik mechaniškai kartoti kelet nesudting judesi . Dažnai jis net nežino, kaip per jo rankas per j gaminiai atrodo, kai jie yra galutinai užbaigti. Taigi, jo darbas yra jam pa iam svetimas. Dažnai jis yra tik priedas prie mašinos, ir mechaniškas mašinos veikimas pamažu j pat mechanina. Berdiajevas mano, kad, tokiomis s lygomis bedirbdamas, žmogus iš organinio darosi mechaninis <sup>101</sup>. Jo darbo aplinka su mašin triukšmu ir neretai didele kamšatimi yra dirbtin ir n rati nei žmogiškai, nei gamtiškai. Juo ji labiau nutolsta nuo gamtos, juo ji darosi skurdesn ir nuobodesn . Joje dirban iam žmogui ji yra iš esm s svetima. Tai daro didel tak jo dvasiniam gyvenimui. B damas užimtas vien tik daiktais ir besir pindamas j padaryti kiek galima daugiau, jis nutolsta nuo kitoki s vok . Sumenk ja jo dvasiniai interesai, ir jis sumaterial ja, stengdamasis kiek tik galima daugiau uždirbti. Tokioje atmosferoje dingsta miestie i religingumas, išnyksta metafizinis gyvenimo pagrind supratimas. Iš to atsiranda dvasin tuštuma, kuri bando užpildyti naujais prietarais, alkoholiu ir panašiais dalykais. Pramon s darbo takoje žmon s material ja. Pramon s darbininkai darosi artimesni miniai. T. S. Eliotas mano <sup>101 102</sup>, kad neribotas supramon jimas sukuria klasi , vyr ir moter tipus, atitr kusius nuo tradicij , nutolusius nuo religijos ir jautrius masinei sugestijai, kitaip tariant, minios žmones. Ir tokia minia yra n kiek nemažiau minia, jei ji gerai minta, gerai apsirengusi, gyvena geruose namuose ir yra gerai disciplinuota. Marcelis dar atkreipia d mes tai, kad tokie grynai techniško darbo žmon s pasidaro lengvai prieinami visokiems politiniams bei propagandiniams š kiams <sup>103</sup>.

Kartu su pramon s did jimu ir darbo s lyg nenat ralumu gaus ja ir visokios anomalijos, rodan ios žmogaus nesugeb jim prisitaikyti prie to, kas jam iš prigimties yra svetima. Pramon s

<sup>101</sup> N. Berdiajev, *The Meaning of History*, 134 psl. Prisimintinas E. Frommo palyginimas : žmon s padaro mašinas, kurios dirba kaip žmon s ; mašinos « padaro » žmones, kad jie dirba kaip mašinos.

<sup>102</sup> T. S. Eliot, *Christianity and Culture*, 17 psl.

<sup>103</sup> G. Marcel, *The Decline of Wisdom*, 4 psl.

kolektyvai sunaikina žmogaus individualumą ir jį sukolektyvina. Dirbdamas pramonėje, žmogus retai turi su lygias pats apsispręsti.

Pramonės darbininkas, nors ir ilgai dirba kuriame nors fabrike, vis tiek jame dvasiškai neprigyja. Fabrikas jam lieka svetimas: jis ten jau iasi iš viršaus spaudžiamas skubėti, išnaudojamas ir turintis kovoti drauge su kitais dėl geresnio atlyginimo. Jis dirba pagal gaunamus iš viršaus nurodymus, be tradicijų ir giliau ten neprigyja. Dirbdamas darbas savaime jį netraukia, ir, jei tik yra su lygos nedirbti, jis stengiasi laiką praleisti nedirbdamas. Nuolat prisimindamas, kad jo likimas nepareina nuo jo paties, jis darbovietėje neišvengia netikrumo jausmo.

Dirbdamas pramonėje, žmogus gyvena nebe savo išmintimi, o tik prisitaikydamas prie mašinos ritmo: nebe apsispręsdamas, o tik gamindamas. Bergsonas yra pasiūlyęs ir patį pramonės laiką žmogų vadinti nebe *homo sapiens*, o *homo faber* — žmogus dirbąs, gamintojas. Tillichas apie pramoninį žmogų sako, kad jis savo darbo ir aplinkos yra spaudžiamas tokiomis mintimis, veiksmo ir kasdienio laikymosi schemomis, kuri labiau tinka mašinos dalims, negu žmogiškoms būtyboms<sup>104</sup>.

Plintant pramonei, kinta ir visuomenė. Pramonė sutraukia dirbančiuosius miestus. Juo daugiau žmonių dirba pramonėje, juo daugiau ji apsigyvena miestuose. Buvę savarankiški kintinkai ir amatininkai pasidarą priklausomi nuo privataus ar valstybinio kapitalo. Tuo būdu didžiosios visuomenės dalies egzistencija pasidarą priklausoma nuo kapitalo koncentracijos. Pramonės darbo svyravimai ją padarą kartais labai netikrą. Dėl to darbo galimūmai, jo turėjimas ir pastovumas pasidarą dažniausia dirbančiųjų pokalbių tema.

Stambioji pramonė apjungia dirbančiuosius anonimiškai, traktuoją juos kaip numerius ir suniveliuoją jų sugebėjimus ir išsilavinimą, išskyrus tik tų, kurie yra reikalingas jų tiesioginiam darbui. Tokių su lygias sulygintoje visuomenėje kultūrinė kuryba ar kultūriniai interesai neturi pasisekimo. Visuomenė, pagrįsta gamyba, kaip pastebė Camus<sup>104 105</sup>, gali būti tikrai produktyvi, bet

<sup>104</sup> P. J. Tillich, *The Person in a Technical Society*, 239 psl.

<sup>105</sup> Albert Camus, *The Rebel*, New Yorkas, 1958, 273 psl.

ne k rybiška. Žmogiškasis kilnumas, asmenyb s išsiskyrimas iš minios pramonin je visuomen je neturi vietos. Visuomen s supramon jimas daro j materialistišk . Eliotas nurodo tai, kad juo labiau yra supramonintas kraštas, juo labiau jame sigali materialistin filosofija <sup>106</sup>. Berdiajevas moderni j materialistin civilizacij laiko iš esm s ateistiška ir priešinga Dievo id jai<sup>107</sup>. Panašiai ir Kierkegaardas apib dina pramonin visuomen , laikydamas j iš esm s priešinga krikš ioniškam gyvenimui<sup>108</sup>.

Supramonintoje visuomen je neturi vietos dvasin mis vertyb mis pagr stas ugdymas, ir joje bendrojo aukl jimo humanistinius dalykus nustelbia tiksl j moksl ir profesinio lavinimo dalykai. Pramonin visuomen nepasigenda vispusiškai išaukl to intelektualo ir džentelmeno. Jos aukl jimo idealas yra ne vispusiškai išaukl tas žmogus, o s kmingas profesionalas ; ne džentelmenas, o geras verslininkas ir techniškai paruoštas darbininkas. Net ir universitetai, anks iau buv objektyviosios tiesos ieškojimo bei grynojo mokslo institucijos, supramonintoje visuomen je nebetenka t savo anks iau tur t funkcij ir yra paver iami tyrimo institucijomis, ruošian iomis pramonei reikalingus žmones. Krikš ioniška s žine pagr st moral pakei ia toje aplinkoje vyraujan i papro i standartai.

Kiek pramon s koncentracija paveikia moral , parodo kitados Cl. Show Chicagoje atlikti jaunimo ir suaugusi j nusikaltim tyrimai. Kaip Mayo t tyrim duomenis atpasakoja, toki nusikaltim koeficientas sutampa su pramon s koncentracijos koeficientu. Tirš iausia susitelkusios pramon s rajonuose — aplink miesto centr , skerdyklas ir plieno liejyklas — tas nusikaltim koeficientas buvo 25,1, kada tame pat mieste toliausia nuo pramon s esan ioje zonoje jis buvo tik 3,80 <sup>109</sup>.

Gyvendamas iš darbo pramon je, žmogus dažniausia savo gyvenam j viet pasirenka arti darboviet s. Keisdamas darb ,

<sup>106</sup> T. S. Eliot, *Christianity and Culture*, 16 psl.

<sup>107</sup> N. Berdiajev, *The Meaning of History*, 187, psl.

<sup>108</sup> Cituojama iš A. Kocho *Philosophy for a Time of Crisis*, New Yorkas, 1960, 20 psl.

<sup>109</sup> E. Mayo, *Human Relations of an Industrial Civilization*, 117-121 psl.



jis turi keisti ir gyvenamą vietą. Dėl tokio žmonių judėjimo supramonintoje visuomenėje neišsilaiko pastovios vietinės bendruomenės. Ypač nuo to nukentima religinė bendruomenė — parapijos. Vaikai, augdami bent keliose vietovėse su skirtinga aplinka, besimokydami iš eilės bent keliose mokyklose ir su jokia vieta nesuaugdami, papildo visuomenę palaidais ir prie vietos bendruomenės nepriširišais ir jomis nesidominiais nariais. Tokia visuomenė, besikoncentruojanti materialinius laimėjimus, neapjungiamą gilesnio susigyvenimo ir tradicijų gali būti labai produktinga, bet drauge ir labai sausa minties bei pergyvenimų atžvilgiu, labai judri, bet kartu ir be galo nuobodi.

Ta pramoninė visuomenė socialinę dezintegraciją eina iki mažiausio jos branduolio — šeimos. Dirbant kiekvienam šeimos nariui kitur, jam reikalai ir pergyvenimai darosi skirtingi, ir jų tarpusavio ryšiai silpnėja. Su pramonės augimu ir visuomenės supramonėjimu kartu didėja ir išsiskyrimo nuošimtis. Atskiri šeimos nariai atskirai gautos pajamos sudaro silpną atsipalaiduoti nuo šeimos vienetą. Tada šeimos dezintegraciją vienas amerikiečių yra išreiškęs posakiu, kad šeima yra ta vieta, kur nakiai visi jos nariai susirenka miegoti.

Pramoninė visuomenė nėra organinė, o pripuolamai vienoje vietoje apsigyvenęs žmonių sąrašas. Jei jie ir palaiko kai kurias organizacinius ryšius, tai tas jos organizuotumas neturi nei istorinį, nei idinį pagrindą. Joje atskiri vienetai susiorganizavimas dažniausia, neturi dvasiškai kultūrinės ar pasauliškai tikslų. Joje prigyja tik spaudimo grupės savo medžiaginiams interesams ginti: darbo unijos bei profesinės sąjungos, kurių egzistencijos pagrindas yra kolektyvus savo interesų gynimas, nepaisant jokių etinių normų.

Taip pramonės signalimas keičia žmogaus gyvenimo būdą, keičia patį žmogų, keičia ir visuomenę. Berdiajevas mašinos atėjimą laikoma viena didžiausių žmogaus likimo revoliucijų<sup>110</sup>, kurios svarbumo mes dar negalime vertinti. Ji palieja visas gyvenimo sferas, išplėšia žmogų iš gamtos prieglobos ir pakeičia jo gyvenimo ritmą. Pakeisdama jo organinius ryšius su gamta ir jo bendruomeninius santykius, ji siterpia tarp žmogaus ir gam-<sup>110</sup>

<sup>110</sup> N. Berdiajev, *The Meaning of History*, 135 psl.

tos. Ji žmog ir išlaisvina ir pavergia. Išlaisvina j, sudarydama materialinius jo egzistencijai pagrindus; j pavergia, fiziniame procese suvartodama bei sudildydama jo žmogiškos egzistencijos dalį.

4. *Meniškos k rybos tendencijos.* — Susipažinimas su mokslo ir technikos pažanga ir tos pažangos takomis socialiniame gyvenime mums dar nesudaryt pilno ši dien pažangos vaizdo, jei j ne jungtume dailiosios k rybos nauj keli ieškojimo ir jos laim jim .

Su mokslu ir technika meniškoji k ryba turi bendra tai, kad visose tose srityse žmonija daugiausia siekia pažangos. Visose jose vyksta nauj, dar žmonijos nepatirt dalyk gamyba: mokslo žini, technišk išradim ir meno k rybos. Ta iau menininko pažanga ir jo gamyba yra iš esm s skirtinga nuo mokslininko ir techniko pažangos. Jei mokslininkas tik studijuoja, kas yra, ir jei technikas, pasinaudodamas mokslininko atradimais, gamina žmon ms naudingus naujus daiktus, tai menininkas, pasinaudodamas kuria nors gamtoje esama medžiaga, kuria naujus dalykus, pagr stus jo individualiu k rybingumu. negyv medžiag jis diegia kuri nors mint, kurios anks iau toje medžiagoje nebuvo. Jo panaudota medžiaga tarsi paliauja buvusi tik paprasta medžiaga ir yra traktuojama jau nebe kaip negyvos medžiagos tam tikras kiekis (dažai, drob, marmuras, cementas, žodžiai), o kaip žmon ms tam tikr id j skelbi s ir juos dvasiškai veiki s k rinys: paveikslas, skulpt ra, eil raštis, simfonija. Menininkas kuria iš savo dvasini gelmi, savo k rinius d damas savo asmenyb s dal, ir jo k ryba yra tik dvasiškai verting dalyk gamyba. Tuo atžvilgiu menininkas yra laikomas dieviškosios k rybos prat s ju, kurian iu nematerialin s prasm s dalykus.

Vykdydamas savo k rybin misij, menininkas negali sustoti k rybiškai progresav s, didindamas savo k rybin intensyvum ir vairum. Taip pat ir pats menas negali sustoti progresav s — negali ilgai išlikti toks pat. D l to kiekvieno laikotarpio menas, kiekviena meno mokykla turi savo skirtingus siekimus, savo ypatingus veikimo b dus, kuriais išreiškia bei išpl toja to meto k rybiškum ir sukelia juo besig rintiams estetin patyrim .

Ši laik technikos vyravimas yra lyg ir pritemd s meno vaidmen gyvenime. M s laik menas teturi tik maž dal tos

reikšm s gyvenime, koki jis tur jo senov s Graikijoje, kur jis sutapo su gyvenimu. Mes šiais laikais jo reikšm mažiau bejauame. Iš tikro gi jokioje kitoje srityje n ra taip pasireišk s žmogaus genijus, kaip meniškoje k ryboje, ir jokioje kitoje srityje n ra taip daug ilgus amžius išlikusi nepamirštam ir žmoni susižav jim kelian i vard , kaip vis sri i grožin je k ryboje. Skleisdamas savo id jas, « menininkas pertvarko pasaul pagal savo plan »<sup>111</sup>.

Su techniku menininkas daugiausia susiduria pritaikomojo meno k ryboje. O tolimoje praeityje technika ir menas buvo daug artimesni — jie sutapo viename menininko asmenyje. Ir pats meno pavadinimas senose kalbose reišk amat<sup>112</sup>. Tik technikai einant nuasmeninimo keliu, jie išsiskyr . Mumfordas tarp meniškos k rybos ir technikos išveda t skirtum , kad menas yra technika, kurioje yra pilniausia išreikšta žmogaus asmenyb , o technika yra menas, iš kurio yra išskirta žmogaus asmenyb<sup>113</sup>. Iki šešioliktojo amžiaus menininkas buvo amatninkas, kuris k r paveikslus pagal bažny i , vienuolyn ir didik užsakymus. Iš dailiojo amato išsipl tojo menas, kuris, išskiriant j nuo kit amat , buvo vadinamas dailiuoju menu. Devynioliktame amžiuje sutrumpinimo keliu, atkritis epitetai, meno pavadinimas pasiliko dailiojo meno prasme<sup>114</sup>.

Jei tenka sutikti su kult ros istorik Toynbee ir Dawsono paži romis, kad vis iki šiol žinom kult r pradžia tur jo ryši su atitinkamais religiniais s j džiais, tai tas ypa tinka ia svarstomai kult ros apraiškai — meninei k rybai. Tiesa, menas yra savaiminga dvasin apraiška, skirtinga nuo religijos. Jo pradžia yra išvedama iš vaik ir primityvi žmoni fantazijos, išreikštos konkre iomis formomis. Bet, toliau besivystydamos, vis sri i menas rado labai stipri atram garbinimo apeigose bei rengimuose. Taigi, seniausia meno k rybos stadija buvo pritaikomas menas, skirtas religin s prasm s reikalams. Ir vakar

<sup>111</sup> A. Camus, *The Rebel*, 254 psl.

<sup>112</sup> E. G. Collingwood, *The Principles of Art*, New Yorkas, 1958, 15-19 psl.

<sup>113</sup> L. Mumford, *Art and Technics*, 21 psl.

<sup>114</sup> E. G. Collingwood, *The principles of Art*, 6 psl.

kultūros istorijoje buvo ilgas laikotarpis, kada vis sri i menas tarnavo daugiausia religiniams tikslams.

Baldas susijęs su religija, vakar kultūroje menas ilg laik išlaik rimumo bei kilnumo charakter . Nors pats meno supratimas ir viduriniais amžiais nebuvo suvedamas nei kilnum , nei moralum <sup>115</sup>, tačiau meniškoje k ryboje der jo vaizduoti tik religinius dalykus ir kilmingus asmenis. Net ir žemesni sluogsniai žmoni vaizdavimas meno k riniuose pažeisdavo t laik skon .

Meno ryšius su krikščionybe susilpnino renesansas. Didelis susižavimas senov s graikų meno k riniiais pakeit iki tol vyravus sitikinim , reikalaujant , kad menas turi tarnauti krikščionybei. Pamažu menas emancipavosi iš religin s globos ir susekuliar jo. Bet su tuo jo susekuliar jimu, jam nebetekus religin s orientacijos, prasid jo jo dezintegracija; jis nutrauk j integruojan ius ryšius su morale ir kilnumu. Laisvai besipltodamas, jis diferencijavosi, praturt damas k rybos žanrais, kryptimis, srov mis ir r šimis. Jis pasidar visiems plaiiai prieinamas, gaus jant meno galerijoms, teatrams, koncertams, bibliotekoms, žurnalams, o v liau ir techniškoms komunikacijos priemon ms. Tačiau meno kilnumo samprata ir jo idjinis svoris, art jant m s laikus, menk ja. Sorokinas pateikia toki idjinio menk jimo statistik : 12-13 amžiai paveiksl bei skulpt r idjinio turinio buvo 51 nuošimtis iš visos t laik k rybos. 14-15 amžiuose tas nuošimtis nukrito iki 29. 16-me amžiuje beliko 20 %, 17-me amžiuje — 6 %, 18-me — 2,5 % ir 19-me tik 0,3 %.

Klasiškai tradicin je sampratoje menas reišk grožio k ryb . Menininkas k r kilnias estetines vertybes, kurios buvo laikomos lygiomis su tiesos, g rio ir šventumo vertyb mis. Krikščioniškai suprastas grožis reišk dieviškojo grožio atsispind jim , ir grožio išgyvenimas reišk amžinojo grožio sijautim . Pasak Maritaino, grožis priklauso transcendentinei ir metafizinei tvarkai<sup>116</sup>. D I

<sup>115</sup> Jacques Maritain, *Art and Scholasticism, and the Frontiers of Poetry*, New Yorkas, 1962, 3-9 psl.

<sup>116</sup> Ten pat, 32 psl.

to ir menas buvo traktuojamas kaip dalykas, kuris, žmogaus pasisavintas, savaime j kilnina. Kaip kilni grožio vertybė, kurias, menininkas anksčiau buvo labai respektuojamas. Collingwoodas sako, kad dar devyniolikto amžiaus antroje pusėje menininkas vaikšiojo tarp žmonių kaip aukštesnė būtybė, net ir apsirengimu išsiskirianti iš apskritai mirtingųjų, nesutikdamas, kad meno dalykai būtų filosofai ar kiti, ne menininkai, svarstomi ar nagrinjami<sup>117</sup>. Ortega y Gassetas prisimena, kad dar jo jaunystės laikais dideli menininkai savo autoritetu ir jiems teikiama pagarba prilygo tiesiog pranašams ir geriausiems politikams<sup>118</sup>.

Kuo anksčiau menininkams geriau laikytis prestižą susilpnino tai, kad jie savo kūryboje atsisakė tų principų, kurie meną dar didele vertybe ir kuri atsisakymas meną nupigino ir padarė jį nebetaip populiarų.

Kada menas buvo daugiau susijęs su religiniais temomis, menininkas ieškojo būdų savo kūryboje išreikšti antgamtiniam kilnumui, didingumui ir šventumui. Vėliau, greta religinių būtybių, meno kūryboje svarbi vieta užėmė karaliai, kunigaikščiai ir kiti svarbūs asmenys, traktuojami tik rimtai ir su pagarba. Dar vėliau meno kūrybos objektu pasidarė apskritai žmogus, kur naujaisiais laikais pakeitė puolęs žmogus: socialiniai ir moraliniai iškrypėliai. Naujaisios srovės meną beveik visiškai nužmogino. Turinio atžvilgiu modernusis menas yra negatyvus. Kilnumas pasidarė visiškai nesuderinamas su menišku skoniu, nes jis atsiduodė dirbtinumui, patosui, nenuoširdumui, atgyventais aristokratijos laikais. Tuo pačiu pagrindu menas yra atsisakęs kuo nors susirišti su moraliniais vertybėmis. Jei kitados iškirnio buvo reikalaujama, kad jis derintų sielą su visuomenėje esamais moraliniais principais, tai modernusis menas, išsivadodamas iš vienokių ar kitokių meno srities reikalavimų, drauge atsiribojo ir nuo moralinių reikalavimų, stengdamasis pasilikti anapus gero ir blogo. Tiesa, menas ir moral

<sup>117</sup> R. G. Collingwood, *The Principles of Art*, 5 psl.

<sup>118</sup> J. Ortega y Gasset, *The Dehumanization of Art and Other Writings on Art and Culture*, New Yorkas, 46 psl.

yra skirtingos prigimties vertybės, ir jos viena kitai nėra privalomos. Menišku atžvilgiu yra nesvarbu, apie ką kuriama, bet svarbu, kaip kuriama. Ir morališkai blogas žmogus gali būti geras menininkas. Todėl teoriškai menas ir nėra pareigotas skelbti moralinius principus, ir todėl princip atsispindijimas karyje nepadidina jo meninės vertės. Pagrindinė meno kūrinio prasmė yra jo meniškas gerumas.

Tačiau menininkas, pasilikdamas anapus gero ir blogo kaip menininkas, negali tokio nusistatymo laikytis kaip žmogus, kuriam moralė yra privaloma. Tuo būdu moralės atsisakęs menas, Maritaino manymu, pasidaro kažkas visiškai nemoralu<sup>119 120</sup>. Atiduodamas visuomenei nemoralė kūrinys, menininkas, tiesa, nenusideda kaip menininkas, bet nusideda kaip žmogus.

Kūrybiškumui progresuojant, kinta ir meno santykiai su gamta. Nors gamta yra pirmas menininko skatintojas ir vadovas, tačiau menininkas ryba niekada nesutapo su gamtos kopijavimu. Šiuo atžvilgiu nuo seniausi laikais siasi nesutarimas tarp realistinio ir abstraktinio meno, tarp populiaraus ir menininko meno supratimo. Abstraktizmas menė nėra kokia moderni jo laikų naujybė. Ir seniausi uolose užtikti raižiniai nėra realistiški. Nuo seniausi laikai vartojama sienų, vazų ir kitokia ornamentika yra abstraktinis menas. Ir visais laikais didieji menininkai, kurie paprastai yra laikomi realistinio pobūdžio, pasak Reado, nėra grynai realistiniai, o turi savybę ir abstrakcijos. « Visas menas yra pirmoje eilėje abstraktus »<sup>120</sup>. Ir realistiškai atrodanti Afroditės statula nėra tik gražios moters kūno kopija, o sukurta pagal menininko grožio idėją.

Tačiau ana bendra meno tendencija abstrakcijai yra skirtinga nuo modernaus abstraktizmo. Viduriniai amžiai ar renesanso laikininkai, nors jie ir sukurti pagal kuriuos nors idėjas, leidžia kiekvienam tų idėjų suprasti, taigi, ta j abstrakcija yra prieminama protui. Maritainas ne vienoje vietoje primena, kad menas priklauso praktinio intelekto sričiai ir kad menė yra daugiau intelekto negu išmintyje, kuri yra daugiau susijusi su gera valia<sup>121</sup>.

<sup>119</sup> J. Maritain, *Art and Scholasticism*, 9 tk.

<sup>120</sup> Herbert Read, *The Meaning of Art*, Baltimore, 1963, 33 pal.

<sup>121</sup> J. Maritain, *Art and Scholasticism*, 4sk.

Tačiau jis pats sutinka, kad modernusis menas yra atsiskaisęs proto logikos. Eeadaš minties ir meno santykis aptaria ta prasme, kad menas reikia traktuoti ne kaip minties išreiškimo būdą, o tik kaip pagalbines priemones arba minties interpretaciją<sup>122</sup>. Stengdamasis būti kryptiškais, modernusis menas turi tendenciją nepaisyti tikrovės, perdirbti jos daiktus, juos deformuoti, išsivaduoti iš gamtos dvasios, iš natūralios kalbos ir logikos dvasios. Tos tendencijos nuopelnu laikoma tai, kad modernusis menas išsilaisvina iš logikos prievartos, nesurišdamas žmogų su jokia konkrečia turiniu.

Svarstant meno evoliuciją iki visiško abstraktizmo pažangos atžvilgiu, ne menininkų tarpe kyla tam tikras sumišimas: susiduriama su dalyku, kuriam spręsti nerandama kriterijų. Neretai apie moderniasias meno sroves kalbama kaip apie meno degeneraciją. Per jimas nuo realistiško daiktų vaizdavimo iki galia tik vienam žmogui tesuprantamų simbolių ar simboliškai pavartotų spalvų atrodo tarsi įvykis pasitraukimas iš meno kažką kitą. Matant parodose deformuotus žmogus ir primityviai atrodančius daiktų apybraižas, didelei daugumai atrodo, kad tai yra grožio profanavimas. Tačiau tokia pažiūra yra būdinga tik ne menininkams. Menininkai, meno kritikai ir estetikos žinovai tvirtina, kad abstraktizmas kaip toks yra menas, atitinkantis šį laikų meno evoliucijos tarpsnį bei jo pažangą ir modernaus žmogaus dvasiną būvą. Abstraktinio meno šalininkai tvirtina, kad tos krypties menas drauge su kitomis moderniomis meno srovėmis vis tiek reiškia meno kryptį, toli pralenkusi realizmą, ir kad didžiausia krypties kliūtis yra tendencija rodyti realius daiktus, nes realizmas — tai krypties priešingybė.

Siekiant kryptiškumo modernizme, nebeaiški padėtis pateko realistiniam menas; neieškodamas naujų kelių, realistinis menas pradėjo atrodyti atsilikęs ir nekryptiškas. Tačiau, prisimindami, kad ne taip senai žmonija yra išgyvenusi realizmo laikotarpį, gal ir nerasime pakankamų argumentų pasmerkti realistinei krypti. Filosofas Collingwoodas realistinį meną laiko kryptimi, apvaisinta gamtos grožio. Ir tos rėšios kryptį jis laiko toliau pažen-

<sup>122</sup> Herbert Read, *Art and Society*, Baltimoras, 1963, 134 psl.

gusia meniško darbo faze už meno formalizm<sup>123</sup>. Bet kartu jis pripažįsta, kad dėl gamtos objektų bruožų sudėtingumo yra ne manoma juos visiškai natūraliai kuryboje perteikti. Menininkas yra priverstas daryti atranką. O atrankos darymas jau savaime moningai ar nesamingai išvirsta su idealizavimu, kuris iš jo pateiktą pavyzdį atrodo nelabai tolimas nuo to, ką kiti vadina abstrakcijos procesu. Tai lyg ir patvirtintą mintį, kad visiškai realistinai kurybos negalima. O Readas tvirtina, kad realistinio meno žydėjimo laikotarpiai yra nekurbiškesni už istorijoje. Nežiūrėjęs į realistinį kūrinių populiarumą, jie dažniausiai nuraizgiškai vertingi. Ir nežiūrėjęs į modernių srovių kūrinių nepopuliarumą, jie reikalauja kurybinio originalumo ir pažangos. Ir visokie žmogaus iškreipimai ir vėliausi laikiniai visiškai meniniai nužmoginimas yra atsiradę iš moderniojo meno kurybiškumo. Ortega y Gasseto supratimu, kurti — tai reikšti atsisakyti realiai rodyti žmogų ir daiktus. Kurti — tai turėti savo stilių. O stilizuoti reikšti deformuoti realybą, nurealisti, kartu ir menininkui nužmoginti. Tuo būdu mene atsirado atskiri žmogaus fragmentai, paliekant už meno ribų patį žmogų, kur senovės graikai laikė gražiausiu iš visų gamtos daiktų. Tačiau modernioji tapyba ir skulptūra toje grožio vengia. Ortega y Gassetas sako, kad nėra joks perdėjimas, kad jos tiesiog bauris gyvą arba realų daiktą formomis, nes nei žmogus, nei realūs daiktai kurįjį nebeteikia kurybinis medžiagos<sup>124</sup>. Tuo pat keliu buvo nužmoginta poezija ir kitos meno šakos.

Priekaištus abstraktiniam menui patys menininkai laiko perditais. Jei niekas nesipiktina muzikos abstraktumu, jei grožimasi abstraktais ornamentais, tai nėra teisinga piktytis abstraktumu tapyboje ar skulpturoje, iš kurių jo pagalba buvo pašalintas paveikslinis statiškumas. Tiesa, kad abstraktiniame arba nereprezentaciniame mene blogai kuriami yra daugiau negu repre-

<sup>123</sup> R. G. Collingwood, *Essays on the Philosophy of Art*, Bloomington, 1964, 122 psl.

<sup>124</sup> J. Ortega y Gasset, *The Dehumanization of Art*, 23 psl.



zentaciniame; ta iau geriausi ši laik k riniai priklauso išimtinai tik abstraktiniam menui<sup>125</sup>.

Atsiriboj s nuo moral s ir logikos, modernus menas k rybiškumo sumetimais nutolo ir nuo jam anks iau buvusio privalomo grožio principo. Tiesa, grožis nevisur ir nevisada yra buv meniškos k rybos pagrindu. Pavyzdžiui, Indijoje menas visiškai nesiekia grožio <sup>126</sup>. Tik senov s Graikijoje, o nuo renesanso laik ir vakaruose meniškumas m sutapti su grožiu. Grožio ir meno neišskirtinumo samprata yra taip prigijusi vakaruose, kad kitaip menas sunkiai ir besuprantamas. Ir didel dauguma kur užtinkam meno apib dinim j aptaria kaip grožin k ryb . Ta iau modernioji k ryba jau iasi grožio principo varžoma ir bando nuo jo atsipalaiduoti. Joje estetinis išgyvenimas dažnai jau neb ra k rybos pagrindas, ir grožis jau n ra menin s k rybos tikslas, nors, pavyzdžiui, poezijoje yra sunku išsiversti be grožio. Ši laik menas nebesidomi, kad žmogaus veidas yra jo asmenyb s ir nemirtingumo išraiška, ir j deformuoja, jo grož paaukodami k rybinei laisvei. Ir ši dien poezijos «tikslas yra ne grožis, o absoliutinis žinojimas ». Anot Maritaino, poezija eina ryžtingai pirmyn grožio atmetim . Poetui es b t g da net m styti apie grož <sup>127</sup>.

Vengdamas užsiangažuoti grožiui, modernus menininkas siekia grynus k rybos, kylan ios vien iš k rybingumo ieškojimo. Malonumas, kur teikia grožis, pakei iamas džiaugsmu, kuris kyla iš didžiausios k rybin s laisv s pajutimo. Ta iau sunku iš tikro nustatyti, kiek tai yra pasiekama, kiek pati k ryba yra manoma be grožio ir kiek toks grynas ir joki princip nevaržomas k rybingumas yra vaisingas. Moral s, logikos ir net grožio atsisakymas, tiesa, duoda k r jui, abstrak iai imant, absoliutin laisv .

Poetas E. Graves savo eil raš i rinkinio žangoje yra pareišk s nuomon , kad šiais laikais poezija yra rašoma tik poetams, nes tik jie vieni j tesupranta. Panaši pad tis yra ir modernioje

<sup>125</sup> C. Greenberg, *The Case for Abstract Art*, išspausd, E. Thruel seno & J. Kobl erio *Adventures of the Mind*, New Yorkas, 1961.

<sup>126</sup> J. Maritain, *Creative Intuition in Art and Poetry*, 135 psl.

<sup>127</sup> Ten pat, 144 psl.

tapyboje: ir ji yra suprantama tik dailininkams. Tuo būtu visuomenėje atrama moderniai kuriant rybai menkai. Ne menininkas neturi jokio mato moderniojo meno kuriant rybiškumui suprasti, jokio kriterijaus jam vertinti, nes jo negalima vertinti nei pagal moralinius principus, nei pagal socialinius bei tautinius problemas, nei pagal jo grožį.

Ortega y Gassetas, labai palankiai vertindamas modernų meną, laikydamas jį tam tikru kuriant rybinę pažangos tarpsniu, sūtininka, kad jaunoji menininkų karta meno rimtai nevertina<sup>128</sup>, nelaiko kuriant rybos svarbia transcendentine prasme. Jo žodžiais, pusiau religinis meno charakteris, kuris buvo anksčiau kultivuojamas, meno kilnumo supratimas ir meno skonis yra išstipri<sup>129</sup>. Ir Jasperso nuomone, meno esmė menkai<sup>130</sup>. Jei devyniolikto amžiaus, nureligijant Europos visuomenei ir mokslui vis labiau nukrypstant reliatyvizmą, buvo tikima, kad menas užpildys susidaranį tuštumą, išlaikys žmogaus kilnumą ir pasiliks žmonijos išganymu, tai šiandien niekas tokia meno misija netiki. Tokiai misijai jis neturi nei reikalingo prestižo, nei vidinės jėgos. Menas laikomas daugiau malonumo dalyku, ir vertybių gradacijoje jis yra netekęs jo anksčiau turtos vietos. Susidomėjimas menu daug kur maždaug prilygsta susidomėjimui sportu; tik meno parodos yra daug mažiau lankomos negu sporto rungtynės.

Susidomėjimas menu, kaip dvasinė vertybė, yra išlikęs konservatyviuose sluoksniuose. Radikalizmas meno nevertina, ir per revoliucijas menas paprastai nukentima. Technologija vis labiau nustelbia meną. Nors ji duoda naujų priemonių meniškai kuriant rybai realizuoti, tačiau ji, sumechanindama gyvenimą, vis mažiau palieka vietos sijautimui. Techniški dalykai ir mechanškai atliekamos programos pasirenkamos daug dažniau už menišką išgyvenimą. Gi menui sumodernėjus, jam nebeprisistama jokios dvasinės misijos, ir jis išlaisvinamas nuo socialinių funkcijų. Bet tuo pat metu jis darosi labiau tušias savo turiniu ir vis labiau iracionalus.

<sup>128</sup> J. Ortega y Gasset, *The Dehumanization of Art*, 46 psl.

<sup>129</sup> J. Ortega y Gasset, *The Modern Theme*, New Yorkas, 1961, 81 psl.

<sup>130</sup> K. Jaspers, *Man in the Modern Age*, 142 psl.

Amerikoje menai nebeteikiama ir aukl jamosios reikšm s, ir jis ia pedagoginiuose veikaluose traktuojamas nebe kaip žmog kilninanti dvasin vertyb , o tik kaip smagi priemon kult ringai praleisti laisvalaikiui. Iš aktyvaus meno siekimo pereinama pasyv sekim . M gstama pasiklausyti muzikos garsenybi , bet jau nebesiekiami joje dalyvauti. Panašiai ir kituose meno dalykuose nebedalyvaujama, nebepuošiama jais savo gyvenimo, ir juos išstumia masiškai gaminami ir prie mas s skonio prisitaik dalykai. Menas jau neb ra modernaus žmogaus gyvenimo dalis, neb ra vertyb savyje, o masiškai nuperkama prek . Dažnai jo populiarumas ir pasisiekimas visuomen je pareina ne tiek nuo jo kokybinio vertingumo, kiek nuo reklamos.

Modernus menas, pasidarydamas didžiajai visuomen s daliai nebesuprantamas, tuo pa iu nuo jos atsiskyr . D l to sumaž jo visuomen s susidom jimas menu ir vis labiau atbunka jos skonis. Meno kritikas Readas kaltina ši laik aukl jimo institucijas, kad jos atbukina jaunimo jautrum menui ir nebeparuošia jam dirvos priaugan ioje visuomen s dalyje <sup>131</sup>. Bet kartu tenka prisiminti, kad menas m s kult roje niekada nebuvo sutap s su visuomene. Tod l ir priekaištas d l moderniojo meno nutolimo nuo visuomen s gali b ti jam taikomas tik ribota prasme.

Neži rint vis moderniajam menui priekaišt ir, gali b ti, jo klaid , jo negalima kitaip traktuoti, kaip tik atitinkant ši laik bendr nuotaik ir ši laik meno k rybos stadij , kurioje jis, išsivadav s iš praeities formalum , ieško tolimesni keli . Meno pasaulyje beveik niekas nedvejoja, kad moderniai k rybinei pažangai iš dabartin s jos stadijos kelio atgal n ra. O visuomen je yra dažnesn ta paži ra, kad modernus menas yra regresav s nuo praeities didelio tobulumo mene.

Tradicinis menas buvo daugiau susij s su atskiromis tautomis ir buvo žinomas kaip ital , oland , vokie i , pranc z ir kit taut menas. Menininkas daugiau k r ir raš tautin mis temomis, steng si atlikti tautin bei patriotin misij ir savo k rybai bei jos formai naudojo tautinius motyvus. Modernus menas vis,

<sup>131</sup> Herbert Read, *The Philosophy of Modern Art*, Clevelandas, 1961 67 psl.

labiau darosi tarptautinis. Moderniose srovėse tautiškas išstiprsta. Vairios srovės išplėtoja vairias tautybes, menininkai, būdami apie žymiausias ir tarptautinis prasmės turinys meno centrus, pavyzdžiui, Paryžius, Münchenas, New Yorkas, ir jų tautybė palieka jau mažai kam žinoma. Ir garsusis Picasso jau daugiau žinomas kaip prancūzas. Gryniosios kėrybos bandymuose tautiniai motyvai jau retai teužtiksimės. Kuriai, kurie savo tautinį plotmį galėtų pasireikšti kaip iškilios asmenybės, tarptautinį plotmį gali priartinti prie vidutiniškumo.

Šiais laikais menininkus vilioja didžiosios tautos, kuri gyvenime stengiasi silieti menininkai, atėdami iš mažesnių tautų. Tačiau kėrybiniu atžvilgiu tai nelaikoma naudinga. Šiandien didžiosiose tautose vis labiau sigali ekonomiskai techniskieji gyvenimo atžvilgiai, kuri tarpe menas darosi nepopuliarus. Chaotiškas ir neprasmingas turto ir jo apsidimas naikina visas kultūros apraiškas. Didžiosios tautos pagal jų politinį svorį ir ekonominį pajūgumą nežada atitinkamos dalies meno kėrybai. Readas kėrybos išgelbėjimui mato tik nedaugelyje mažesnių dar tokio apsidimo bei sumas jimo neapimtų ir sėmoningai apsisprendusių tautų, žinoma, su sėlyga, kad ir jė nepaglemš bevardis tarptautines tendencijas nešanios jėgos<sup>132</sup>.

Vakarų kultūroje menas plėtojosi kaip vienas pagrindinis jos elementas, kaip tos kultūros sudedamoji dalis, integruota su kitais jos elementais daugiau ar mažiau vieningai visumai, arba, kaip Collingwoodas vadina, dvasini vienybė. Toje visuomenėje menas atstovavo grožį, gėrį, tiesos ir šventumo vertybes. Šiais laikais ta integracija yra jau pairusi. Ji pairi ne vien dėl to, kad gyvenimas ir jo pažanga labai išplito ir išsišakojo, bet ir dėl to, kad pagrindinis vertybės — tiesos, gėrį, grožio ir šventumo siekimai labai dažnai kėris su kitu nebesiderina, dažnai kėris kitam prieštarauja. Mokslo ir filosofijos vardu dažnai veikiama prieš religiją, moralą ir meną, menas neigia moralą ir tiesos, gėrį siekimą, suredukuotas gėris ir sėtaus gyvenimo idealai, neberekalauja joki dvasini vertybi. Tuo būdu vakarų kultūra, išaugusi iš dvasini vertybi integracijos, pergyvena vertybi

<sup>132</sup> Herbert Read, *The Grass Roots of Art*, Clevelandas, 1961, 32-35 psl.

s myš , kur , vairiai aptardami, vadiname tos kult ros krize.

Kad vakar kult ra yra patekusi dezintegracij , su tuo sutinka vairi kryp i m stytojai. Nesutariama tik d l tos dezintegracijos priežas i . Negalima paneigti fakto, kad prie j yra prisid jusi ir moderniosios k rybos pl tot . Meno pažanga vyksta ta kryptimi, kad ji atsiriboja nuo kit kult ros apraišk bei kult rini vertybi ir kad ji sunkiai duodasi integruojama bendr pažang . Pasilikdamas anapus gero ir blogo, menas pasidaro vienas ši laik dezintegracijos faktori , panašiai kaip ir visk pavergianti technika. Nuo technikos pažangos meno pažanga skiriasi tuo, kad pirmoji vis daugiau išplinta vis visuomen ir mases ir tuo b du darosi visuotine, o menas nuo visuomen s traukiasi. Bet ir jo pažanga, panašiai kaip ir technikos, eina pirmyn nežini be tikslo ir vadovaujamos id jos.

Nutoldamas nuo visuomen s, menas palieka t tuštum , kuri užima verslo interesui tarnaujanti ir žmogaus juslinio malonumo siekimui pataikaujanti masin kult ra. Bet, prileidžiant meno vaidmens menk jim , reikia kartu sutikti, kad pamažu did ja dvasinis skurdas. <sup>5</sup>

##### 5. *Aukl jimo pažanga ir moderniojo aukl jimo tendencijos.* —

Aukl jimas yra svarbiausia priemon pažangai išlaikyti, jai perduoti ir kelti. Aukl jimo keliu žmogus pasisavina anks iau žmonijos pasiekt pažang ir pasiruošia j prat sti, tuo pa iu pasidarydamas jos talkininku. Tuo b du aukl jimas yra bendrosios pažangos dalis ir kelias toliau eiti pirmyn. Kaip jis yra svarbus bendrai žmoni kult rai ir pažangai, suprasime tik tuo atveju, jei sivaizduosime, kas pasidaryt , jei vien dien visoks aukl jimas sustot . Neperdeda tie, kurie mano, kad tokiu atveju žmonija greitai sugr žt barbaryb .

Jei pažang suprantame kaip art jim kur nors siekiam tiksl , tai pažangiu aukl jimu reikia laikyti tok aukl jim , kuris geriausia ir lengviausiu b du išpl toja tuos žmogaus atžvilgius, kurie yra vertingiausi tiek pa iam individui, tiek ir visuomenei, kurioje jis gyvena. Pagrindiniai tikslai, kuriuos aukl jimo keliu norime art ti, yra augan io žmogaus vedimas žmonijos iki šiol pasiekt kult r , jo pasiruošimas gyventi savo meto visuomen je, jo religinis, moralinis ir estetinis išaukl jimas, jo apr pinimas gyvenime reikalingomis žiniomis bei gudimais ir išpl tojimas kit

atžvilgi, kurie yra reikalingi vispusiškai išaukl tam žmogui kult ringoje visuomen je. Taigi, pažangiu aukl jimu laikysime tok , kuris vispusiškai ir harmoningai lavina visus augan io žmogaus sugeb jimus, vispusiškai veda j vairias gyvenimo sritis ir duoda jam vispusiškai suderint svarbiausi mokslo dalyk žini sistem . Tik vispusiškas aukl jimas veda vispusišk žmonijos pažang , o kiekvienas vienašališkumas aukl jime dezintegruoja pažang ir visuomen .

Mokyklinio aukl jimo evoliucija nuo senov s Graikijos iki m s laik yra pra jusi ilg ir sud ting keli . Daug žymi asmenybi yra aukl jimo id j pl toj ir pat aukl jim yra papild naujais principais ir aukl jimo bei mokymo metodais. Vieni mokslo dalykai dingio iš mokymo sistem , kiti j viet už m . Aukl jimo procesas buvo palaipsniui ištobulintas ir toliau tobulinamas. Organizuotas aukl jimas išplito ir pasidar vis žmonių apim s procesas. Juo dom josi ir j yra vienaip ar kitaip svarst dauguma žymi j m stytoj . Aukl jimo problemos yra žmogaus problemos. Tod l nenuostabu, kad kiekviena pedagogin id ja bei tendencija turi savo gyn j ir prieš dideli istorini asmenybi tarpe. Kiekvienas nauj j laik pedagoginis principas yra giliai pagr stas ir nelengvai pakei iamas.

Vakar Europoje iki šiol vyrauja kult riškai tradicinis aukl jimas. Tas aukl jimas pagrindiniu tikslu laiko perduoti bei prasti iš praeities paveld t dvasiškai kult rin tradicij ir paruošti augant bei br stant žmog techniškai praktiniam gyvenimui. Jame vyrauja kult riniai bei moraliniai tikslai, ir juo siekiama išaukl ti ger , švies bei kult ring žmog , ger visuomen s nar . Tod l tradicinis aukl jimas pirmoje eil je yra grindžiamas moral s ir kult ros filosofijomis. Krikš ioniškose aukl jimo sistemose tie gero ir kult ringo žmogaus aukl jimo principai sprendžiami, atsižvelgiant religinius reikalavimus ir religiškai suprast žmogaus esm .

Bet aukl jimas praktiškai pareina ne vien nuo savo užsibr žt tiksl bei princip , bet ir nuo bendrame gyvenime vyraujan i politini , ekonomini , socialini , kult rini ir pasaul ži rini tendencij . O ši laik vis daugiau technikos dominuojamas pasaulis darosi nepalankus kult rinei aukl jimo tradicijai. Did jant istorijos tempui ir viso gyvenimo mechanizacijai, anas

tvirtai pagrįstas ir filosofiška bei religiška sankcionuotas auklėjimas daug kam pradeda atrodyti per daug statiškas ir konservatyvus. Gyvenime sigalinti technika reikalauja ir auklėjime sau atitinkamos vietos, kurios ji neranda tradiciniame auklėjime, per daug susikoncentravusiame žmogaus ir kultūros problemose. Tradicinis auklėjimas siekia žmogų formuoti didžiosiomis bei pastoviomis vertybėmis ir išugdyti juos vertingomis bei integruotomis asmenybėmis. Bet tokios asmenybės nevisada lenkiasi modernaus gyvenimo dinamikai ir dažnai būna jos aplenktos. Ši dienų gyvenimas nebenori tik taip suprasta asmenybe bei jos vertingumu. Laužydamas sistemingo auklėjimo principus, jis gamina kitokius žmones. Nebesidomima auklėjimo vieningumu ir integralios asmenybės išugdymu, o reikalaujama auklėjimo keliu paruošti žmones, atitinkančius ši dienų dvasią ir pakitusius socialinius santykius. Išskylant tiems naujiems reikalavimams, tradiciniam auklėjimui prikišama jo negyvenimiškumas, siaurumas, nepraktiškumas, nedinamiškumas, nedemokratiškumas, jo neatitikimas vaiko prigimties, nenatūralumas ir kiti panašūs dalykai. Nuo šio amžiaus pradžios buvo iškelta daug naujų principų, vienur ar kitur bandytų gyvendinti. Vieni jų buvo daugiau suderinami su tradicinio auklėjimo principais ir buvo juo panaudoti, juos jungiant savo sistemai, kiti gi buvo svetimi tradicinio auklėjimo sampratai ir reikalavo tikros revoliucijos auklėjimo bei mokymo darbe.

Iš tokių naujai išskylančių ir daugiau modernaus gyvenimo tendencijų atitinkanti principų formavosi nauja auklėjimo samprata su naujais tikslais ir metodais. Bendriausia prasme apie modernų auklėjimą galima pasakyti, kad savo apimtimi jis toli pralenkė tradicinį auklėjimą, išplisdamas daugiau dalykų bei sričių, panaudodamas naujus metodus bei priemones, apimdamas daug didesnius priaugusių jaunimo sluoksnius ir ruošdamas jį moderniam, demokratiškam ir nuo tradicinių vertybių nutolusiam gyvenimui. Bet drauge reikia sutikti, kad modernusis auklėjimas neteko tradicinio auklėjimo vieningumo ir gilumo ir toliau darosi vis labiau paviršutiniškas.

Daugiausia nuo tradicinio auklėjimo nutolta yra Jungtinės Amerikos Valstijos, čia buvo atsisakyta daug abstraktiai for-

muluot aukl jimo princip , ir pagrindiniais aukl jimo reikalavimais yra laikoma demokratiškumas, prisitaikymas prie vaiko reikal , dinamiškumas ir praktiškumas. Tradicinio aukl jimo moralinis charakteris ia yra jau ding s, pa i moral mokykloje išsiaiškinant tik kaip atitinkamoje visuomen s dalyje prigijusius papro i standartus. Tradiciniame aukl jimo taip brangint as aukl jimo vieningumo principas, kuriuo siekiama vieningos ir integruotos asmenyb s, jau n ra suderinamas su moderniaisiais principais. Charakterio ugdymo reikalavim yra pakeit s prisitaikymo reikalavimas, ir visos blogyb s išvedamos iš individo neprisitaikymo prie aplinkos, tuo pa iu netiesioginiai proteguojant vis labiau sigalint kult riškai labai nevaising konformiškum . Toks aukl jimas yra susiderin s su moderni j laik dvasia ir modernaus masinio žmogaus psichologija, bet kartu jis atitinka ir kult rin s dezintegracijos tendencijas.

Tos moderniojo aukl jimo tendencijos yra b dingos ne vien šiam kraštui. Jos daug kur nuo šio amžiaus pradžios yra iškil , o Dewey aukl jimo filosofija kitados rado daug pritarimo Japonijoje, Anglijoje ir daugelyje kit krašt , nors centralizuoto aukl jimo sistemose ji negal jo b ti gyvendinta bent tokiu mastu, kaip ji buvo gyvendinta Amerikoje. Tai rodo, kad gyvename laikus, kada aukl jimas yra lyg ir j s pereinam j faz , kada filosofiniai aukl jimo pagrindai neatsilaiko prieš laiko dvasios spaudim , kada nutolstama nuo t princip , kuri prisilaidydamas aukl jimas palaik vakar kult ros t stinum ir daugiau dvasin jos atžvilg .

Atsisakydamas iki šiol tradiciniame aukl jime vyravusi pagrindini princip ir dažnai juos pasmerkdamas, modernizmas si lo ir bando realizuoti jau kitokius, tradiciniam aukl jimui priešingus principus.

Modernizmas atmeta tradicin tez , kad aukl jimas yra augan io žmogaus paruošimas bei pasiruošimas suaugusi j gyvenimui. Vaikyst s ir jaunyst s uždavinys n ra pasiruošti gerai gyventi kada nors suaugus, o gera bei laiminga pati vaikyst ir jaunyst . Tod l modernizmas smerkia vaikyst s dirbtin apsunkinim sunkiu mokymosi darbu ar abstrak i ir vaikams svetim tiksl bei vertybi siekimo užkrovimu. Vaiko gyvenime turi vyrauti jo paties to meto tikslai bei jo reikalai, ir jo aukl jimo centrinis faktorius turi b ti ne mokomieji dalykai ar



bandomos jame skiepyti dorybės bei vertybes, o pats vaikas su savo reikalais bei savo techniškos krypties interesais.

Moderniajam žmogui mažiau besidomint tuo dvasiniais pažangos kompleksu, kur vadiname kultūra, iš auklėjimo vis labiau išskiriami kultūriniai tikslai. Moderniosios pedagoginės srovės jau nelaiko auklėjimo tikslu vesti augantį žmogų žmonijos iki šiol pasiektą kultūrą. Mokyklų programose bendrosios kultūros sieki mokslų dalykai siaurinami iki tik svarbiausių ir vaikui domi klausimų nagrinėjimo. Vietoje kultūrinio tikslų vaikui taigojama specializacija ir socialinis augimas jo artimiausi bendruomenė. Iš mokyklos auklėjimo laukiama ne daug žinojimo, o išmokimo gyventi su kitais ir su kmingai prisitaikyti prie iškilančių reikalavimų. Modernusis auklėjimas tolsta nuo kultūros klausimų. Masinė lygyje yra jau beveik suformuota nuomonė, kad praėities kultūrinė kryptis ir filosofija negali prilygti dabariniams, todėl šiais dalykais negalima grįžti dabarties ir ateities žmogaus auklėjimo. Vis dėlto modernaus gyvenimo aplinkos spaudimas atsisakyti praėities kultūrinio palikimo, o ruoštis ateities pažangai, pradant nebe praėities pažinimu, o rytdiena. Praeityje būvę reikšmingi mokslų dalykai jau nebelaikomi išauklėjimo pagrindu, o tik jo priedu. Siekti humanistiniais dalykais pagrįsto auklėjimo, pasauliui radikaliai pasikeitus ir iš humanistinės kultūros per jus pramoninei bei mokslinai kultūrai, materialistiškai nusiteikusiam modernistui atrodo ne tik neprotinga, bet ir ne vykdoma, nes toks auklėjimas nebetinka dešimties milijonų jaunuoliams, kilusi iš varčiausios socialinės aplinkos ir su varčiais sugebėjimais, talentais ir interesais<sup>133</sup>. Priešmoksline laik filosofija ir poezija jau nebegaliniškos būties pritaikomos šiems laikams, nes jos kurtos be mokslinio metodo ir tegralios turtingos istorinės reikšmės<sup>134</sup>.

Jeigu tradiciniam auklėjimui prikišama, kad jis yra per daug teoriškas ir pagrįstas pasyviu žinių pertiekimu bei jo pasisavinimu, tai modernusis auklėjimas stengiasi būti visiškai praktiškas: mokyti tik tai, kas yra praktiškai naudinga, mokyti \*\*\*

<sup>133</sup> M. J. Adler and M. Matur, *The Revolution in Education*, Chicago, 1958, 101 psl.

<sup>134</sup> Ten pat, 156 ir 159 psl.

ne iš knyg, o praktiškai veikiant. Mokymasis iš knyg Amerikos moderniaame aukl jime turi blog vard. Knyga jau išeinanti iš mados<sup>135</sup>. J pakei ia už j daug domesn s technišk s priemon s, kurios palengvina mokym ir apsaugo vaik nuo aukl tojo asmenini tak ir galimos jo savo paži r indoktrinacijos.

Modernus aukl jimas nebesiekia vieningos asmenyb s išugdymo, pagr sto mokomosios medžiagos ir ugdom j tiksl vieningumu. Amerikoje vaikai pasirenka mokytis dalykus, kurie n ra jungiami nei dalykin s, nei id jin s koncentracijos, nesudaro vispusiškos žini sistemos ir duoda tik fragmentin žinojim, kuris neformuoja augan io žmogaus dvasiškai ir duoda nepiln ir nevispusišk žinojim. Anot Whiteheado, jei senov s mokyklos mok išminties, tai ši laik mokyklos moko tik mokslo dalyk<sup>136</sup>, Vietoje senov s mokykl mokomos išminties buvo prieita prie praktišk bei nauding žini. O modernizm linkusios mokyklos nebevertiekia n t žini sistemingai, pasitenkindamos tik j fragmentais.

Jei nuo seniausi laik pagrindiniai vaiko aukl tojai buvo jo t vai, tai dabar tas t v vaidmuo yra siaurinamas vairi neplaning, o tam tikra prasme ir planing aukl jam j tak. Iš vienos pus s t v takas vaikams labai susilpnina masin aplinka ir t v darbo s lygos, iš antros pus s modernusis aukl jimas tam tikrais atvejais stengiasi vaikus atpalaiduoti nuo senosios kartos tak ir jos religinio bei moralinio indoktrinavimo. Bet ir pati šeima, kiek ji susekuliar ja ir nutolsta nuo krikš ioniškos moral s pagrind, darosi mažiau paj gi aukl ti vaikus ir duoti jiems tvirtus dvasinius pagrindus, kuri ji pati dažnai nebeturi. Šeimai silpn jant, did ja ir aukl jimo pakrikimas.

Apskritai, žmoni masei augant, vaikas daugiau išsilaisvina iš institucij (šeimos, mokyklos, Bažny ios) planing aukl jimo tak ir daugiau patenka iracionalias mas s takas.

Viena tradicin s pedagogikos tendencij buvo asmenyb s ugdymas bei formavimas dvasin mis arba objektyviosiomis ver tyb mis. Modernioji pedagogika nepripaž sta dvasinio formavimo principo. D l savo liberalistiškai demokratinio nusiteikimo

<sup>135</sup> Ten. pat, 118 psl.

<sup>136</sup> A. N. Whitehead, *Aims of Education*, New Yorkas, 1955, 40 psl.

ji yra priešinga asmenyb s išsiskyrimui iš mas s. Dewey smerkia vidin s asmenyb s tobulinimo id j , kaip socialinio skaldymosi žym . Dvasin s kult ros pavadinim jis laiko tuštybe, net sugedimu <sup>137</sup>. Modernioji pedagogika orientuojasi nebe vertybes ir ne jomis formuot asmenyb , o vertyb mis nesidomin i mas , kolektyvizm , kuris ia vadinamas demokratiškumu. D l to ir aukl jimo darbas labai dažnai yra suvedamas kolektyvu» : komitetus, grupi darbus, grupi uždedamas pareigas ir bausmes, kooperavim , integracij ir kita.

Modernistai nevertina religinio aukl jimo. Jie nor t mokykl padaryti neutrali filosofijos, religijos, moral s ir ideologijos dalykuose. Išjungiant iš aukl jimo religij , jis darosi sekuliarinis, areliginis. Nesir pinant jaunimo pasaul ži ra, jam neduodama ideal , kurie palaikyt jo dvasin pusiausvyr ir neleist jame sivyrauti tai dvasinei tuštumai, kuri palaužia jaunos žmones morališkai ir sociališkai. Tiek ia sumin tos, tiek ir daug kit moderniojo aukl jimo tendencij , suprantama, nelieka be takos. Amerikoje j dauguma yra prigijusios, ir apie jas neigiamai atsiliepti yra jau nepopuliaru ir net rizikinga. J kritikavimas ia yra laikomas priešinimusi pažangai. Ir kai amerikie iai kuriame nors krašte neranda tomis tendencijomis pagr sto aukl jimo, jie tok krašt laiko pedagogiškai atsilikusiu. Ta iau šiuo metu dar per anksti tvirtinti, kad amerikie i jaunimas, aukl tas pagal moderniuosius pedagoginius principus, yra labiau išaukl tas, negu kit krašt jaunimas, dar aukl tas tradicinio aukl jimo sistemose, kuriose daugiau tebevyrauja intelektualin s tradicijos bei tendencijos.

Kritiškai modern j aukl jim vertinant, nelengva sutikti, kad visos ia aptartos jo tendencijos visada daro palanki tak augan io žmogaus formavimui. Sunat ralistinant aukl jim arba padarant j vaikocentrišk , sumenkinama pati svarbiausia ir tradicin aukl jimo vieta — šeimos namai, kur vaikas gauna jam artim vadovavim , bei saugum prieš nepalankias viršinio pasaulio takas. Bandytas sukurti nepriklausom vaiko pasaul ir j anksti emancipuoti iš j aukl jan ios šeimos tak vaikui

<sup>137</sup> John Dewey, *Democracy and Education*, New Yorkas, 1922, 143 psl.

neišeina gera. Ginant vaiko prigimties išsivystymo ir jo veikimo savarankiškum , siekiama j išlaisvinti iš didel s suaugusi takos, kaip sakoma, suaugusi diktat ros, neleidžian ios išsiskleisti jo individualybei ir jam pa iam sociališkai subr sti. Bet tuo pa iu jis paliekamas visoms dar nesubrendusi draug takoms ir dar didesnei j daugumos diktat rai. Kiek sumaž ja t v , Bažny ios ir mokyklos planingos takos, tiek pat padid ja galimumai vaik veikti neplaningoms, iracionalioms ir dažnai destruktivioms aplin kos takoms.

Negalima nesutikti, kad žmogus geriausia išmoksta tai, k jis pats padaro. Pedagogiškai yra teisinga mokyti vaik taip, kad jis pats kiek galima savarankiškiau t mokym sijungt . Ta iau bandyti vis mokym bei aukl jim suvesti veikim ir pasmerkti tai, ko negalima mokytis veikiant, yra aukl jimo siaurinimas. Smer kimas knyginio mokymosi aukl jim veda paviršutiniškum .

Siekdamas socialin s lygy s, aukl jimas vengia viso to, kas sudaryt s lygas kuo nors išsiskirti, ir taikosi prie visiems bendr reikalavim . Bet daugumos matas aukl jim veda viduti niškum . Matuojant aukl jimo gerum principu, kiek jis visiems yra lygiai pritaikomas, tuo pa iu atsisakoma orientuotis aukš tesn lyg ir sutinkama, kad visa m s kult ra, skaitant filo sofij ir men , tur t nusileisti iki populiari žurnal ir televi zijos program lygio ir suvulgar ti. Marcelis mano, kad masi aukl jimo n ne manoma pakelti aukštesn lyg . Tai es s termin priešingumas. Išaukl ti galima tik individ , teisingiau, asmen . Visur kitur manomas tik lavinimas <sup>138</sup>.

Neži rint, kaip principai kartais gražiai skamba, bet juos taikant ne vietoje, gali b ti prasilenkta su j paskirtimi. Taip gy venimiškumo, lygyb s ir masinio principo gyvandinimas aukl jime veda konformiškum ir formuoja masin žmog <sup>139</sup>. Kai kalbama apie gyvenimišk aukl jim , paprastai tai suprantama, kad jis tur t atitikti lengv ir malon gyvenim : jis tur t nekelti sunki problem , daug nereikalauti — tur t b ti lengvas,

<sup>138</sup> G. Marcel , *Man Against Mass Society*, 10 psl.

<sup>139</sup> Kaip Mumfordas pastebi, m s laik aukl jime yra gyvendinti uni formiškumas, neasmeniškumas ir masin gamyba (L. M mford, *The Trane-formation of Man*, New Yorkas, 1962, 102 psl.).

malonus, be drausmės, be didesni reikalavimų, be aukšt idealų ir tuo pačiu be žmogiško atsakingumo galimumo. Tai jau sunku apsidrausti nuo iš tokios padėties sekančių išvadų, kad toks žmogaus sumas jimas krypta dvasinį proletariatą.

Moderniajame auklėjime, kaip teisingai jam prikiša Maritainas, labai dažnai kalbama tik apie auklėjimo priemones, — kaip auklėti, — bet nepaisoma jo tikslų<sup>140</sup>. Jei kur ir kalbama apie tikslus, tai jie yra labai netolimi — pasiruošimas profesiniam suklūgumui. Ir Joadas tokį auklėjimą kaltina, kad jis neduoda gyvenimo perspektyvos ir teisingos vertybių skalės<sup>141</sup>. Jei geras auklėjimas, pasak Jasperso, yra toks, kuris veda vaikus didelį tikslą ir pripildo juos pastoviais idealais visam jų gyvenimui ir leidžia jiems gyventi su tradicinėmis vertybėmis, tai ši laik modernusis auklėjimas nuo to reikalavimo nutolsta. Tradicinio auklėjimo takose išaugę žmonės modernistin auklėjimą visa eile požiūrių laiko hedonistišku, pataikaujančiu žmogaus egoistiniams linkimams ir išjungiančiu bet kokį kilnumo siekimą. Jame nebėra krikščioniškojo idealizmo, humanizmo ir pasiaukojimo idealų ir idealų tautinių vertybių, kurių vietą užima ekonominiai motyvai (nebe *bet koks žmogus, o tiek ir tiek uždirbsi*), grupiniai interesai ir gero materialinio gyvenimo siekimas, kuris jau nebeparamo gilesnės kultūros ir visur vienodai galiojančių moralės. Auklėjimo nupasaulėjimas rinimas nuskurdina jaunimą idėjiskai, neduoda jam gyvenimo tikslų bei idealų, sunaikina vidinį reikalą neapsiriboti vien materialiniais dalykais ir sudaro tuštumą, kurioje dažnai būsta kai kas neigiama.

Ši laik turtingą kraštą mokykla daro didelį pažangą, panaudodama modernią techniką mokymo tikslams. Prisietaikant prie vaiko interesų bei jo sugebėjimų ir kitų pedagoginių psichologijos nurodymų, sukuriama mašininė ir kitoki techniška priemonė mokymui ir mokymuisi palengvinti. Dalis jų jau nebėra tik metodinės priemonės, o tiesiog techniškai rengimai mokslo žinioms pertiekti bei pasisavinti. Taip mokymo darbai ateina mašinos ir automatai, kurie iš dalies pakeičia mokytoją.

<sup>140</sup> J. Maritain, *Education at the Crossroads*, 3-5 psl.

<sup>141</sup> C. E. M. Joad, *Philosophy*, Greenwich, 1962, 166 psl.

Toliau tai tendencijai didėjant, mokymas darosi automatiniu procesu. Sakoma, kad mokomosios mašinos atlieka mokymo darbą geriau, negu menkas mokytojas, ir išlaisvina iš rutinos darbo gerą mokytoją. Be to, jos atlieka viską tiksliai ir nedaro klaidų, kurių žmogus negali išvengti.

Pripažįstant labai didelį pagelbinę techninę priemonę vert mokymui, negalima išvengti abejotimų dėl jos, kai automatai, atlikdami dalį mokytojo darbo, siaurina asmenines mokytojo auklėjimo sias takas. Vaiko asmenybė, jos laisvė bei kūrybingumas gali išugdyti tik ją pralenkianti asmenybė. Auklėjimas yra menas, ir jo mašinos negali atlikti. Vaiko siela gali išsiskleisti tik žmogišką santykių aplinkoje. Automat aplinką automatina.

Atsisakydamas didžiųjų vertybių bei pastovių principų, pedagoginis modernizmas gali lengvai prisitaikyti prie radikalių socialinių teorijų ir technologinių pakeitimų, nieko neprarasdamas. Jei pažangumui matuosime tik kintamumą ir neturime pastovių vertybių, tai modernų auklėjimą turime laikyti pažangiu. Tačiau, jei auklėjimo pasisėkimą spręsimė iš to, kaip jis atlieka žmogaus asmenybės formavimą, ir jei auklėjimo pagrindu laikysime visas tas takas, kurios sukuria žmoguje teigiamą pastovų vidinį nusiteikimą vis pirma būtinų žmogumi, tuo atžvilgiu modernistinis auklėjimas tenka kitaip vertinti.

Dvasinio žmogaus formavimo pakeitimas profesiniu lavinimu, atitinkamu bendruoju auklėjimu nepagrįsta specializacija ir žmogiškojo kilnumo sėklos praradimas auklėjime yra paties auklėjimo gilesni pagrindiniai atsisakymai. O auklėjimo nykimas, Jasperso žodžiais sakant, yra žmonijos nykimas<sup>142</sup>. Gilesni auklėjimo tikslų praradimas ar bent jau radikalus suprasdinimas lyg ir rodytų, kad jis atitinka bendrą vakarų kultūros dezintegracijos laikotarpį, nes, pasak Mumfordo, kiekviena kultūra prasideda žmogišką tikslų realizavimu ir baigiasi tikslo neturinčiu materializmu.

#### IV. Žmogaus, visuomenės ir kultūros sumasėjimas

Tolimesnė pažangos kryptis nemaža pareis nuo to visuomenės vidinio pakeitimo, kurį vadiname sumasėjimu.

<sup>142</sup> K. Jaspers, *Man in the Modern Age*, 111 psl.

Visuomenės sumas jimas yra bdingas kiekvienai kultūrinei dezintegracijai, kada kultūrinis ryšium bei ekspansyvum pradeda pralenkti masinis vidutiniškumas ir kultūrinis abejingumas ir kada idjas ir kilnumo ideal sutrypia masinis arogancija. Menk jimo periodais masinis vyrauti ir senovės Graikijoje ir Romoje. Vakar kultūroje sumas jimo laikai atėjo, kai pramoninė civilizacija pradėjo vyrauti prieš dvasinį kultūrą ir kai materializmas m grįsti paiai žmogaus dvasinei egzistencijai. Todėl ir viršiniai pastebimai sumas jim reikia laikyti ne tiek statistikos registruojamo žmonių gaus jimo padaru, o gilesni žmonių dvasinį pakitim bei socialinį degeneracijos simptomu. Tik dėl jo reikšmės vairi pažiūr žmonių yra labai skirtinga nuomoni. Materialistinis pasaulis ir kolektyvistiniai nusiteikimai žmonių kalbam sumas jimo laiko normalios socialinės evoliucijos faze, kurioje individualizmas pakeičia kolektyvizmas. Bet pripažintiems žmogaus dvasinį prad masi nustelbimas žmogiškos asmenybės reiškia jau ne pažangą, o žmogaus menk jimą, jo dvasinio ryšiumo nykimą ir dvasinio prado nepripažinti masinis sigal jimą.

Greta to, gali iš esmės labai skirtis sociologinis masinis visuomenės ir masinis kultūros vertinimas nuo tokio pat etinio vertinimo. Sociologai tuos reiškinius vertina kaip tam tikrus socialinio gyvenimo faktus, kaip tam tikram socialinės evoliucijos laikotarpiui bdingus reiškinius ir juos priima palankiai ar bent be kritikos, kaip savaime suprantamus. Bet visuomenės ir kultūros sumas jimą vertinant etiniu, kultūrinu ir apskritai dvasinį vertybių požiūriu, apie jį pasisakoma palankiai ar nepalankiai, žiūrėti, kaip jis paliečia anas vertybes. Dėl to ir kalbamas sumas jimas filosofiniu požiūriu atrodo kitaip negu sociologiniu.

Pats visuomenės sumas jimas masinis kultūroje yra dar, palyginti, naujas reiškinys, ir dėl jo sigal jimo reikšmės ir ateities dar negalime turėti galutinio sprendimo. Vienas pirmųjų, atkreipusių dėmesį prasidedant sumas jimui, buvo pozityvistas filosofas J. S. Millis; 1859 m. išspausdintoje studijoje apie laisvą jį gana taikliai aptaria tada Anglijoje jau prasidėjusius sumas jimo reiškinius, laikydamas juos grįsme žmogaus laisvei<sup>143</sup>. Jo visuo-

<sup>143</sup> J. S. Mill, *On Liberty*, 65-70 psl.

men s sumas jimo apib dinimas yra laikomas pranašyste, tikrai prad jusia vykti daugiausia po pirmojo pasaulinio karo, kada jis pasidar jau aktuali problema, laukian ia atitinkamo sprendimo. Vienas ryškiausi bandym t problem aptarti buvo 1932 metais pasirod s ispan m stytojo Ortegos y Gasseto « *Masi sukilimas* », kuriame buvo gana dramatiškai išd styta pavojinga vakar visuomen s evoliucijos kryptis, b tent, kad d l žmoni daug jimo ir asmenyb s vaidmens menk jimo gyvenimui pradeda duoti ton ir jam vadovauti nebe iškilios ar bent rimtos asmenyb s, o pati mas , joki vertybi nepripaž stan i demagog vadovaujama ir bulvarinio tipo spaudos bei amerikietiško tipo radijo program dvasiškai maitinama. Nuo to meto buvo prirašyta nemaža veikal , ir eil žymiausi vakar Europos m stytoj yra raš apie žmogaus, visuomen s ir kult ros sumas jim . Šiuo metu jau daug kur sutinkama, kad vakar visuomen s kriz yra jau vykusi ir kad ta visuomen , netekdama savo tradicin s organizacijos ir asmenyb s idealo, yra pakeliui beformišk mas .

Sumas jimo tendencijos veikiama, socialin evoliucija nu jo ne ta kryptimi, koki jai buvo numa iusi pra jusi amži pažangos doktrina. Technikos pažanga ir gero materialinio gyvenimo siekimas visiškai nustelb žmogaus tobul jimo id j . Nemažiau nepalankiai sumas jimo procesas paliet samprotavimus bei viltis t , kurie tik jo, kad, nepasitvirtinus anai neribotos pažangos ir žmogaus tobul jimo id jai, bus pasukta vispusiškos pažangos ir dvasin s kult ros klest jimo kryptimi. Sumas jusioje visuomen je dvasinis gilumas pasidar nepopuliarus, ir dvasin s vertyb s neteko savo svorio.

Gyvenimo sumas jimas vyksta tuo b du, kad visuomen s s voka pamažu pradeda sutapti su visos gyventoj mas s s voka, kada buv jos iškilesnieji individai daugiau ar mažiau neišskiriamai susilieja su visa be aiški princip mase. Žmogus joje liaujasi buv s atskiru individu ir lieka tik maža jos dalele. Tokioje visuomen je, kokia turi tendencijos pavirsti kiekviena pramonin visuomen , nebetenka atramos kult rin k ryba, ir kult ros idealas yra iškei iamas malonum bei materiališka gero gyvenimo siekim .

Kadangi bendra žmonijos kult rin pažanga kyla tik atskir k rybing asmenybi d ka, tai sumas jimo procesas nesudaro



palanki s lyg bendrajai pažangai. Masin visuomen yra labai palanki tik tiksli j moksl , technologijos, pramon s, urbanizacijos ir kit praktini sri i pažangai, bet ji priešinga t dalyk pažangai, iš kurios negalima laukti praktin s naudos.

Sumas jimo klausimas daugiausia svarstomas trimis poži - riais, ir jis suvedamas tris temas : masin visuomen , masin žmog ir masin kult r .

1. *Masin visuomen* . — Prieš septyniasdešimt met pranc z sociologas Gustavas le Bonas paraš minios psichologijos studij <sup>144</sup>, kuri savo mintimis dar n ra pasenusi, nes padeda suprasti kai kuriuos masin s visuomen s atžvilgius. Le Bonas pasteb jo, kad žmogus, b damas minioje, gyja toki ypatybi , kuri jis neturi normaliai, b damas vienas. Minioje jis užsikre ia bendra nuotaika, praranda savo individualum , nebejau ia individualaus atsakingumo, pasiteisindamas daugumos pritarimu. Jo teigimu, minia veikia impulsyviai, lengvai padarydama kraštutinio pob džio nutarimus, visk priimdama arba visk atmesdama ir bet kur teigim laikydama arba absoliutine tiesa, arba absoliutine klaida. Ji yra netolerantiška, n ra paveikiama gerumu, bet nuolanki j gai. Ji yra per daug impulsyvi, kad gal t b ti morali. Ji yra lengvai paveikiama, lengvai užsikre ia kuria nors sugestija. Minioje užkre iamumas yra toks didelis, kad tik stiprios asmenyb s tepaj gia jos nuotaikoms atsispirti. Minioje n ra k rybiško nusiteikimo — ji beveik visada destruktvyvi.

Ši laik socialin psichologija ir sociologija yra daug toliau pažengusios ir turi labiau pagr stus ir tiksliau formuluotus socialini reiškiniai išaiškinimus. Ta iau kalbamu atžvilgiu ir šiais laikais prisimenama Le Bono nuomon , kad minioje žmogaus laikymasis tam tikrais atžvilgiais nutolsta nuo jo normalaus prastinio elgesio ir moralini princip . M nsteris savo knygoje, pavadintoje *Minios, mas s, kolektyvai*, irgi svarsto, kaip buvimas mas je paveikia žmog psichologiškai, ir randa, kad žmogus mas je lengviau pasiduoda polinkiams, sumaž ja jo sprendimo galia ir atmintis, ir iki tam tikro laipsnio sumaž ja jo identiškumas su savimi.

<sup>144</sup> Gustave Le Bon, *The Crowd*, New Yorkas, 1960.

Minia yra palaid žmoni daugyb , kurioje dingsta atskiri individai, nebepasireikšdami joje su savo individualumais ir tarsi atsipalaiduodami nuo jiems privalomo socialinio ir moralinio atsakingumo. Jaspersas mano <sup>145</sup>, kad net ir artikuliuota minia visada linksta pasidaryti nedvasiška ir nežmoniška. Ji gali visk sutrypti, nes ji yra nelinkusi toleruoti nepriklausomumo ir didingumo, o linkusi suvaržyti žmones, kad jie pasidaryt automatiški kaip skruzd s.

tokias minios nuotaikas art jama, kai žmoni susitelkimas pasidaro chroniška pad tis, kai miesto aplinkoje visur susiduriama su j mase. O šiais laikais d l žmoni gausumo ir d l masinio j aptarnavimo atskiras žmogus jau negali išvengti, nepatekdamas masin aplink . Jis gyvena masiniuose pastatuose, dirba masin se darboviet se, turi aptarnauti žmoni mases, naudojami masinio susisieki mo priemon is, aukl jamas masin se mokyklose, laisvalaik praleidžia masiniuose susib rimuose, maitinasi masin se valgyklose, gauna masiškai pagamint maist , skaito masinius laikraš ius, d vi masiškai gamint aprang , važin ja mas ms paruoštais keliais ir maudosi masin se maudyklose. Ši dien miestietis yra priverstas bent dal laiko praleisti daugelio kit tarpe, kuri buvimas kartu ir j laikymas iss lygoja jo laikym si. Tai yra pad tis, kada žmogus, b damas daugelio kit tarpe, yra j apsupan ios mas s reikalavim veikiamas, elgiasi nebelaisvai ir pats nutolsta nuo nat ralaus sav s.

Ortega y Gassetas mas aptaria kaip daugyb be specialios kokyb s. Ji yra neorganizuotas žmoni susitelkimas, kuris yra neformaliai vadovaujamas iš kuri nors centr . Žmon ms gaus jant, visur susidaro organini ryši neapjungti didesni j telkiniai, kurie nesudaro organiškos visuomen s ar bent sudaro j , labai skirting nuo klasin s bei tradicin s visuomen s. Technikos bei pramon s pažanga suk r didžiulius miestus su didel mis mon mis, kuriose dirba t kstan iai ir net dešimtys t kstan i žmoni , vadovaujami iš vieno mon s adminstracijos centro. Tuose atsitiktinai ten dirbti patekusi žmoni telkiniuose jau n ra joki s lyg pasireikšti atskiram individui, ir juose, išsky- <sup>146</sup>

<sup>146</sup> K. Jaspers, *Man in the Modern Age*, 40 psl.

rus administracin dirigavim , veikia bendra žmonis mas . Taip atsitiktinai susiburdami masinius telkinius, ši laik žmonis sudaro masin visuomen , kaip mat me, skirting nuo tradicin s visuomen s.

Pagrindinis skirtumas tarp masin s ir klasin s visuomen s yra tas, kad klasin visuomen sudaro organiškai išaugusios bendruomen s ir socialin s klas s, o masin visuomen sudaro palaid ir tarp sav s organiškai nesuaugusi žmonis mas . Anks iau klasin visuomen sudaraniose bendruomen se j atskirus narius jung tai, kad jie pastoviai gyveno joje, visi kitas kit pažino, kiekvienas j buvo žinomas visiems su visais savo giminyst s ryšiais kaip daugiau ar mažiau reikšmingas asmuo, dirb s vienok ar kitok reikaling darb ir atliek s joje atitinkamu prestižu pagr stas funkcijas. Masin je visuomen je žmonis n ra jungiami nei pastovaus susigyvenimo su savo vietoje, nei visiems bendr praeities tradicij , nei kurio kito artimumo. Jie dažnai pripuolamai apsigyvena tarp jiems nežinom žmonis ir, ilgai toje vietoje gyvendami, nepasidaro jiems artimesni, nes jokie organiniai ryšiai tarp j nesusidaro, ir jokias bendruomenines funkcijas savo apylink je jie ne sujungia. Bet jie taip pat neturi nieko ypatinga, kas juos iš kit mas s išskirt . Nei žmogus turi reikšm s kitiems, nei jie domisi aplink juos gyvenančiomis asmenyb mis. Jiems net nesvarbu, kokio asmeninio lygio yra j kaimynai.

Panaši sumas jimo pavyzdži randame tiek Amerikos, tiek ir vakar Europos didmiesiuose. Ta iau nei Amerikos, nei kurio kito krašto visuomen dar negali b ti laikoma visiškai sumas jusi. Sakoma, kad Amerika šiuo metu yra pusiaukel je tarp tradicin s individualistin s ir masin s visuomen s. Panašioje pad tyje yra ir supramon j vakar Europos kraštai. Ir tas sumas jimas did ja kartu su pramonis augimu. Kiekviena pramonin visuomen pamažu išsivysto masin visuomen , nes masin gamyba yra galima, tik pritaikant nuasmeninant darb ir išpl tojant nuasmenint suvartojim . Masiškai gaminami daiktai jau netaikomi atskir vartotoj individualiam skoniui, o visiems, prisiderinant prie vidutinio vartotojo skonio ir jo pareikalavim . Individualus skonis net ir apsirengime pasidar neekonomiškas nei gamintojui, nei vartotojui. O masin gamyba padaro visus joje dirbančius vienodomis gamybos kolektyvo dalimis, vienodais mas s

vienetais, kurie maža kuo skiriasi kitas nuo kito, neži rint, kurioje darboviet je jie bedirbt , kuriame mieste jie begyvent ir tam tikrais atžvilgiais kuriam socialiniam sluogsniui jie be-priklausyt . Mašinos ir masin s gamybos priemons, masin s viešosios nuomon s formavimo ir masin s pramogin s priemons, tvarkomos sustandartint sindikatini agent r , per laikraš ius, televizij , radij , reklamas ir propagand sustandartina bei sulygina žmoni m stymo b d , j skon , norus, geidimus ir ambicijas, pamažu juose sunaikindamos tai, kas j kiekvienam individualu. Tuo b du, masini gyvenimo reiškini ir masin s takos skleidimo priemoni veikiami, žmon s pamažu nebe-tenka savo individualyb s ir priima visk palankiai, kas jiems per tas priemones patiekiamo. Visuomen s sumas jimo laipsn ga-lime spr sti iš televizijos, radio ir populiarie leidini turinio, kur jie priima be kritikos ir neprotestuodami. Televizijos ben-drov s tikina, kad šiuo metu apie 75 nuošim ius vis jos ži rov yra patenkinti jos programomis su visokia reklama ir kitais never-tingais dalykais. Ir jei dar pavartysime Amerikoje labiausia paplitusi ištaigingai leidžiam žurnal puslapius su reklam ir mažai verting informacij mišiniu, tai gausime jau gerokai sumas jusios visuomen s vaizd .

Žinoma, negalime kalb ti apie visišk visuomen s sumas jim , nes tai reikšt visišk jos nužmoginim ir nuindividualinim , ko laisvame gyvenime negali n b ti. Net ir didžiausias socialinis spaudimas negali žmogaus prigimtyje visiškai sunaikinti jo ver-žimosi savarankiškai apsispr sti ir savarankiškai veikti. Tai gali pasiekti tik labai žiauri totalistin diktat ra.

Mas nereiškia darbinink klas s, o vis socialini klasi vi-dutin žmog , netekus individualaus veiklumo, kuriuo jis stengt si veikti visuomen . Taigi, mas yra vidutini žmoni dauguma, neturinti savo aiškaus veido. Tai yra kiekybin s voka. Bet ta kiekyb , anot Ortegos y Gasseto, išvirsta kokybin l mim , pasidaro socialine kokybe, kai ji savo gyvenimo b do vienodumu pradeda vyrauti. Tokiam mas s vyravimui nenusilenkia stipres-nieji individai, kurie iš jos išsiskiria kuriais nors visuomeninio pob džio užsimojimais ir k rybiškumu. Bet mas j nevertina.

« Kiekvienas, kuris nėra kaip visi, rizikuoja būti pašalintas »<sup>146</sup>. Masinė visuomenė yra uniformiškumas nepakenčia individualumo ir nepalieka vietos pasireikšti asmenybei. Žmogaus kilnumas, asmenybė — masinė visuomenė yra pasenusios vokos, reiškiančios atsilikimą. Masinė vyravimas sugriauna individualumo ir visuomenės pusiausvyrą visuomenės naudai. Ropke masinė visuomenė laiko tokia<sup>147</sup>, kurioje individas netenka savo bruožų, sielos, vidinės vertės ir asmenybės ir kuri susideda iš nuasmenintų individų, tuo būdu sunaikinant pagrindines sąlygas sveikam socialiniam gyvenimui. Organinė bendruomenė yra suardomos universalios ir neasmeniškos kolektyvo naudai. Socialinis, vidiniai pagrindiniai visuomenės suaugimas užleidžia vietą interesu pagrindiniams organizacijoms. Individualumas susiaurinamas iki paprasto normalumo. Individuali iniciatyvė ir atsakingumė pakeičia kolektyvą planavimą. Visas gyvenimas pasidaroma uniforminiu, standartiniu masinės gyvenimu. Skelbimai ir propaganda užpildo intelektualinio ir etinio sumą jimo sukurti tuštumą<sup>148</sup>.

Masinė visuomenė masiškai gaminamos ir masiškai paskleidžiamos ne tik prekės, bet ir nuomonės, pažiūros ir išsilavinimas. Klasinė visuomenė viešosios nuomonės formavime dalyvauja dvi pusės: institucijos (laikraščiai, atitinkamais klausimais suinteresuotos staigos ir organizacijos) ir visuomenė, kuri atstovauja iškiliesni individai bei asmenybės. Kiekvienu klausimu klasinė visuomenė sudaro sąlygas ir atskiram individui pasisakyti savo nuomonę. Tuo požiūriu skirtum tarp klasinės ir masinės visuomenės Millsas išveda<sup>149</sup> t, kad klasinė visuomenė individas pareiškia tiek pat nuomonę, kiek jis gauna iš institucijų. Masinė visuomenė jis tik gauna nuomones, o pats nieko nepareiškia ir prieš viešosios nuomonės formavimą nepripusėda. Atskiri individai jis gauna iš institucijų ir « suvartoja » lygiai, kaip jie perka ir suvartoja kitokias prekes, nieko dalyvaujant gamintojui nepareikšdami. Masinės visuomenės kon-

<sup>146</sup> J. Ortega y Gasset, *The Revolt of Masses*, 19 psl.

<sup>147</sup> Wilhelm Ropke, *A Human Economy*, Chicaga, 1960, 53 psl.

<sup>148</sup> Ten. pat., 55-56 psl.

<sup>149</sup> Wright Mills, *The Power Elite*, New Yorkas, 1957, 303 psl.

struktūra su gamyba ir su preki bei nuomoni paskleidimo priemonėmis ir nesudaro slygų su savo nuomone kur siterpti. Spauda, radio, reklama, politinės partijos ir visa socialinė organizacija ir kitokie masiniai nuomoni gamybos centrai nenumato ir neleidžia abipusišką svarstymą ir nesikreipia atskirus individus, o kreipiasi bevardėmis, kaip nuomoni sunaudotojais. Visi žmonės yra atitinkami institucijoms bei interesams veikiami vairiomis masinio veikimo priemonėmis (*mass media*), per kurias jie, kaip matome, gauna galutinai pagamintas nuomones, kurių jam jau nėra reikalo svarstyti ar su kitais dalintis, nes visitas pačias nuomones gauna ir tiek pat žino. Per tas masinio veikimo priemones visa žmonių masė yra vienodai informuojama, vienodai taigojant kiekvieną, kas jis yra, ko jis nori, kaip vairiais atvejais išsiversti ir kaip jaustis<sup>150 151</sup>.

Masini visuomenė, būdama nepalanki stipresniems individams išsiskyrimui bei stipriai asmenybių iškilimui, nesidomi ir didžiosiomis vertybėmis. Net ir savo pasaulį žiūros bei savo vertybių sistemos turėjimas neretai interpretuojamas kaip nedemokratiškas noras išsiskirti. Masinė gamyba ir masinė propaganda taiko žemesnį malonumų vidutiniškumą — juolinius reikalavimus bei malonumus, kaip maistą, gėrimą, seksualumą ir malonumus, kilusius iš elementariausių emocijų (kovojimo, smalsumo, godumo). Tokiai visuomenei yra būdingas minties lėkštumas, uniformiškumas, vidutiniškumas, savo nuomoni neturėjimas ir pusiau išauklėti žmonės vyravimas. Visa tai pasidaro gyvenimo norma ir uždusina viską, kas laikoma aukštesniais bei gilesniais dalykais, apie kuriuos kalbėti jau atrodo naivu. Humanistinio auklėjimo masinis žmogus nekenčia ir jį netoleruoja. Masinė visuomenė susikuria jos nusiteikimus atitinkančiu auklėjimo sistema, pagrįsta daugiau utilitarizmu, technizmu ir materializmu principais. Auklėjimo sulyginimas nesiekia aukštyn, o greičiau, norėdamas visiems tikti, pasitenkina žemesniu lygiu: geriau mažiau, bet visiems prieinama ir lengviau. Kiekvienas sulyginimo procesas, kaip Marcelis rašo<sup>151</sup>, turi leistis žemyn, ir negali būti tokio dalyko, kaip sulyginimas aukštyn. Ir tuo būdu auklėjimo

<sup>150</sup> Ten pat, 319 psl.

<sup>151</sup> Gr. Marhel, *Man Against Mass Society*, 268 psl.

keliu vyksta intelektualinio ir moralinio nuasmeninimo procesas. Taip masinis auklėjimas, kaip j nagrinėjamas apibūdina Mill--sas, daugeliu atžvilgių yra pasidaręs masinio taigojimo priemone, kurios pagalba nuo bendrojo intelektualinio lavinimo nusileidžiama profesin, jau nesiekiant vertybomis formuoti žmogų, o tik ruošiant techniškai dirbti sugebančius darbininkus, neturinčius platesni interesus<sup>152</sup>. Tokio auklėjimo institucijos jau nebesirpina vispusišku žmogaus ugdymu ir yra pasidarę profesinio ir socialinio paklaido elevatoriais visuose laipsniuose<sup>153</sup>.

Dažnai masinis visuomenės pavyzdžiu yra nurodoma demokratinė sistema, suvienodinanti vis teises ir balsų vertę. Mill--sas ją nurodo esminiu skirtumu tarp masinio visuomenės ir demokratizmo. Demokratijai nebūna išvirsti masiniai veikimai. Suprantama, kad masinėje visuomenėje ir demokratija pasidarė masiniu reiškiniu, kada, atstovaudami kuriuos nors interesus, partijų vadai masiniu būdu veikia minias, neleisdami joms savarankiškai mąstyti, sutrukdydami individualius apsisprendimus ir didindami tarp tarp savęs ir minių. Tai jau demokratizmo esminis bruožas ir nekritiškas politinis vadovavimas, o kiekvieno individo galėjimas siningai pasirinkti viešojo gyvenimo tvarkymo principus iš pasireiškusių politinių srovių. O masinis visuomenės principas yra radikaliausiai gyvendinamas ne demokratijoje, o vienos partijos totalizme, kuriam yra būdinga vis masinio veikimo priemonės valdymas ir aukščiau vis visuomenės takto vadovavimas ir iš kitos pusės jam paklusni ir jokios savo nuomonės neturinti masė. Ir tas antidemokratinis totalizmas, kuris paprastai save vadina taip pat demokratija, yra bene brutaliausia masinio sistemos forma: kur tik jis sigali, visada jis siekia ją sunaikinti visa, kas tik nesiduoda pavertiamas klusni ir savo nuomonės neturinti masė.

Berdiajevas šiuos laikus apibūdina kaip istorijos laikotarpį, kuriame vietoje iki šiol vyravusio individualizmo ir asmeninio siningumo ateina kolektyvizmas su kolektyvia sione<sup>154</sup>. Ko-

<sup>152</sup> W. Mills, *The Power Elite*, 317-318 psl.

<sup>153</sup> Ten pat, 319 psl.

<sup>154</sup> N. Berdiajev, *The Fate of Man in the Modern World*, 71-77 psl.

lektyvo s voka yra skirtinga nuo mas s s vokos, ir organizuoti darbo ar kitokie kolektyvai dar gali visiškai nereikšti visuomen s sumas jimo. Ta iau kolektyvizmas, supratant j gyvenimo sukolektyvinimo prasme, paprastai yra kelias visuomen s sumas jim . O šiais laikais vietoje individo ir individualios veiklos vis labiau sigali ir aukl jime vis daugiau gauna vietos kolektyviniai principai: *prisitaikymas, prisiderinimai, sociališkai orientuotas laikymasis, priklausomumas, grupinis darbas, grupinis gyvenimas, grupinis ištikimumas, grupin dinamika, grupinis m stymas, grupinis k rybingumas* ir panašiai. Tai liudija individualizmo žlugim ir dvasinio kolektyvizmo sigal jim .

Mas s vidutiniškumo gyvendinim sunku laikyti labai vertinga pažangos apraiška. Kaip jau mat me, vidutiniškumu neinama pirmyn. Pažanga kyla ten, kur kuo nors prasikišama, kuo nors teigiamu kitus pralenkiant. Kur tokio prasikišimo nepasigendama ir kur jis n ra skatinamas, ten prigyja vidutiniškumas, nepasiilgst s jokios k rybos, nem gst s originalumo bei spontaniškumo, be kuri netenka laukti kurio nors veržlumo kult rin pažang .

Kritiškai pasisakant prieš visuomen s sumas jim ir nuindividual jim , tuo nenorima ginti praeityje daug kur pasireiškusio individualizmo. Didelis individualizmas yra egoistiškas, ir jam daroma daug pagr st priekaišt . Ta iau per jimas nuo individualizmo masin visuomen , kurioje nebelieka vietos pasireikšti individui, n ra ta išeitis, kuri b t galima laikyti pažangos laim jimu. <sup>2</sup>

2. *Masinis žmogus.* — Pamažu persitransformuojant visuomenei iš klasin s masin , drauge joje gaus ja ir to charakterio žmon s, kuriuos galima pavadinti masiniais žmon mis. Iš masin s visuomen s analiz s jau bus gerokai paaišk j s ir tas masinis žmogus. Masiniu yra laikomas bet kurio visuomen s sluogsnio ir bet kurios profesijos žmogus, kuris yra per daug prisitaik s prie savo aplinkos žmoni mas s, gyvena joje vyraujan iomis nuomon mis ir nebeturi savo kritiško bei individualaus sprendimo vairiais socialiniais, politiniais, kult riniais ir kit sri i svarbiais klausimais. Jis prisitaiko prie daugumos reikalavim bei jos lygio ir yra nes moningai valdomas t tak , kurios palenkia daugumos žmoni mas pasisavinti toki ar kitoki vie-



šį nuomonę, laikytis gyvenime tam tikros tvarkos, pirkti tam tikras prekes, pasekti to meto madomis. Jo asmeninis patyrimas susilieja su vis kitu patyrimu, jis pats susilieja su aplinka ir nekritiškai laikosi joje prigijusios rutinos.

Masinis žmogus yra masinio auklėjimo ir masiniai takai padarai, skirtingas nuo tradicinio vakarų kultūros žmogaus idealo. Vakarų kultūros mąstyme viena iš svarbių problemų yra individo, individualybės, asmenybės ir jos autonomijos apsaugojimas. Ten daugiausia buvo ieškoma idealios individo ir visuomenės santykių pusiausvyros, kurioje individo apsaugojimas nuo per didelės visuomenės bei jos institucijų takos buvo vienas jo egzistencijos klausimas. Ortega y Gassetas mano, kad ir pats žmogaus gyvenimas yra tik tiek tikras, kiek žmogus veikia ir mąsto individualiausia prasme, ir kad iš jo gyvenimo iškrenta kiekviena valanda, kurios jis savarankiškai nepergyvena<sup>155</sup>. Ta prasme masinis gyvenimas, nesudarydamas sąlygų išsiskleisti žmogaus individualybei, nukrypsta nuo vakarų kultūros žmogaus išsivystymo idealo.

Masinis auklėjimas sulygina visus vaikystėje, nepažadina auganajame žmoguje intelektualinio, kultūrinio ar politinio intereso, neskatina jo asmenybės augimo, kurio rybiškumo ar kuri nors dvasiniai polinkiai, kuriais jis galėtų išskirti ar iš kitų išsiskirti. Masinės visuomenės mokykla, persiorientuodama nuo bendrojo lavinimo profesinai, nutolsta nuo vertybių bei principų skiepimo, nuo asmenybės ar charakterio ugdymo ir koncentruojasi darbininko paruošimui sudingesniems ir geriau atlyginamiems darbams. Operuodama prisitaikymo ideologija, ji skatina laimingo gyvenimo būdo pasisavinimą ir išmokimą gyventi masėje. Šeimos takoms menkajam vaikui yra aplinkos auklėjamas būdai masės žmogumi. O milžiniškas vis žmogaus gyvenimą sišskverbusios reklamos spaudimas nesudaro sąlygų arba tiesiog neleidžia jaunam žmogui savarankiškai išsivystyti. Nuolat bekinčtančio miesto gyvenimo vyki gausybė ir jų vairumas taip perkrauna žmogaus psichiką, kad tiesiog pralenkia žmogaus intelekto pajėgumą visa tai savarankiškai vertinti bei integruoti savo individualaus ašmenstymu.

<sup>155</sup> J. Ortega y Gasset, *Man and Crisis*, 93-94 psl.

Kai kalbama apie mas s sigal jimo blogybes, visada pabr - žiama, kad masinis žmogus, kaip mas s dalis, yra skirtingas nuo to, kuo jis normaliai tur t b ti, jei jis b t aug s sveikose s lygose. B damas gi mas s apsuptas ir jos tak nuolat veikiamas, jis praranda s mon b ti sau žmogumi ir gyja linkim b ti *kaip visi* —kaip dauguma. E. Guardini sako, kad mas s žmogus nebeturi veržlumo nepriklausomum ir originalum , savo gyvenim tvarkydamas. Jis nesiekia sukurti sau aplinkos net ir savo namuose, kuri priklausyt tik jam pa iam ir kurioje atspind t jis pats. Jis yra daugiau ar mažiau sitikin s, kad toks jo konformiškumas yra protingas ir teisingas. Jis neturi noro gyventi pagal principus, kurie b t išskirtinai jo paties. Nei viršin s veiklos ir nei vidini apsisprendim laisv jam neatrodo išskirtinai vertinga, nes jis n ra jos n patyr s <sup>156</sup>. Tod l jis yra abejingas dvasin ms vertyb ms ir su pašaipu kalba apie aukštesn kult r ar ger skon . Visa tai jam atrodo snobizmas, prietarai, feodalin s santvarkos liekana.

Mas s žmogui susiaur ja ribos tarp dvasiškai verting ir neverting dalyk , kurie jam, kaip žmogui, b t siektini ar neleistini. Jam nublanksta idealai, d l kuri kovot , ir niekšyb s, prieš kurias išsimok t kovoti. Jis abejingas nebetiki didelius dalykus, kaip žmogaus kilnum , meno vertingum , socialin teisingum . Jis individualiai giliau nepergyvena kult ros dalyk , ir vis jo kult rin sluoksn sudaro tai, k jis daugiau pasyviai gauna iš aplinkos. Jo kult ringumas primena mašinos kult ringum . Masinis gyvenimas taip visk prie žmogaus priartina, kad atpalaiduoja jo s žin nuo daugelio konflikt , ir jam neb ra reikalo kuo nors daug r pintis. Jis dažnai net nežino, ko jam dar reikia.

Mas žmog sustandartina ir jame išvysto nusiteikim prisitaikyti ir nepasireikšti kuriais nors asmeniškais linkimais tiek darbe, tiek savo nam aplinkoje, tiek laisvalaik kur leidžiant. Tas prisitaikymo nusiteikimas sumažina jo nor ir jam reikal b ti sau žmogumi. Tas linkimas prisitaikyti daro j paviršutinišku, nesavarankiškai m stan iu, vidutiniu. Aplinkos «dvasin infekcija neleidžia jam nei savaip galvoti, nei k rimta skai-

<sup>156</sup> Romano Guardini, *The End o Modern World*, New Yorkas, 1956, 78-79 psl.

tyti»<sup>157</sup>. Masiniam žmogui, anot Millio, charakterio idealas yra b ti be jokio ryškaus charakterio <sup>158</sup>. Prisitaikydamas prie daugumos ir vengdamas kuo nors iš jos griežtai išsiskirti, jis pamažu darosi vis t daugum panašesnis, kol pagaliau pasidaro niekuo nebesiskirian ia jos dalele. Tas prisitaikymas iš jo reikalauja netur ti nei išsiskirian io meniško skonio, nei kuri nors ryški siekim . Priimdamas jos standartinius socialinio gyvenimo b dus, jis netenka savo individuali bruož , savo vidin s vertyb s, savo asmenyb s ir savo identiškumo.

D. Riesmanas, pats b damas liberalaus nusiteikimo ir labai atsargus savo teigimuose, sumas jim linkusius žmones vadina kitus besiorientuojan iais individualais <sup>159</sup>, kurie šiais laikais labai gaus ja Amerikos miestuose, ypa vadinam baltamarškini tarpe. Besiorientuodamas daugum , masinis žmogus pateisina daugumos laikymusi bet kuriuos savo socialinius tr kumus ir moralin nejautrum .

Masiniame amžiuje idealus žmogus yra nebe ana tradicin je sampratoje kultivuota ir dvasin mis vertyb mis formuota asmenyb , o žmogus, kuris parodo daugiausia « dinamiško prisiderinamumo». Ši laik žmogus vietoje abstrak i princip savo elgesio norma pasirenka konkret daugumos žmoni laikym si, tuo atžvilgiu sutapdamas su dauguma. Ta iau jis su ta dauguma organiškai nesuauga, pasilikdamas joje svetimas. Modernus žmogus, gyvendamas žmoni mas je ir paviršutiniškai susiliedamas su ja ir niekuo iš jos neišsiskirdamas, dažnai jau ia tragišk artimo žmogaus tr kum . Sutikdamas j apsupan ius žmones ne kaip vertingus ir domius asmenis, o kaip bevard s mas s smulkius vienetus, masinis žmogus jau iasi labai vienišas, izoliuotas, sociališkai neprijij s ir apleistas. D. Mackdonaldas t pad t išaiškina<sup>160</sup> tuo, kad, gyvendamas mas je, žmogus nebetenka identiškumo ir kokyb s, nebeturi santyki su kitais žmon mis

<sup>157</sup> W. Kopke, *A Human Economy*, 56 psl.

<sup>158</sup> J. S. Mill, *On Liberty*, 70 psl.

<sup>159</sup> David Riesman, *The Lonely Crowd*, New Yorkas, 1953.

<sup>160</sup> M. V. C. Jeffreys, *Personal Values in the Modern World*, Baltimore, 1962, 74 psl.

nei kaip su individualiais, nei kaip su bendruomenės nariais. Masiniai žmonės iš viso neturi santykių vieni su kitais kaip žmonės, o daugiausia tik kaip pripuolamo masinio susitelkimo dalyviai: kurio nors sporto žinovai, kurios nors krautuvės pirkėjai, vienos mėsos ar staigos darbininkai, vienos unijos nariai, vienos partijos sekėjai. Masinis žmogus yra vienišas atomas, uniformiškai vienodas su tūkstančiais ir milijonais kitais, kurie sudaro Biesmano apibūdintą vienišumą. Roepke mano, kad tas vienišumas, atskirumas ir izoliacija yra masinio gyvenimo dalis<sup>161</sup>. Sumas jimas sunaikina tradicinius vertybių sistemų ir sudaro intelektualinį ir moralinį tuštumą, kuri užpildo televizijos ir radio programų kratinys, masinė spauda, sporto vykių sekimas, kurie užima ir kartais patenkina masinį žmonių susidomėjimą, bet nepadaro jokių tarpusavimi artimesnių.

Masinis žmogus apsupanti masinė ir kiekviename žingsnyje jam užimti sielos lomos priemonės yra padariusios jam tokį patį, kad, nežinodamas, jo dažnai jaučiama vienišumo bei izoliacijos, jam jau nebekyla žmogiškojo kilnumo, asmenybės, jos originalumo bei kūrybingumo pasiilgimas. Tie dalykai jam nebeatrodo vertingi, kaip iš tolimesnės praeities užsilikusi aristokratiškumo liekana, ir jam jau svetima mintis, kad «beti žmogumi tai yra tapti žmogumi»<sup>161 162</sup>. Beti žmogumi reiškia siekti to, kuo žmogus kyla, kuo jis dvasiškai progresuoja. O žmogus, netekdamas savo individualybės, kaip jau senai pastebėjo Millis, liaujasi ir progresuoti<sup>163 164</sup>. Jis ir apie žmogaus vertingumą sprendžia pagal tai, kiek yra išvystyta jo individualybė<sup>164</sup>. Pripažįstant žmogaus individualybei nelygiamą vertę, negalima teigiamai vertinti viską ir tos reikšios pažangos, kuri turi tendenciją žmogų nuasmeninti ir nuindividualinti, nors ta pažanga ir praturtinti žmogaus gyvenimą materialiniais gėrybėmis, techniškais rengimais ir susisiekimu patogumais.

3. *Masinė kultūra*. — Kada praeityje bet kurio krašto visuomenės kultūriškai socialiniu atžvilgiu skyrėsi šviesuomenė ir

<sup>161</sup> W. Kopke, *A Human Economy*, 71 psl.

<sup>162</sup> Karl Jaspers, *Way to Wisdom*, New Haven, 1960, 73 psl.

<sup>163</sup> J. S. Mill, *On Liberty*, 71 psl.

<sup>164</sup> Ten pat, 63-64 psl.

liaud , tada ir kult ra buvo dviej r ši : aukštoji, pagr sta naujausias mokslo bei k rybos laim jima, ir liaudies kult ra, besireišianti jos gyvenimo b du ir liaudine k ryba. Abi tos kult ros vyst si atskirai tuose skirtinguose visuomen s sluoksnuose, ir jos buvo skirtingai išreikštos dail je, literat roje, architekt roje ir muzikoje.

Nauj j laik politin s s lygos galino ir vidutin žmog švietis, kilti kult riniu atžvilgiu ir art ti prie aukštosios kult ros. Ta iau tas galimumas buvo sutrukdytas sociališkai ekonomin s sistemos, sudariusios s lygas iškilti masinei kult rai. Ir aukšt j ir liaudies kult r prad jo nustelbti masiškai gaminami ir masiškai platinami kult riniu atžvilgiu menkaver iai dalykai, kuriuos gaminant siekiama nebe k rybos, bet tik pelno ir takos mas se. Kult riniam dalykam turint didel prestiž ir did jant j pareikalavimui, kult ros sritis pasirod galinti b ti pelningai panaudota prekyboje, o pažengusi technika sudar s lygas pigi , mas ms skirt knyg , žurnal , paveiksl ir muzikos instrument gamybai, kuri v liau papild ir greitai pralenk radio, film ir televizijos masinis vartojimas. T pigi ir prasm s atžvilgiu nupigint dalyk mas s radikaliai pakeit aukštosios kult ros bei dailiosios k rybos pad t. Kult riškai labai vertingi dalykai buvo nustelbti daugyb s sustandartint ir visiems vienodai taikom spausdini , program ir visas k rybos sritis apiman i neaukšto lygio ir jokio originalumo neturin i gamini , skirt visokio išsilavinimo ir visoki interes žmon ms. Iš t gamini ir j daromos takos susiformavo bespalvis ir k rybai nepalankus mišinys, gav s masin s kult ros vard .

Ta masin kult ra yra iš esm s skirtinga nuo aukštosios ir nuo liaudies kult ros. Jei aukštoji kult ra yra tradiciškai išaukl to elito kult ra, kuri siek j sudaran i sri i pažangos bei tobulumo, ir jei liaudies kult ra yra kilusi iš paprast žmoni gyvenimo, darb ir liaudinio k rybingumo ir yra nat rali žmoni pergyvenim išraiška, pati save formuojanti ir aukštosios kult ros nepažeminanti, tai masin kult ra yra nepagr sta k rybingumu, o sufabrikuota samdyt technik ir sociališkai valdan i j g yra iš viršaus primesta mas ms kaip pelno šaltinis arba j gos rankis.

Liaudies menas yra pa i žmoni nuoširdi k ryba, turinti savo vert ir atsiribojusi nuo aukštosios kult ros formalybi .

Masin kultūra sulaužo t atsiribojimą, integruodama masinius skirtus ir kultūriniu atžvilgiu nevertingus gaminius techniku sudaryti bei pažeminti aukštesnį kultūrą. Jos pagrindą sudaro suprastinti, pažeminti bei sudaryti aukštesios kultūros dalykai, juos pritaikant kuo plačiausiems sluoksniams tikslu gauti iš jos pelno. Pasinaudodama aukštesios kultūros prestižu ir kurbine pažanga, masinė kultūra, anot Mackdonaldo<sup>165</sup>, pasidarė jos parazitais. Ji panaudojo aukštesios kultūros kurbus laimėjimus ir jos principus jau ne meniškomis vertybėmis kurti, o kieno nors verslo interesui. Tai esanti aukštesios kultūros piktybinis navikas. Ji nėra iš pažangumo kylanti kurbė, o tik masei skirta ir masiškai gaminama prekė. Liaudis nėra jos kurbus, o tik vartotojas, pirkėjas. Jei aukštesni ir liaudies kultūrinė kurbė priimama su aktyviu susidomėjimu, jos ieškoma, ja žavimasi, tai masinė kultūros auditorija yra pasyvi vartotojai, ir jos pasirinkimas apribotas tik pirkimu ar nepirkimu. Jei dailiajame mene meniškas, pavyzdžiui, rašytojas, savo individualia vizija sudaro ryšį su jos kurbus skaitančiais individualiais, tai masinė literatūros rašytojas yra neasmenišką gamintojas neasmenišką reikmenį masei.

Būdami pagrįsti kapitalo interesu, masinės kultūros gaminiai — filmos, žurnalai, televizijos programos — siekia turėti ko daugiausia vartotojų, tai yra, ko daugiausia pajamų. Tuo tikslu siekiama išvengti visko, kas kam nors nepatiktų. Dėl to juose vengiama paliesti bet kokias problemas, kurių vienoks ar kitoks sprendimas gali kuribus nors srovei nepatikti; vengiama pasirodyti su kuriomis nors vertybėmis, kurioms bent dalis žmonių gali būti priešinga; vengiama aukštesnio lygio, nes tai neatitiktų masinio lygio. Tuo būdu masinės kultūros gaminiai išeiną lėkšti, paviršutiniški, be gilesnio turinio, be idėjų ir kartu be meniškos, mokslinės ar ugdomosios vertės<sup>165</sup>.

Tiesa, masiniai, supramoninti kultūriniai gaminiai tiek jai, nėra tiesioginiai suinteresuoti sumenkinti visuomenės skonį, lygią

<sup>166</sup> D. Macdonald, *A Theory of Mass Culture*, išspausd. B. Rosenbergo ir D. M. Whitmore red. *Mass Culture*, Glenco, 1957, 59 psl.

jie nėra tiesioginiai suinteresuoti ir gerinti jos meniną skonį. Nemaža toki masinės pramonės gaminių yra pagaminti gana dailiai, prisitaikant prie savo laiko madingo skonio. Bet, siekdami pelno, jie turi taikytis prie daugumos, tai yra prie vidutiniškumo. Masinės kultūros gaminių vidutiniškumas kelia aukštesnį tuos, kurie yra žemiau vidutiniškumo. Tačiau, prisimenant, kad kultūrinis rybiškumas turi atitikti ne vidutiniškumą, o didžiausią pažangumą, tai bet kuris taikymasis prie vidutiniškumo ignoruoja reikalą siekti aukštesnio rybinio tobulumo. O tai verčia rybinės asmenybės arba derintis prie vidutiniškumo, arba netekti atramos rybai. Taip masinė kultūra užkerta keli tikrajai rybai ir visuomenę maitina fabrikiniais meno pakaitalais.

Masinės kultūros lygyje nerodoma respekto aukštajai kultūrai, ir ji yra traktuojama su tam tikra arogancija. Prisitaikant prie masės, abejingai ir net neigiamai atsiliepiama apie estetines vertybes ir dvasinius principus. Vidutiniškumui pateisinti bei masės lygyje išsilaikyti ir masės sulaukyti nuo susidomėjimo kultūriškai vertingais dalykais masinės kultūros gamybos sluoksniuose laikomasi tendencijos banalinti ir, kur galima, neryškiai kompromituoti aukštosios kultūros rybą ir kultūrinio atžvilgiu prasikišanius asmenis. Populiariuose, masės skirtuose, žurnaluose su pašaipa kalbama apie aukštesnį kultūrinį ar estetinį skonį, rašant tuos žodžius kabutėse. Viskas, kas neina su masine kultūra, laikoma konservatizmu, prilyginama snobizmui. Toki taip veikiamas, masinis žmogus viską atmeta, ko jis nesupranta. Jis nesistengia pakilti ir suprasti rimtos rybos ir joje svarstom klausimų, ir reikalauja, kad rašytojas nusileistų iki jo lygio. Tada pat apibūdindamas, Ortega y Gassetas sako, kad masė sutrypia viską, kas yra skirtinga, kas yra iškiliausia, individualu, kvalifikuota, atrinkta. Dėl to kiekvienas, kuris nėra kaip visi ir kuris nemėgsta, kaip visi mėgsta, rizikuoja būti pašalintas<sup>166</sup>. Tuo atžvilgiu masinė kultūra yra dinamiška — griauanti senuosius klasiškus, tradicinius ir skonius skirtumus, sulyginanti visus kultūrinius laipsnius ir naikinanti visas dvasines vertybes, nes vertybi kultivavimas prileidžia išsiskyrimui iš masės. Anot Mackdonaldo,

<sup>166</sup> J. Ortega y Gasset, *The Revolt of Masses*, 19 psl.

ji yra labai demokratiška, nes ji absoliu iai nieko neišskiria ir visus sulygina<sup>167</sup>.

Masin kult ra, b dama pagr sta ne jautriais k rybiniais principais, o brutaliai kovojan iu verslo interesu, sunaikina ne tik aukšt j , bet ir liaudies kult r . Liaudies k ryba negali išsilaikyti prieš moderniausios technikos priemones ir masiškai skleidžiamus jos gaminius, turi nusileisti masinei kult rai ir j silieti. Panašiai ir aukštosios kult ros k ryba neatsilaiko prieš masin kult r , ypa kur jau n ra kult rinio elito. Menininkas neturi kur d ti aukšto meninio lygio k rini ir yra priverstas nebekurti meno vertybi , o gaminti bevardžiam naudotojui ir derintis prie jo skonio.

Masin s kult ros laik aukl jimas jau n ra žmogaus kult - rinimo procesas, o daugiau priemon sivyrauti mas se. Bendr j kult rin bei intelektin lavinim masin je kult roje pakei ia profesinis, jau nesieki s vertyb mis formuoti augant žmog , o tik ruoši s gerai techniškai (skaityti, dirbti) sugeban ius darbininkus, neturin ius platesni interes .

Pagrindin masin s kult ros taka yra žmogaus nuasmeninimas. Daugyb s sustandartint dalyk veikiamas, atskiras žmogus vis re iau beturi savo paties pagr st nuomon , o pasyviai priima atitinkam centr skleidžiamas nuomones, id jas ir prietarus. Jo nusistatymai vis daugiau pareina nuo to, k radio sako ir k laikraš iai rašo. Toms iš šalies ateinan ioms takoms suprasti pakanka tik prisiminti, koki tak filmos ir populiari literat ra yra padariusios meil s ir vedyb sampratai.

Arendt, aiškindama ryš tarp masin s kult ros ir masin s visuomen s tendencij , randa<sup>168 169</sup>, kad anks iau žmon s siek kult ros ; o masin visuomen siekia ne kult ros, o pramog , kuri jai par pina pramogini dalyk pramon ir kuriuos ji suvartoja, kaip ir kitus dalykus bei prekes. Joadas mano<sup>169</sup>, kad d l masin s kult ros lygio žemumo kalta yra labai išplitusi

<sup>167</sup> D. Macdonald, *A Theory of Mass Culture*, 62 psl.

<sup>168</sup> H. Arendt, *Between Past and Future*, 205-206 psl.

<sup>169</sup> C. E. M. Joad, *Decadence*, 280-281, psl.



pramogini dalyk pramon . Maitindama žmogaus pramog ieškojim menkaveriais dalykais, ji sudarko visk , kas yra gera, iškilesnio, dailu. Tuo b du yra menkinami žmoni skonis ir žinojimo interesas. Ir tai daroma ne skon iškraipant, o j maitinant trivialumais ir kvailyb mis.

Pagrindiniai ši laik masin s kult ros kanalai yra filmas, radio, televizija, vadinamieji magazinai, komikai, populiar s romanai ir kita. Tai yra masin s priemon s gauti pajamoms, žmon ms laikyti savo takoje ir jiems linksminti. Jos techniškai yra gerai paruoštos ir gerai aptarnaujamos, ta iau be joki prasmingesni vertybi , standartinan ios žmoni m stym , j jausmus bei siekimus, nepalankiai veikiančios žmogaus individualum ir jo k rybingum .

Vertinant tas masinio veikimo priemones, paprastai prisimenama, kad, jei jos b t kitaip organizuotos ir tik pozityviai naudojamos, jos gal t b ti svarbiomis aukl jimo priemon mis. Dabar gi jos daugiausia patarnauja tik žmogaus išsiblaškymui, bet kartu sumažina bei iškraipo jam galimumus suprasti save, gyvenim ir pasaul , maitindamos j žiaurumais ir kvailyb mis. Jos, pasak Millso, yra vienas svarbi j faktori , d l kuri Amerikos visuomen išrganin s darosi masin <sup>170</sup>.

Kalbamos masin s kult ros skleidimo priemon s yra labiausia paplitusios Amerikoje. Bet drauge su ekonominiu pager jimu pasaulyje visur plinta masin s pramogos, masiškai gaminami ir masi skoniui pataikauj magazinai, savo verte pigios knygos ir vairios kitos pramogin s priemon s, nešdamos j dvasin dikta t r , sulygindamos vis socialini ir kult rini lygi visuomen ir palenkdamos savo tak ir valdži , ir demokratij . A. Huxlis mano, kad, betenkindamos žmogaus begalin linkim išsiblaškyti, tos jam si lomos be rimtesnio turinio televizijos, radio, film ir kitokios programos kartu su to pat lygio spausdiniais yra jau toli pralenk rom n žaisl ir gladiatorii programos.

Žmon ms vis labiau susitelkiant miestus ir nutolstant nuo liaudies kult ros, jos viet , kaip jau mat me, užpildo masin kult ra, pagr sta komerciškai gaminamais meno ir literat ros <sup>170</sup>

<sup>170</sup> W. Mill s, *The Power Elite*, 315 psl.

dalykais, su kuriais nei aukšto lygio menas bei literatūra, nei liaudies kuryba nepajėgia varžytis. Masinio kultūros sunaikinimo individuali kuryba. Jei menininkas ir bando imtis darbo masinio kuryboje, tai jo kurybingumas labai apriojamas. Masiniame versle ir labai specializuotame darbo pasidalinime atskiram menininkui, muzikui ar rašytojui tenka tik labai siaura kit suplanuoto gamybos proceso dalis, kur jis tarp kit lieka anonimiškas ir neturi progos panaudoti viso savo sugebėjimo. Dėl to tokie kolektyviai daromi gaminiai nėra meniškai vertingi, nes jie nėra originalūs, nevieningi ir blogos kokybės.

Jei tikrasis menas duoda gyvenimui formą ir turinį, padeda giliau suprasti savo ir kitą gyvenimą, išreiškia savo laiko dvasią, atitraukia nuo kasdienybės ir patenkina mūsų siekimus, kuri nepatenkina kasdienis gyvenimas, tai masinio kultūros gamyba žmogų užima tik paviršutiniškai, neskatindama jame jokių gilesnių išgyvenimų ir net nepalikdama vietos individualiam smegenų darbui. Aiškiausias tokios gamybos pavyzdys yra komikai, kuriuos dėl jų estetinio nevertingumo smerkia beveik visi auklėtojai, bet kuriuos dėl jų pelningumo gina pramonininkai, išleisdami jų gamybai ir visų kaupui atgaudami milžiniškas sumas.

Masinio kultūros padaras yra ir masiškai gaminami žurnalai (*magazina*), kurie, prisitaikydami prie skaitytojo nuotaikų, išspausdina visus straipsnius ir literatūros mišinį, pritaikytą masiškai lygiui ir jos psichologijai. Tai visiems skirtas masinis žurnalas išplitimas yra vertinamas neigiamai dėl to, kad jie nukonkuruoja rimtą knygą bei žurnalų pareikalavimą ir skaitymą. Kur tik išplinta tokie masiniai žurnalai, ten net ir kultūrinio atžvilgiu pirmąjį kraštą, pavyzdžiui, Angliją, pradeda atsilikti rimti dalykai skaitymu. Juose vairiais klausimais spausdinami straipsniai, kuriais siekiama patenkinti vairo lygio masinio skaitytojų, orientuojantis vidutinio žmogaus supratimą. Klausimų svarstymai bei informacijos patiekiami taip, kad jie skaitytojų galutinai patenkina ir nebekelia jam jokių tolimesnių klausimų ar susidomėjimo, nes iš vieno straipsnio jis viską paviršutiniškai sužino ir viską supranta. Bet jis vis tiek neišskiria, kur ten yra teisingos informacijos ir rimtas klausimų svarstymas, kur išpažsta sensacija ir kur gerai užmaskuota reklama ar propaganda. Taip žmogus pranta visais klausimais ieškoti greito ir trumpo atsakymo arba

pusiau atsakymo ir v liau nebeskaito rimt dalyk , savo smalsum patenkindamas vien laikrašiais.

Tuo pa iu principu yra gaminamos ir filmos, kuri brangi gamyba ver ia išvengti visko, kas kam nors nepatikt ar kuriuo nors b du paliest kapitalo interesus. Jos gaminamos masiniam pramoginiam vartojimui ir taikosi prie mas s nuotaik bei reikalavim , tenkindamos elementariusi dalyk (kovos, nusikaltim , seksualumo, šnipin jimo) smalsum ir vengdamos gilesni problem .

Didžiausi ši laik amerikie io laisvalaikio dal yra užkariavusi televizija. Millsas j vadina ne tik neaukl jan ia, bet tiesiog piktybine j ga <sup>171</sup>. Netur dama vertingesni bei aukštesni tiksl , kaip tik peln , ir siekdama tur ti savo reklamai ko plaiausias minias, televizija stengiasi visiems tikti ir savo programose duoda visk , kuo tik gal t patraukti klausytoj d mes . Ji duoda visk , kas tik gali patraukti mases ir kas kiekvien jungt jos programas sekan i j mas . Tod l viskas, kas jos programose yra gera ir vertinga, pask sta menkaver i dalyk ir neskanios reklamos mišinyje. Menišku pakei ia technika. Menišk balet pakeit techniškai labai gerai paruoštas, bet be jokio skonio ir vulgari beveik mechaniškai atliekam judesi mišinys. Ji labai pagreitina autonominio žmogaus pavertim mas s žmogumi. Jai prikišama daug. Užpildydama didži j savo programos dal banaliais ir pasikartojaniais dalykais, ji užima savo steb toj laisv laik , ne k vertinga jiems teduodama, o tik sutrukdydama šeimos nari pokalbius bei nuomoni pasikeitimus. Ji atima iš žmoni galimum šeimose kalb tis, nes « vis reikaling kalb jim atlieka mašina ». D l jos išnykstan ios intymios kalbos. Net ir simyl - jusi ar jaunavedži poros gamtoje su aparatais jau nebesikalba, o klauso ano tre iojo, kalban io iš aparato. Žodžiai pasidaro nebetai, kas kalbama, o tik tai, kas girdima. Palikdama savo ži rovus vis laik pasyviais, ji daro juos vis mažiau kritiškais ir pratina juos g r tis gražia forma pertiekiamais reklamos dalykais. Ji atitraukia vaik d mes nuo mokymosi, atpratina juos nuo skaitymo ir sutrumpina j pamok ruošim ir mieg . Prisiitaikydamą prie daugumos lygio, ji yra nusileidusi iki menko skonio ir <sup>171</sup>

<sup>171</sup> Ten pat, 314 psl.

labai daug padariusi, viešai demonstruodama tai, kas natūraliai yra intymu ir individualu.

Iš vis masinės kultūros apraiškų labiausia yra sitvirtin ir drisiausiai veržiasi žmogaus gyvenimui tai komerciniai skelbimai bei reklamos. « Masinės kultūros karalystėje reklama yra ministeris pirmininkas», sako *Masinės kultūros* veikalo redaktoriai, pabrėždami nepaprastai didelę reklamos ekonominę ir socialinę įgyvendinimo modernioje visuomenėje<sup>172</sup>. Per laikraštus, žurnalus, televiziją, radio ir daugybę kitų kanalų reklama, panaudodama visas galimas tikinimo priemones, veikia kiekvieną, « plauna» jo smegenis, laužo jo kritiškumą, perša kvailiausias madas, gyvendina vairias socialines normas, teisia vairius viešosios moralės nukrypimus ir su dideliu spaudimu ugdo konformizmą.

Išsiaiškinus masinės kultūros pobūdį bei jos sklaidimo būdus ir priemones, tenka atsakyti klausimui, kaip reikėtų ją vertinti pažangos atžvilgiu ir ar galima ją laikyti nauja bendrosios pažangos stadija.

Pačios masinės kultūros panaudojamoms priemonėms išstobulinti pirmiausia reiškia techniška pažanga. Toji techniškoji pažanga kitokiu atveju galėtų sudaryti daug geresnes sąlygas kilti tikrajai kultūrai ir vispusiškai pažangai. Bet dabar to nėra. Kad dabar per tas pačias masines priemones girdime apie kultūrą ir pažangą, visa tai nedaug bendra turi su dvasine kultūra ir vispusiška pažanga. Dažnai operuojama faktu, kad seniau kultūra buvo prieinama nedaugeliui, tik elitui, dabar gi visiems. Tam rodyti patiekiami spindinys mokyklas lankanieji mokiniai, gaminami ir apyvartojami esantieji radio ir televizijos aparatai, automobiliai, šaldytuvai, skalbimo mašinos, spausdinami laikraštai ir daugelio kitų dalykų statistika, rodanti aukštą kultūrinį lygį ir nuolatinią pažangos kilimą. Tačiau ta statistikos interpretacija daugelio yra laikoma paviršutiniška ir vienpusiška, nes daugumas tų dalykų rodo tik techniška pažangą. Kas pripažįsta tik materialinį pasaulį, tam gali to pakakti. Bet tos pažangos dvasinis poveikis jau nevisus patenkina. Nagrinėjami pažangūs išvairūs atžvilgiai, negalime sitikinti, kad ta techniškoji pažanga galėtų būti laikoma jau ben-

<sup>172</sup> B. Rosenberg and D. M. White, *Mass Culture*, 343 psl.

dr ja žmonijos pažanga. Susid r me su daugeliu atvej , kur techniškiosios pažangos kilimas neigiamai veikia dvasin gyvenim ir socialinius santykius. Ne materialistinio nusiteikimo žmon ms kult ros palenkimas kapitalo interesui, k rybos pavertimas besiele techniška gamyba, moralini princip nevojimas ir apskritai dvasini vertybi paneigimas, žmogaus asmenyb s bei individualyb s suniveliavimas, j sumasinant, estetinio skonio nupiginimas ir daug kit atžvilgi visiškai nereiškia pažangos. Jei j kaina ir progresuojama techniškai, tai ta techniškoji pažanga, nors ji ir labai palengvina žmogaus gyvenim , daugelio m stytoj yra laikoma savotiška kult rai gr sme.

Mas s nekuria kult ros. J kuria tik asmenyb s. Visos didžiosios kult ros praeityje yra buvusios elito kult ros. Nekuria kult ros ir kapitalo interesai. Kapitalas gali sudaryti s lygas tik gamybai, kuri yra visada surišta su naudingumu. Kai kult ra ar jos k ryba yra palenkiamas naudingumui, ji padaroma kam nors priemone. Bet kai kult ra ir kult rin k ryba paver iama priemone verslo interesams tenkinti, ji tuo pa iu yra nuvertinama, pažeminama ir nukult rinama.

#### V. Laisv s problema ši laik pažangoje

Laisv yra viena didži j vertybi , ir jos išplitimas yra iš esm s susij s su pažanga. Apskritai, pažangai kylant, individas daugiau išsilaisvina iš aplinkos apribojim , ir did ja jo vidinis sugeb jimas b ti laisvam. Malinowskis laisv jungia su kult ra ir mano, kad laisv s klausimas gali b ti diskutuojamas tik atitinkamo laikotarpio kult ros kontekste <sup>173</sup>.

Yra kalbama ir rašoma apie laisv ir laisves. Laisv yra viena ir nedaloma. Kalbant apie vairias laisves, paprastai suprantama laisv s pritaikym vairiose gyvenimo srityse, jos atskirus atžvilgius, kuriuos mes dažnai pavadiname atskiromis laisv mis. Taigi, apie atskir sri i laisves galime kalb ti tik metodine prasme, jas suprasdami kaip vienos ir nedalomos laisv s atžvilgius arba jos pasireiškimus atskirose gyvenimo srityse. <sup>173</sup>

<sup>173</sup> B. Mal inowski, *Freedom, and Civilization*, Bloomington, 1960, 22 psl.

Laisv bendriausia prasme suprantame kaip galimum savarankiškai apsispr sti bei veikti. Apie laisv kalbant, dažniausia suprantama nebuvim viršini ir vidini kli i , kurios neleist individui savarankiškai tvarkytis, nebuvim ar neveiksmingum vairi institucini autoritet , kurie tok savarankiškum draust bei varžyt .

Populiariai kalbant apie laisv , dažniausia manoma apie viršini kli i buvim ar nebuvim . Ypa tai tinka, kalbant apie politines laisves. Iki krikš ionyb s laik tik apie toki laisv ir buvo kalbama. Krikš ionyb , vesdama valios laisv s klausim , suk r vidin s laisv s samprat , pagal kuri ir vergas gali jaustis laisvas pasaulyje, jei tik jis n ra drauge ir savo prigimties, jos impuls bei polinki vergas. Nebuvimas viršin s prievartos ar viršini kli i savarankiškai apsispr sti bei veikti reiškia tik viršin laisv s atžvilg , bet dar ne vis laisv ir nesudaro laisv s esm s. Jos esm sudaro ne viršini apribojim nebuvimas, o žmogaus sugeb jimas pa iam spontanišku savo s moningumo aktu apsispr sti atitinkamai pagal savo moralin paskirt . Kantas yra išvyst s paži r , kad laisv yra paklusnumas moraliniam statymui. Jei viršin laisv pareina nuo politini ir kitoki viršini s lyg , tai vidin arba dvasin laisv reiškia žmogaus asmenyb s stiprum , jo dvasin energij , galinan i j pasijusti dvasiškai laisvu ir savo veikimui pasirinkti atitinkam drausm su reikaliningais apribojimais bei taisykl mis, pasiimti atsakingum ir aukotis. Taigi, vidinei laisvei pasiekti reikia gilesnio dvasinio subrendimo, nes ji, b dama atremta dvasinius principus, neretai prieštarausja viršinei laisvei, kurios visiškas gyvendinimas tur t vesti anarchij . Viršin s laisv s poži riu žmogus gali jausti moralin s tvarkos prievart ; tuo tarpu vidin s laisv s poži riu paklusnumas moral s reikalavimams reiškia laisv .

Kiekvienas laisvai atliekamas žmogaus veiksmas apima ir drausm , reikalaujan i pasiduoti to veiksmo taisykl ms. N ra žmogaus laikymosi veiksm , laisv nuo apribojim . Savanoriški apsiribojimai bei sipareigojimai nepaneigia laisv s. Tie sipareigojimai kaip tik rodo, kad jis yra laisvas.

Tikroji laisv n ra kas nors gimta. Vienišas necivilizuotas dykumose gyven s žmogus neturi politini bei socialini apribojim , bet jis n ra laisvas, nes jis yra savo impuls ir gamtos vergas. Tikroji laisv pasiekama žmogaus asmenyb s bei charak-

terio ugdymu. Anot Ruggiero, žmonės negimsta laisvi, o tik tampa laisvi<sup>174</sup>.

Svarstant laisvės klausimą tik viršini apribojimų atžvilgiu, žmogus tikrai negali būti laisvas. Berdiajevas savo knygoje, pavadintoje *Vergija ir laisvė*, nagrinėja daugelį atžvilgių, kuriais žmogus nėra laisvas ir kam nors vergauja. Pavyzdžiui, žmogus nėra laisvas pačios būtis atžvilgiu. Jis nėra laisvas ir savo santykiuose su Dievu. Jis negali laisvai tvarkyti ir savo padėtis visuotėje ir vergauja gamtai. Ir visuomenės atžvilgiu jis taip pat nėra laisvas. Jis varžo ir jo laikymąsi siaurina kultūra su savo vertybėmis. Sudaro jam kliūti laisvai elgtis ir jo paties individualizmas — jis negali būti kitoks, negu jis yra. Toliau žmogaus laisvę suvaržo valstybės, karai, priklausymas savo tautai ir kuriai nors visuomenės daliai, nuosavybės ir ekonominės sistemos, jo paties biologiniai polinkiai, jo estetiški linkimai ir daug kitų dalykų, iš kurių apribojimų bei vergijos jo negali išlaisvinti net ir tobuliausios konstitucijos ir techniškoji pažanga. Vadinasi, jokia pažanga dar nesudaro padėtis, kad žmogus gimtą bent viršiniai laisvas. Nežiūrėję, kokioje pažangos stadijoje žmogus begyventų, jis pats turi pasidaryti daugiau laisvas. Ir tik išaugdamas laisvą asmenybę, jis gali didesnę daugumos laisvumą atveji vergijai nugalėti. Vertindamas gi laisvą vien tik viršini apribojimų atžvilgiu, žmogus negali išvengti tos padėtis, kad vienu atžvilgiu jis, pasidarydamas daugiau laisvas, tuo pačiu pasidaro mažiau laisvas kuriuo nors kitu atžvilgiu.

Naujaisiais laikais daugiausia buvo kovojama dėl politinių laisvių. Ir reikia sutikti, kad dauguma tų laisvių, dėl kurių buvo šimtmečius kovojama ir sukeliama revoliucijos, yra iš valstybės iškovotos, ir ši laik demokratinės konstitucijos garantuoja piliečiams visas pagrindines laisves, kurias tik socialinė santvarka gali leisti, nesugriaudama pati savąs ir išlaikydama visiems bendrą saugumą.

Bet politinių laisvių išplitimas susiduria su kita problema, būtent, žmogaus saugumu ir gerove, kuriais besirpinant tenka

<sup>174</sup> G. Ruggiero, *The History of European Liberalism*, 354 psl.

apriboti pilietines laisves. Ir modernioji visuomenė iš valstybės reikalauja jau nebe tiek pilietini laisvi išplėtimo, kiek pusiausvyros tarp laisvi ir saugumo bei socialinės gerovės, kuriuos kai kas vadina taip pat laisvėmis, bet, laisve nuo baimės ir laisve nuo skurdo. Jei kitados buvo tikima, kad socialinė pažanga reiškiasi didesniu individo laisvės praplėtimu, tai šiais laikais vis daugiau siterpiama individo laisvės apsisprendimui, siekiant bendros gerovės bei saugumo. Ir labiausia pažangiuose kraštuose piliečiai yra statymais pareigojami privalomai dalyvauti socialinio saugumo pensij fonduose ir ligoni kasose, mokėti vairius mokesčius ir iki tam tikro amžiaus lankyti mokyklas. Taigi, socialinė pažanga kyla ne vien tik laisvei, bet ir žmonių gerovei bei saugumui didėjant.

Socialinio teisingumo plotmėje laisvės idealas susikerta su lygybės siekimu. Juo daugiau yra individualios laisvės, juo daugiau vyksta varžybų; juo daugiau yra laimėjimų ir pralaimėjimų, juo mažiau lygybės. Siekiant geresnės lygybės bei socialinio teisingumo, tenka apriboti varžybas, mažiau tepaliekant vietos individualiai laisvei. Kaip Carras pastebi<sup>175</sup>, vien visuomenės sluoksniams laisvė yra išperkama kitam sluoksniui laisvės sumažinimu. Rossiterio tvirtinimu, mažiau pažangiose tautose siekiama daugiau lygybės negu laisvės, o daugiau pažengusios tautos mažiau paisyti lygybės, o daugiau laikosi laisvės<sup>176</sup>.

Kalbant apie laisvę bei jos galimumus, dažnai sudaromas spėjimas, kad didžiausias laisvės priešas yra autoritetas. Populiariai dažnai suprantama, kad bėgti laisvam tai reiškia ne ką kitą, kaip nusikratyti visą autoritetą. Negalima paneigti, kad tarp autoriteto ir laisvės, ypač viršinės laisvės, yra tam tikras priešingumas bei tampa. Svarstant šį priešingumą, net nurodoma, kad vienuose istorijos laikotarpiuose daugiau pirmuoja autoritetas, kituose geresnė laisvė pasireiškia laisvės kultas. Tada klausimui nagrinėjimui<sup>177</sup>, Jaspersas pasisako, kad nėra teisinga autoritetą laikyti laisvės priešu. Jo manymu, laisvė ir autoritetas turi būti drauge, ir jie negali kitas be kito tobulai išsiskleisti. Jie pasidaro

<sup>175</sup> E. H. Carr, *The New Society*, 109 psl.

<sup>176</sup> C. Rossiter, *Conservatism, in America*, 134 psl.

<sup>177</sup> K. Jaspers, *Philosophy and the World*, 33-56 psl.



kits kitam priešu tik tuo atveju, kai laisv pavirsta palaidumu, o autoritetas smurtu. O tuo keliu ir laisv ir autoritetas nueina, tik kits kito nepripažindami. Laisv be autoriteto išvirsta chaos , o autoritetas be laisv s despotizm . Tikrai laisvas žmogus gerbia autoritet , ir kas j gerbia, pasidaro laisvas. Laisv savo turin gauna iš autoriteto. Gi didžiausia gr sm laisvei kyła ne iš autoriteto, o iš žmoni inertingumo.

Gr ždami prie Berdiajevo sumin t atvej , kuriais žmogus, paviršutiniškai ži rint, n ra laisvas, rasime, kad didel j dalis lie ia dvasin laisv , kurios negalime svarstyti lygiai su politine ar socialine laisve. Jei politin ir socialin laisv dažniausia svarsto politikai ir sociologai, tai ties dvasin s laisv s klausimu dažniau sustojama filosofijoje. Maritainas <sup>178</sup> pagrindiniu visokios laisv s siekimo tikslu laiko vidin arba dvasin laisv , kuri pasiekama žinojimu, išmintimi, gera valia ir meile. Laisv s pagrindas, pasak jo, n ra gal jimas sauv liauti, o žmogaus priaugimas moraliniam atsakingumui už savo veiksmus. Jei socialin s laisv s svarstymas priklauso sociologijai, tai dvasin s laisv s mokslas yra etika<sup>179</sup>. Tikroji laisv , pasak Berdiajevo, pasirodo nauj dvasini vertybi k rimu<sup>180 181</sup>. Laisv negalinti b ti formali sav s apsauga, o turinti vesti k rybin veiklum <sup>181</sup>. Hoffmanas teigia, kad laisv išauga ne iš sociališkai ekonomin s sistemos, o iš dvasin s tvarkos <sup>182</sup>.

Vertindami ši samprotavim dvasioje moderni j pažang , vargu gal tume sutikti, kad laisv s pl tot moderniam gyvenime vyksta kalbam m stytoj aptarta kryptimi. Atrodo, kad modernus gyvenimas labai maža vietos teduoda dvasin s laisv s problemai. Atrodo, kad jame prigijusi laisv s samprata yra linkusi apsiriboti tik politine, socialine ir jusline laisve.

Sekant ši dien gyvenim , laisv s pl tot je galima ži r ti tris kryptis.

<sup>178</sup> J. Maritain, *Education at the Crossroads*, 11 psl.

<sup>179</sup> J. Maritain, *Freedom in the Modern World*, 21 psl. : « Science of Ethics is science of freedom ».

<sup>180</sup> N. Berdiajev, *The Destiny of Man*, 44 psl.

<sup>181</sup> N. Berdiajev, *The fate of Man in the Modern World*, 46 psl.

<sup>182</sup> Ross Hoffman, *Tradition and Progress*, Milwaukee, 1938, 104 psl.

Pagrindinis politinis laisvės laisvajame pasaulyje ir normalioje demokratinėje santvarkoje yra jau iškovotas, ir vakar demokratijose dėl jau beveik nebekovojama. Kovos dėl laisvės pakeičia susirpinimas žmogaus saugumu, kur Malinowskis vadina laisve nuo baimės. Žmogus išsikovojo sąžiną, žodžio, susirinkimų, buto neliečiamumo ir kitokias laisves, bet ekonomiškai jis nedaug teturi laisvės pasirinkti darbą, ko net valstybės statymai negali jam užtikrinti. Dėl to ši laiką žmogus rpinasi jau ne tiek civilinėmis laisvėmis, kiek ekonominiu saugumu (laisve nuo skurdo). Liberalizmas, kitados labiausia kovojęs dėl pilietinių laisvės, šiais laikais jas jau palenkia saugumo bei gerovės reikalavimams. Sociališkai ekonominė organizacija darosi vis sudėtingesnė, vis mažiau palikdama vietos individui apsispręsti ir vis daugiau iš jo reikalaujama prisitaikyti. Prisitaikymas yra pasidaręs auklėjimo tikslu, ir bet kuris žmogaus nepasisekimas išvedamas iš jo nesugebėjimo prisitaikyti. Žmogus yra pasidaręs sociališkai ekonominės organizacijos maža dalele, jos mechanizmo rateliu, kuris jau negali savarankiškai veikti. Ir juo žmogus yra daugiau jungtas ekonominio gyvenimo organizacijai, juo mažiau jis turi laisvės. Ir valstybės statymai vienaip ar kitaip paliečia žmonius laisvės. Jie dažniausia vien visuomenės sluoksniams laisvės suvaržo, praplėsdami kitą arba susiaurina vieną laisvės, padidindami kurią kitą. Siekiant neribotos laisvės individualizmas pakeičia kolektyvinės tendencijos. Radikalizmas, nenumatydamas svarbesnės vietos privatinei iniciatyvai, individui paverčia jau politini laisvi nebesiekiančiu milžiniško masinio mechanizmo rateliu, kurio ne tik darbas bei veikimas, bet ir mintis kontroliuoja «vyresnysis brolis». Vis labiau sigalinti masinei visuomenei ir konformizmui, individas lieka visuomenės absorbuotas: jis nebejauia tarp savęs ir visuomenės priešingumo ir nebesiekia išsilaisvinti iš jos spaudimo.

Nors ir nebekovodamas dėl individualios laisvės, modernus žmogus vis daugiau išsilaisvina iš tradicijų bei institucijų autoriteto. Tradiciniai žmogaus laikymosi apribojimai bei tradicinis tokio laikymosi normos nyksta. Jos nyksta ne tiek dėl to, kad prieš jas būtų kovojama, siekiant individui išlaisvinti iš jų prievartos bei apribojimų, o greičiau dėl masinio žmogaus linkimo hedonizmo ir dėl nebevertinimo didžiųjų vertybių, kurias anksčiau tra-

dicijos bei institucijos palaiko bei saugo. Taip menk ja valstyb s, Bažny ios, mokyklos ir šeimos autoritetas, nyksta jose tvarka bei drausmingumas su j palaikomais padorumo reikalavimais, pagarba žmogui, gerbimu statym , meno taisykl mis. Filosofas B. Busselis si lo laimingo gyvenimo receptus <sup>183</sup>, piršdamas ger gyvenim be religijos, nuod m s s mon s ir be religin s s žin s. Šia kryptimi did janti « laisv », arba masinio žmogaus nutolimas nuo autoriteto ir kartu nuo laisv s yra neš s chaos šeimoje, mokykloje, moralin je tvarkoje, valstyb s statym vykdyme.

Atsisakant pastovi moralini pagrind ir art jant moralin chaos , šiems laikams yra b dingas vidin s laisv s menk jimas. Nusigr ždamas nuo moralini autoritet , siekian i išlaikyti moralin tvark bei moralin drausmingum , modernus žmogus mažiau bekreipia d mesio laisv nuo savo paties biologini impuls bei polinki vyravimo. Moralinio palaidumo, tiesa, ir praeityje yra buv daug. Ta iau šiais laikais tas palaidumas yra dažnai teoriškai pagrindžiamas ir priimamas kaip normali pad tis, kylanti iš modernios pažangos. Daug kur išplit s materializmas, nepripažindamas dvasinio gyvenimo ir visas žmogaus laikymosi tendencijas suvesdamas tik socialines takas ir biologines reakcijas, duoda daug kam teorin pasiteisinim eiti mažiausio pasipriešinimo keliu ir tuo b du vis labiau netekti vidin s laisv s. Modernus žmogus tiki laisv tik be sav s užvaldymo, bet jis netiki laisv vali , nes ji esanti nesuderinama su moksliniu determinizmu.

Tik jimas dvasine laisve yra vienas žmogaus apsisprendimo atžvilgi , kuris j sulaiko ir saugo nuo sumas jimo. Vidin s laisv s menk jimas žmon se veda j palenkim masin ms takoms. Atpalaiduota nuo socialinio ir moralinio atsakingumo, laisv , Sorokino žodžiais <sup>184</sup>, išsigimsta, sudarydama palankiausi atmosfer nepažabotai propagandai, geltonosios spaudos sensacijoms, obscenišk vaidinim ir toki pat roman gamybai, didži j

<sup>183</sup> Bertrand Russell, *The Conquest of Happiness*, New Yorkas, 1952, 57-64 psl .

<sup>184</sup> P. Sorokin, *The Crisis of Our Age*, 198 psl.

vertybi niekinimui ir kitokiems socialiniams nuodams, pavojingiesiems už minties ir žodžio laisvės varžym.

Dėl politini, socialini ir kitoki laisvi visais laikais buvo daug kovota. Laisvės siekiant, buvo padaryta daug perversmų bei revoliucijų, vesta daug žiauri karai, paaukota daug narsi gyvybi. Laisvė ginama ir išperkama žmogaus egzistencijos kaina. Kiekvienas laisvės laimėjimas yra vertinamas kaip žingsnis pirmyn geresnė gyvenimui, pažangai, kaip slygos kilti aukštesnei kultūrai, kaip kelias naujok rybingumo galimumus. Apskritai laisvės laimėjimas reiškia pažangą. Bet tos pažangos vertė pareina nuo to, kiek ta laisvė yra pilna, kiek ji atitinka tikrosios laisvės esmę. Jei žmogus išsilaisvina tik iš gamtos vergijos, o nesiekia vidinės laisvės, tada ir iš jo gytos laisvės kylanti pažanga negali būti vispusiška.

## VI. Pažanga ir kultūros krizė dvasinių vertybi požiūriu

1. *Pažangos krizė s krikščioniška ir materialistin interpretacija.* — Kalbami apie pažangą, mes dažnai ją identifikuojame su kultūra, suprantama plačia prasme, nes ir pažanga dažniausia vadiname nekita, kaip kultūriną pažangą. Nors kultūra ir pažanga savo prasmėmis nėra visiškai tolygios, tačiau negalima paneigti, kad didžioji dalis viso to, ką vadiname pažanga, reiškia kultūros, suprantamos plačia prasme, pažangą. Todėl, kai kalbama apie šį laiką kultūros krizę, ji kartu reiškia ir pažangos krizę.

Kad vakar kultūra šiais laikais pergyvena tam tikrą krizę, dėl to daugiau ar mažiau sutinka vairi kryptims stytojai. Nesutinkama tik dėl tos krizės sampratos. Vieni mano, kad ta krizė reiškia vakar kultūros išsismimimą, jos nesukimą, jos dvasinį bankrotą. Kit supratimu, ji yra tik pereinamas laikotarpis tarp dviejų epochų su skirtingomis vertybėmis ir skirtingu gyvenimo būdu. Pirmiesiems kultūros krizė reiškia metafizinę krizę — šį laiką žmogaus krizę, besireiškiančią jo dvasinio gyvenimo sampratos sumenkėjimu, jo nebevertinimu, dvasinių vertybių paneigimu ir materialistinės metafizikos pasisavinimu. Jiems išjimas iš tos krizės reiškia grįžimą dvasinio principo pirmavimui prieš materialinį, grįžimą pusiausvyros tarp dvasinių siekimų ir ekonominių reikalų, tarp dvasinių ir technologinių pažan-

gos. Materialistini tendencij žmon s ši laik kult ros kriz supranta kaip pereinam j laikotarp tarp iki šiol vyravusi vertybi ir ateities moksliskai technologin s eros, kurioje, žmogus, pasisavin s tiksl j moksl metodus, išsivaduos iš moralini ir socialini nesklandum , atpalaiduos savo inteligencij vis did jan iai nuolatinei pažangai, pasilaikys tik tai, kas jo gyvenim daro geresn bei malonesn , ir nusikratys viso to, kas jam sukelt kuri nors nemaloni r pes i . To siekiant, ir pats žmogus aukl jimo bei s lyginimo, jo instinkt sureguliuo, kibernetikos ir kitokios technikos keliu bus perdirbtas tiek, kad jame bus išpl - totas labai didelis prisitaikymo sugeb jimas : sugeb jimas suprasti technologinius rengimus ir naudotis jais, sugeb jimas gerai atlikti jam skirtas siaurai specialias funkcijas, sugeb jimas sugyventi su kitais, išvengiant kuri nors konflikt , sugeb jimas s kmingiausiu b du patenkinti visus savo norus bei reikalavimus ir kiti žmogui svarb s sugeb jimai. Materialistiškai suprasta pažanga vyksta ta kryptimi. Ir išgarsinta kult rin kriz pasibaigianti tada, kai žmogus išsivaduos iš praeities kult riškai socialinio pali kimo (tradicij ) takos ir pereis grynai moksliskai technologin stadij .

Tuo tarpu krikš ioniškos pasaul ži ros m stytojai ši laik kult ros kriz išveda daugiausia iš materializmo sigal jimo. Nuo vadinamo švietimo laikotarpio krikš ionyb buvo beveik vis laik puolama ir griauinama, panaudojant moksl , filosofij , menišk k ryb , socialini santyki nedarnum ir praeityje pa i krikš ioni padarytas klaidas. Per paskutinius du šimtme - ius buvo labai daug padaryta krikš ionišškai dvasiai sunaikinti ir materialistiniam žmogui išaukl ti. Ir negalima nesutikti, kad, sigalint materializmui, krikš ionyb neb t tur jusi dideli pralaim jim m stymo, k rybos, viešojo gyvenimo organizacijoje ir kitose srityse. Pramon s revoliucija su jos sukurtais naujais socialiniais santykiais ir technikos sivyraivimas daug kur nukreip visuomen s susidom jim materialinius klausimus bei ekonominius santykius ir sumažino jos dom jim si dvasiniais dalykais. Pozityvizmas, gij s labai plat pripažinim , buvo pasiryž s religij pakeisti tik jimu moksl . Marksizmas buvo užsibr ž s pertvarkyti žmonij grynai materialistiniais pagrindais, sunaikinant religij . T materialistini srovi ir apskritai materialistinio

m stymo takoje augo kartos, brendo šviesuomen , indoktrinuo- jama antikrikš ioniška. Visa tai veik prieš vakar kult ros krikš ioniška j pob d . vairiose jos srityse krikš ionyb s ta- kos buvo susilpnintos. Tas vakar kult ros nukrikš ion jimas ir yra viena jos kriz s priežas i . Išaugusi iš krikš ionyb s, ji negali b ti paversta materialistiška, jos pa ios nesužalojant. Lygiai ji negali išlikti tokia pat, kokia ji yra dabar, ir kartu pasidaryti bolševikiška.

Šiuo metu yra gana sunku apib dinti dvasinio prado ir mate- rializmo santyk vakar visuomen je. Apskritai sutinkama, kad šiame amžiuje vakar Europoje krikš ionyb išvyst didesn veikl ir sudar atsvar beplintan iam materializmui. To takoje ir nat ralistiškas materializmas kiek sušvelnino savo pagrindines tezes. Kaip Barretas pastebi<sup>185</sup>, jei devynioliktojo amžiaus mate- rializmas žmog ži r jo tik kaip fiziškai chemin padar , tai šio amžiaus lankstesnis ir prieštaravim vengi s nat ralizmas žmog išaiškina kaip biologin , biosocialin ar antropologin objekt . O naujausios kartos nat ralistai žmog analizuoja kaip psichoanalitin objekt . Bet to taktinio sušveln jimo dar nega- lima suvesti materializmo pralaim jim . Nors devynioliktojo amžiaus pozityvizmas yra laikomas tik anam laikotarpiui b dinga ir jau sukompromituota srove, ta iau negalima tvirtinti, kad pozityvistin dvasia yra jau išnykusi. Karing pozityvizm pakeit už j grubesnis ir klastingas komunizmas.

Vertinant ši laik dvasin pad t , atkreiptinas d mesys tris tendencijas : did janti krikš ionyb s taka, bandymas mate- rializm gyvendinti j gos priemon mis ir materialistinio indi- ferentizmo augimas.

Šiame amžiuje yra ryškiai padid jusi krikš ioniškoji socialin veikla. Po antrojo pasaulinio karo Europoje ir iš dalies pietin je Amerikoje labai didel tak gijo krikš ioniškoji demokratija, kuri savo svoriu politikoje bent keliuose katalikiškuose kraštuose pralenk anks iau vyravusius liberalus ir marksistus. Religija yra atgavusi didesn respekt . Jei palygintume, kaip buvo pasau- lin s opinijos traktuojami priešpaskutinis ir paskutinis, šiais

<sup>185</sup> W. Barrett, *Irrational Man*, New Yorkas, 1962, 292, psl.

laikais vyk s, visuotini Bažny ios susirinkimai, tai rastume labai didel skirtum . Visa eil žymi mokslinink yra pasmerk materialistines tendencijas, skelbian ias, kad mokslas prieštarauja religijai. Šiuo metu laisvajame pasaulyje jau banaliai ir kompromituojan iai skamb t religijos prieš aiškinimas, kad religija esanti atsilikimo ar tamsumo ženklas.

Bet vien iš to dar sunku apib dinti, kuria kryptimi eina ši laik dvasinis gyvenimas. Tai galima bus nustatyti tik iš tolimesn s laiko perspektyvos. Kiek šio amžiaus pra jusi nerami dal galima vertinti, kult rin pažang religiška dvasiniu atžvilgiu sunku apib dinti teigiamai. Pavyzdžiui, mes negal tume tvirtinti, kad daugumas šio amžiaus žymiausi filosof , garsiausi meninink , aukl toj ir mokslinink savo pasaul ži ra b t sutap su krikš ionybe. Jei katalik tarpe neretai prisimenama, kad pozityvizmo laikai yra pasibaig drauge su devynioliktuoju amžiumi ir kad šiais laikais veikia jau kitokios tendencijos, tai dar b t sunku tvirtinti, kad jos yra labai aiškios ir kad jos yra krikš ionybei labai palankios.

Komunizmo, besiremian io daugiausia apgaulinga propaganda ir j ga, atliekamo nukrikš ioninimo darbo mes dažnai ne vertiname. Laikydami j gyvenimui netinkan ia, pa ios sav s neišlaikan ia ir tik prievarta tesilaikan ia sistema, daug kas prileidžiame, kad, jam pakrikus, savaime išnyks ir visos jo pasaul ži rin s takos. Komunizmas, koks jis šiandien yra gyvendintas jo pavergtose tautose, b damas priešingas žmogaus prigim iai, normaliai negali išsilaikyti. Bet b tume naiv s, tik dami, kad, komunizmui žlugus, tur s kartu išnykti ir jaunosiose kartose ten diegtas materializmas. Sutinkame, kad komunizmas materializm ten primeta daugiau iš viršaus ir skleidžia j ne tik aukl jimo keliu, bet ir propaganda, agitacija ir šiaip daugiausia viršiniu spaudimu, bet vis tiek j skleidžia. Pagaliau ir vis jo tak negalima suvesti vien tik prievart . Laisvajame pasaulyje komunizmas turi sek j ne tik varguomen je, bet ir jo nepaž stan i intelektual tarpe. Vadinasi, komunizmo skelbiamas bei skleidžiamas materializmas nurelig jusiam šviesuoliui yra visiškai suprantamas ir priimtinas. Komunizmas yra pats didžiausias pasik sinimas prieš vakar kult r ir ypa prieš joje dar išlikusias krikš ioniš kias takas. Jo sigal jimas reikšt vakar kult ros gal , panaš jos tak sunaikinim Soviet S jungoje.

Bet komunizmas sudaro tik dalį grėsmės, prieš kurią šiandien krikščioniškasis pasaulis yra atsidūręs. Krikščioniškajai dvasiai dar daugiau gresia ši dienų žmogaus praktinis sumaterialėjimas. Šiais laikais materializmas daug kur plinta ne veržliai nugalėdamas kitokias pasauliui ras mokslo argumentais, o pasinaudamas sumas jusio žmogaus abejingumu dvasiniams dalykams. Su pramonės išplitimu ir visuomenės supramonėjimu medžiaginiai dalykai bei reikalai pavergė jo susidomėjimą, mažą tepatikdami vietas jo dvasiniams bei pasauliui riniams klausimams. Kaip amerikiečiai kartais tai apibūdina, Amerikai supramonėjant, žmogaus susidomėjimas nuo konfesinio bei religinio reikalų persiklaido į kitas sritis. Žmogui esant užimtam medžiaginiaisiais klausimais, pasauliui riniai dalykai nebetenka savo jautrumo, pasidaro mažiau svarbūs, ir dėl jų nebekovojeama. Žmogus tikrai nepajėgia tarnauti dviem ponams. Kai jo idealu pasidaro geras materialinis gyvenimas, sumenkėja ir jo susirpinimas savo vaikų religiniu auklėjimu. Pasauliui rosi vaidmeniui menkėjant, sigali moralinis reliatyvizmas, sumažėja tokos vaikams, ir dvasiškai vertingi dalykai pasidaro nebeaktualūs. Vairius klausimus jis gauna lengvai ir pigiai išspręstus. Jis visur taigojamas sigyti tai, ką naujausia mokslų bei technikos pažanga yra pasiekusi ir naujausi išradimai yra parpinę. Visur jo dėmesis užima tik daiktai ir gero gyvenimo galimumai. Iš visų savo pastangų jis yra pratęs laukti greit rezultatų, kurių religinis gyvenimas jam nežada. Jis visos aplinkos taip nuteikiamas, kad jam jau nėra malonu save ap sunkinti dvasiniais dalykų rūpesiais. Taip modernus žmogus jau visos miestietiškos aplinkos yra nuteikiamas pasidaryti lėkšni praktiniu materialistu ir dvasiniais principais nesirpinančiu žmogumi. Tuo būdu ši laikų gerai gyvenančiame vakarų pasaulyje materializmas plinta nebe moksliniais rodinėjimais, nebe pasauliui rini principų moksliniu sugriovimu ar materialistini principų apgynimu, o paprasto praktinio sumaterialėjimo, abejingumo bet kuriems pasauliui riniams dalykams ir jų pamiršimo keliu. Tada ir kultūros krizė pasirodo toje šviesoje, kad dvasiniam kultūrai pasidaro žmogui nebeaktuali ir nepasigendama.

2. *Materializmas reiškia dvasinį išsisimimą.* — Visi kultūrai, žinomą praeityje, pradžia, pasak Toynbee, turi ryšį su kuriuo nors religiniu sėjū. Kiekvienos j pradžia bei išsiskleidimas



sutapo su dvasinio pobūdžio siekim realizavimu. Išsivystydamos ir pergyvendamos savo ekspansijos laikus, kultūros paprastai pasižymi k rybine energija : savo architektūra, filosofija, dideliais literatūros ir kitais menais ir kitais rybiniais būdais. Prie jų k rybinio išsiskleidimo bei žydėjimo laikotarpiui, ankstesni užsimojimai bei žygiai nebetenka žavumo, išsitemia k rybinis interesas. Idėjini užsidegim pakeičia praktinio gyvenimo reikalavimus. Pasinaudodami anksčiau pasiekta žinojimo pažanga bei jos laimėjimais, žmonės geriau gyvena, bet kartu nebetenka susidomėjimo dvasiniais dalykais. Tada sivyrauja patogum bei juslini malonum ieškojimas.

Vakarų kultūra, kaip matome, pergyvena dvasinio išsimimo ir technikos klestėjimo laikotarpį. T dvasinio išsimimo matome iš vis didėjančio abejingumo dvasiniams dalykams. Atrodo, kad iš žmonių susidomėjimo sferos iškrito gyvenimo prasmės, pasaulio esmės ir kiti pagrindiniai klausimai. Tam tikrai žmonijos daliai jie atrodo neberekalingi, nes jie yra tik tam tikro praeities kultūros laipsnio palikimas, kuris gali trukdyti siekti tolimesnės pažangos. Labai būdingai tokiu pažiūrą išsako Dewey : poezija, menas ir religija yra gražūs dalykai ; bet jie negali būti išlaikomi, gaisrant praeityje ir tuščiai siekiant atstatyti tai, k vykdytą eiga moksle, pramonėje ir politikoje yra sunaikinusi<sup>186</sup>.

Žmogaus sumaterialėjimas reiškia, kad jis nebeatpažįsta dvasini dalykų ir nebeturi energijos domėtis dvasinio gyvenimo atžvilgiais. Nei tiesos ieškojimas, nei nesuinteresuoto žinojimo siekimas, nei meninio tobulumo išgyvenimas, nei šventumo idealas techniškai išradim bei laimėjim gausybėje žmogui nebeatrodo vertingi patys savyje. Tiesą pasidaro tai, kas daugumos priimta arba kas praktiškai naudinga. Vietoje visuotinių etinių norm atsiranda atskiroms visuomenės grupėms priimtini paprasti standartai. Menas nebetenka vertybi prasmės, o žmogų kilninančią harmoniją jame pakeičia bet kurios harmonijos darymo tendencijos. Kurią, verslai, politika ir kitos gyvenimo sritys turi savo autonomines etikas arba, teisingiau, reikalauja jas palikti be jokios etikos ir atpalaiduoti nuo bet kurių apribojimų, kurie kyla iš religinių pasaulių žmonių. \*\*\*

<sup>186</sup> J. Dewey, *Reconstruction in Philosophy*, New Yorkas, 1950, 164 psl.

Toks nutolimas nuo gilesni ir visuotini princip rodo, kad ši laik žmogus yra nebelink s ieškoti gilesn s dalyk prasm s ir ja gr sti savo siekimus, o pasitenkina lengvai suprantamu ir masei priimtiniu paviršutiniškumu. Tod l n ra lengva atremti an prieš keturiasdešimt met paskelbt Osvaldo Spenglerio tvirtinim , kad vakar kult ra gyvena išsis mimo bei senatv s laikotarp , kuriam yra b dinga dvasinis išsis mimas bei sumenk jimas ir r pinimasis daugiausia tik materialiniu gyvenimu ir materialine pažanga.

3. *Žmogus dabartini tendencij šviesoje.* — Didel tiksli j moksl ir technikos pažanga veikia žmogaus pad t dvejopu b du. Pirma, vis did janti specializacija leidžia jam sigilinti vis siauresn srit ir pagilinti žmonijos žinojim . Bet kaip mokslinio žinojimo srityje, taip ir pramon je žmogaus sugeb jimai vis labiau apribojami siauresnio darbo pažinimu, visa kita paliekant nepaž stama. Tuo b du specializacija siaurina jo veiklos bei susidom jimo plotm .

Antra, technikos ir pramon s pažanga apr pina žmog vis naujais ir tobuliau pagamintais gyvenimo reikmenimis, palengvinaniais jo darb ir susisiekim ir daraniais jo gyvenim lengvesn . Tuo b du technikos pažanga siaurina žmogaus pažinimo sritis, bet kartu, j viskuo apr pindama, daro daug k jam nebereikalinga jo gyvenimo kovoje. D l to jis, nebegal damas niekur kitur, išskyrus savo siaur srit , pasireikšti, turi visk priimti kaip pasyvus steb tojas. Jam nebegalint aktyviai kitose srityse dalyvauti, siaur ja ir jo susidom jimo plotm . Jam neb ra vidinio paskatinimo b ti aktyvesniu vairiose meno srityse, nes jis jam nebesuprantamas, o savo l kšt grožio supratim patenkina pramoniniais gaminiais. Panašiai žmogus yra išskirtas iš dalyvavimo sporte, pasilikdamas tik pasyviu profesinio sporto steb toju, tenkinan iu pelno siekian i bendrovi interesus. Lengvai visk sigydamas, jis tikrai turi vis lengvesn gyvenim , bet kartu yra užgesinamas jo platesnis susidom jimas. Visokios pasi los viskuo apr pinamas, jis darosi nesuinteresuotas ir pasyvus meno, sporto, mokslo, politikos ir socialini vyki steb tojas, kurio visa tai beveik nelie ia ir apie k jis yra optimistiškai iš šalies informuojamas, k jam prieinamiausiu b du atlieka masin s gamybos institucijos ir masin s nuomon s sudarymo centrai. Vis did jant

materialinei gerovei, bet nesant veiksniai, kurie skatint bei didint ir jo dvasinį aktyvumą, susidaro ta perspektyva, kad ateityje žmogus daug ko turės, bus gausiai maitinamas specialistų technika parinktais maisto produktais, bet bus skurdžius dvasiniu atžvilgiu. Dvasiniams interesams nekylant ir net menkajam ir elementariuosius gausiai tenkinant, darosi nebeaišku, ir daug kas kelia labai pagrįstą abejotumą, kuria kryptimi eina modernūs žmogus ir modernioji visuomenė — pažanga ar degeneracija.

4. *Pažanga ir konservatizmas.* — Pažanga reiškia kitimą, artėjimą tobulumo idealui. Kai gyvenimas kinta, neatrodantis jokiame tobulumo tikslu, tokio kitimo nelaikysime turintiu kuo nors bendra su pažanga. Prileisdami pažangos galimą ir jos buvimą, kartu prileidžiame ir degeneracijos galimą bei jos buvimą. Tokiu galimu nutolti nuo tobulėjimo tikslo, suprantama, yra daug daugiau, negu artėjimas.

Gyvenimo pakitimą prasmę paaiškina iš jo padarinių ir dažniausia negreitai. Lengviau juos vertinti medžiaginiuose dalykuose, kur pagerinimai ir iš jų kylanti nauda yra aiškiai matomi. Daug sunkiau juos vertinti dvasiniame gyvenime. Kas tiki dvasinį dalyką amžinumu, tas negali jį iškeisti kuriuos nors savo laiko madingus ir greitai praeinamus dalykus, kurie neveda jokiame tikslu. Todėl beatodairinis amerikietiško liberalizmo pasiūlymas kuo didžiausi kintamumai, laukiant iš to pažangos, tikinčiam tiesos ir kitų dvasinių vertybių pastovumui yra nepriimtinas.

Racionaliai nėra pateisinamas medžiaginio gyvenimo pakeitimavengimas ar medžiaginių patobulinimų skeptiškas vertinimas. Toks naujų vengimas yra laikomas užsikonservavimu praeityje gyvose gyvenimo formose, vengiant pažangos. Toks konservatizmas yra apskritai smerkiamas ir laikomas atsilikimu.

Tačiau to paties mato negalima taikyti dalykams, kurie nepareina nuo medžiagos kintamumo, nuo techniško išradimo ar socialinių santykių pagerinimo. Bet fatališka klaida visuotinai prasmę turinčias vertybes bei principus sulyginti su nepastoviais materialiniais dalykais, kaip tai daro materialistai. Nesilaikydami vertybių pastovumo, mes negalime turėti nei pastovaus religinio tikėjimo, nei pastovios tiesos, nei tautiškumo, nei praeityje sukurtą tautinį bei kultūrinį tradicijų, nei iš praeities

paveld to ir tolimesnei k rybai reikalingo dvasinio kapitalo, nes visi tie dalykai remiasi dvasini vertybi pagrindu. Materialinio sitikinimo žmoniai t dalyk laikymas tik užkonservuotais praeities dalykais, nekeičia j esmės: jie yra tie dalykai, kuriais remiasi didžiosios žmonijos dalies dvasiniai siekimai ir kuriems iki šiol dar niekas nėra suradęs pastoviai ir visuotinai galiojančio pakaitalo. Tuo atžvilgiu tikintieji nebijo jiems prikišamo konservatyvumo dėl j vertybi pastovumo pripažinimo. Tik jie save laiko nuosaikiai konservatyviais: jie ne tik nevengia, bet visur ir visada siekia bet kuri galim socialinio gyvenimo ir materialin s aplinkos bei gyvenimo reikmen pagerinim bei reform , tačiau jie nesutinka savo amžin j bei visuotin s prasmės turin i vertybi bei princip iškeisti laiko dvasios sukurtus, madingus ir greitai praeinan ius dalykus.

5. *Laiko dvasios klausimas.* — Kiekvienas laikotarpis turi ne tik savo vyraujanias idėjas, bet ir tam tikras nuotaikas, kuriose yra sprendžiamos to meto problemos. Tačiau bet kurio laikotarpio vyraujan i nuotaik vadiname laiko dvasia. Kiekvieno laikotarpio dvasios formavim si veikia ir jai krypt duoda labai vair s faktoriai. Iš j negalime išskirti nei istorinio paveld jimo su praeityje vyravusiomis idėjomis, nei naujos pažangos apraišk , nei savo meto vyraujan i vertybi , nei to meto politini ir socialini vyki takos, nei pagaliau paviršutiniškai mading dalyk . Taigi, ne visa tai, kas formuoja bei sudaro laiko dvasi , galima skaityti pažang . Analizuodami kurio nors praeities laikotarpio dvasi , mes jame randame daug ko, k mes dabar ži rime kritiškai ir k laikome praeities gyvenimo vienašališkumais. Panašiai ir mūsų laik dvasioje ateitis suras gal daug ko nelabai vertinga ar net nevertinga. Dažnai laiko dvasioje prasikiša ir bendrajam gyvenimui ton duoda ne tiek labai svarbios tuo metu kilusios idėjos, kiek madingi ir greitai praein dalykai, kurie nustelbia gilesnius principus ir tai, kas nekintama. Laiko dvasia dar nereiškia savo meto dvasin s sintezės. Jau pats laiko dvasios pavadinimas rodo jos laikinum . Po pirmojo pasaulinio karo laiko dvasia sutapo su demokratizmu, o po dešimties metų ji jau nelabai besipriešino poskiui diktat ras. Apskritai moderni j laik dvasiai yra bdinga mažesnis dvasini princip vertinimas, gyvenimas technolo-

gin s pažangos viltimis, prisitaikymas bei konformizmas, visumos id jos praradimas, linkimas sekuliarizm ir hedonizm, mažesnis asmenyb s vertinimas, didelis imlumas reklamai.

Suprantama, ir m s laikai kuria daug be galo verting dalyk, ta iau savo laiko dvasioje mes j neatpaž stame ir j takos nejuo iame pro kitus paviršutiniškesnius ir gyvenime paviršutiniškai vyraujan ius reiškinius. Taigi, laiko dvasia nesutampa su pažanga. Eiti drauge su pažanga reiškia suprasti jos siekiam gyvenimo tobul jimo krypt ir siekti to tobul jimo idealo; gi eiti su laiko dvasia neretai pakanka eiti mažiausio pasipriešinimo kryptimi. Gali žmogus atsiriboti nuo daugelio laiko dvasios apraišk, daug d l to nepralaim damas; bet jis negali be nuostolio sau atsisakyti siekti vispusiškos pažangos idealo.

6. *Materializmas n ra tikroji pažanga.* — Vakar pasaulyje eil krašt yra pasiek iki šiol negird t materialinio gyvenimo lyg. Jis kas metai kyla ir ateityje kilis bei pl sis atsilikusius kraštus. Tuo b du materialin pažanga yra pasiekusi didel persvar prieš dvasin pažang. Tai atsispindi didel je daugumoje pažangos klausim svarstym šiame krašte. Su tokia nuotaika, atrodo, br sta ir dauguma šio krašto intelektual, sutapatindami technikos bei pramon s pažang su pažanga iš viso ir tik dami, kad prasideda nauja era, pagr sta technologine kult ra. Toki svarstym takoje yra labai pla iai prigij s sitikinimas, kad tokia aukšta tiksli j moksl ir technologijos pažanga ir tokia gyvenimo gerov sudaro ši laik kult rai visiškai kitoki pad t, negu j tur jo kitos istorijoje žinomos ir ilgai vyravusios kult ros. D l to ši laik tchnologin pažanga dažnai laikoma kažkuo, kas negali b ti sulaikoma ar pakei iama.

Ta iau istoriosofas Toynbee sp ja, kad toks optimizmas neturi nesugriaunamo pagrindo. Pasak jo, vakar visuomen ir vakar kult ra n ra labiau nepažeidžiamos už jau išnykusias kult t ras <sup>187</sup>. Tiesa, istorija praeityje nežino n vienos materialiniaiis pagrindais išsivys iusios kult ros. Visos praeityje didžiosios kult ros buvo išsivys iusios iš religiška id jini pagrind ir, pa-

<sup>187</sup> Arnold Toynbee, *Civilization on Trial and the World and the West*, New Yorkas, 1958, 37 psl.

siekusios aukštesn materialin išsivystym , per jo nykimo stadij . Aukšta techniškai materialin pažanga niekur n ra buvusi kult ros pagrindu, o tik viena jos v lesni stadij . Pagrindinis kult ros klest jimo pagrindas n ra materialin gerov , o id jinis ekspansyvumas. Visuomen s tvirtum sudaro ne jos turtin-gumas ar prabangingumas, kurie veda ištižim , o tur jimas tiksl , kurie yra verti siekti ir d l kuri yra verta dirbti bei aukotis. Vis kult r sumaterial jimas ved jas išnykim .

Bet Toynbee nedaro griežtos išvados, kad praeityje kitas iki šiol buviasias kult ras ištik s likimas tikrai palies ir vakar kult r . Jo manymu, ji gal s išvengti kit kult r likimo, jei ji išvengs j padaryt klaid <sup>188</sup>. Bet taip pat n ra jokio pagrindo sitikinimui, kad jos vadovaujamos id jos ir pagrindin s institucijos nebus kuri nors aplinkybi pakeistos taip, pavyzdžiui, komunistin s revoliucijos keliu, kad ir pati kult ra, pagr sta dabartin mis id jomis ir institucijomis, pasiliaus egzistavusi, ir prasid s nauja kult ra su kitokiais siekimais ir tendencijomis. O šiame laikotarpyje jai gresia ne tik jos vidinis id jinis sumenk jimas, bet ir labai reali gr sm iš ryt , gr sm , pagr sta materialistine religija, baisia militarine j ga ir užsimojimu visomis galimomis priemon mis užgrobti pasaulio valdym .

Didžiausiais ši laik kult rin s kriz s kaltininkais ir kartu jos tr kumais Sorokinas laiko dvasinio principo sumenk jim bei sumaterial jim ir bendr gyvenimo dezintegracij <sup>189</sup>. Tod l, jo manymu, vienintelis teisingas šiems laikams kelias — atsisakyti materializmo ir gr žti gyvenimo pusiausvyr , kurioje dvasia vyraut prieš medžiag . Su jo išvadamis visiškai sutinka ir Dawsonas<sup>190</sup>, pasisakydamas, kad dabartin kult ros kriz galinti b ti išspr sta tik radikalaus atsivertimo ir dvasinio atsi-naujiniimo keliu. T pa i išeit prileidžia ir Toynbee. Jis vakar kult ros išgelb jimo svarbiausiu faktorium, greta atitinkamos politin s ir ekonomin s organizacijos, laiko religiška dvasin faktori <sup>191</sup>.

<sup>188</sup> Ten pat, 44-45 psl.

<sup>189</sup> P. Sorokin, *The Crisis of Our Age*.

<sup>190</sup> Ch. Dawson, *Understanding Europe*, 229 psl.

<sup>191</sup> A. Toynbee, *Civilization on Trial*, 45-46 psl.

Didelis ši laik , ypa šio krašto, optimizmas ir didelis pasitikimasis naujais išradimais ir kas metai didėja ekonomine gerove dar neišsprendžia klausimo visuotinai, o užmaskuoja kai kuriuos žmogiškai esminius trūkumus. Ekonominė gerovė yra vienas esminių bei pagrindinių gyvenimo dalykų. Bet ne viena duona žmogus gyvena. Nepakanka greta duonos turėti dar ir žaislų. Vairi pramogų ši laik žmogus turi daug daugiau, negu jis sugeba jomis pasinaudoti. Jos visos ne tik padeda maloniai sunaudoti visą ilgąjį laisvalaikį, bet kartu atlieka ir tiktą vaidmenį, kad mes darome vis skurdesni ir jiškai bei dvasiškai ir kad vis labiau netenkame dvasinės energijos.

7. *Krikščionybės uždaviniai vakar kultūroje.* — Kalbami apie dvasinį principą vaidmenį ir apie idios pirmumą prieš medžiagą, neišvengiamai susiduriame su religinio pasaulio žiūros klausimu, nes jokia kita idėja, išskyrus religiją, nėra kada nors pastoviai kėlus žmogaus dvasią ar davusi jam motyvą bei vilį gyventi. Visi iki šiol daryti bandymai pakeisti kuo kitu tik religijos vaidmenį nepavyko. Humanizmas, švietimas, progresizmas, scientizmas, materializmas, socializmas ir kiti panašūs s j džiaiai bei srovės yra bū tik epizodiniai bandymai išsiversti be religijos, ir nė vienas j savio tikslo nepasiekė. Jie nė vienas nedavė pasauliui idios, kuri apjungt visus ir galėtų vadovauti žmonijai. Negalės to padaryti nė ši laik komunizmas, nes jo konstruktyvieji principai yra toli pralenkti destruktivij — materializmo, neapykantos, netolerancijos, žmogaus pavergimo, prievartos. Tik religija gali apjungti bei integruoti šio gyvenimo ir antgamtinius tikslus bei vertybes. Dawsonas tvirtina, kad visuomenė, kuri netenka religijos, anksčiau ar vėliau išvirsta visuomenė, kuri netenka ir kultūros. Jis religiją aptaria kaip didelį dinamišką socialiniame gyvenime; visuomenės sekuliarizacija, pasak jo, paliečia ir jos gyvybingumą<sup>192</sup>.

vakar kultūra yra prasta žinti kaip krikščionybės sukauptą dvasinį kapitalą krikščioniškaisiais amžiais. Tiesa, jau nebegalima tvirtinti, kad toji kultūra dabar tebėra visiškai krikščioniška. Ji yra jau daug kur nuo krikščionybės nutolusi ir per paskutinius du šimtus metų ji yra vairiais b dais

<sup>192</sup> Ch. Dawson, *Progress and Religion*, 184-185 psl.

prieštaravusi krikščionybei moksle, filosofijoje, literaturoje, socialiniuose užsimojimuose ir kitose srityse, išbandydama variarias krikščionybei priešingas tendencijas. Vakar kultūra yra dariusi praeityje ir dabar tebedaro dideli klaidai, dėl kurių krikščionyb jau negali būti atsakinga. Tačiau lygiai negalima paneigti, kad ji tebegyvena krikščionybės sukaupta energija ir krikščionišką amžį palikimu. Nežiūrint nemažai vakar visuomenės nureligijimo ir materialistini nuotaikų signalų jimo, krikščioniškoji tradicija eina iš kartos į kartą kaip kažkas nepakeičiama. Krikščioniškos moralinės normos ir krikščionybės taktika auklėjime dar nėra žymiai pakeistos ir netikintųjų sluoksniuose. Tais atžvilgiais krikščionybės taktika yra tiek tvirta, kad jos pakeičimas, išskyrus nureliginimą, iki šiol nebuvo labai efektingas. Pašalinimas religinės takos iš gyvenimo sudaro tokią tuštumą, kurios niekas kitas nepajėgia užpildyti ir be kurios netenka atmosferos ir valstybinė tvarka, ir socialinis gyvenimas, ir jauno žmogaus auklėjimas.

Vertinant žmogaus tikėjimą ir religijos bei garbinimo viršines formas grynai racionalumo požiūriu, surandama religijai daug priekaištų, ir ji racionaliniais motyvais pasmerkiama, darant tą klaidą, kad žmogaus santykiai su Dievu bandoma išspręsti vien gamtinėje plotmėje. Bet toks antgamtinis dalykų traktavimas vien gamtinėje plotmėje bei jos santykiuose ir nepaisymas žmogaus antgamtinio santykių bei jo prigimtyje esančio dvasinio prado kartu sugriauna ir tą pagrindą, kuriuo turi remtis ir visi žmogiškieji santykiai.

Prisimenant labai didelį krikščionybės naštą, sukuriant krikščionišką kultūrą, ir susiduriant su visais prietarais bei priekaištais jai, lyg ir susidaro sugestija mintim, kad jos laikai yra jau praeityje. Tokios pažiūros taigojimas dažnai girdime iš netikintųjų, ir juos užtinkame jų raštuose. Bet tai yra prileidimas tų, kurie nėra priartę prie krikščionybės ar bent stovi nuo jos nuošaliai, jos nepažindami ir neišgyvendami tikėjimo vertybių, ir turi jai nepalankius nusistatymus. Nepažindami krikščionybės integruojančio vaidmens, jie tiki jos pačios dezintegravimu.

Negalima paneigti, kad bet kada krikščionybei daryti priekaištai neturėtų vienoki ar kitoki priežasčių. Kaip žymus teo-



logas K. Adam tai aiškina<sup>193</sup>, dieviškieji ir amžinieji dalykai, kai jie gyvendinami žmogiškoje plotmėje ir laikinomis formomis, ne visada žmoniai pritaikomi tobulai ir be vidinio konflikto. Krikščionybą yra išgyvenusi ir per didelio religinio stropumo ir religinio apsidėdimo bei paviršutiniškumo laikotarpį. Prie paskutiniųjų priklauso ir šie laikai su nemaža katalikų duokle sekuliarizacijai.

Moderniojo laikų bendra dezintegracija nepaliko nepalietusi ir daugelio katalikų gyvenimo. Ji dažnai reiškiasi tendencija siaurinti religijos integruojant vaidmenį, apriboti religinius reikalavimus tak žmogaus gyvenime, išjungti iš religinio moralės tam tikras gyvenimo sritis, leidžiant sau naudotis sekuliaria autonomija, tik joms paliekant tik «asmens» reikalavimus, neliečiančių žmogaus kitokių santykių. Taip iš religinio principo taikos išjungiamas kultūrinis ryšys, verslo santykiai, politiniai veiksmai ir kitos veiklos sritys. Kai kur pradėdama tik tada, kad religiniai principai lyg ir nebėgali integruoti žmogaus situaciniuose viso gyvenimo pluralizmo. Dievo ir žmogaus santykių sritis, kuri iš esmės turi normuoti visą žmogaus gyvenimą, bandoma apriboti tik tik jimi, kuris nevaržyt kitokių žmogaus reikalavimų. Iš vertybių sistemos dingsta religinio vertybių, kurios turėtų būti koordinuojančių pradų visoms kitoms vertyboms. Religinio normos susekuliarintam žmogui darosi lyg ir per siauros, nebeatitinkančios pragmatini reikalavimų. Ir taip susiduriame su laipsniškai vykstančia pasaulio rine dezintegracija, su religiniu ir moraliniu reliatyvizmu, kurie yra ne kas kita, kaip nureligijimas palaispniui ir dalimis.

Žmogaus ir Dievo santykiai negali apsiriboti vien tik Dievo buvimo pripažinimu. Kaip Dievo kūrybos padaras, pareigotas gyventi pagal Jo leistus principus ir vykdyti Jo valią, žmogus priklauso Dievui ne tik bažnyčioje ir maldos metu, bet visame savo gyvenime su visu savo veikimu. Maritaino žodžiais sakant, Evangelijos tiesa ir Kristaus gyvenimas mumyse reikalauja vis mūsų, nori apimti mus visus, persunkti viską, kas mes esame ir ką mes darome tiek pasauliniuose, tiek ir dvasiniuose dalykuose<sup>194</sup>. Kaip dieviškosios kūrybos pratęsias, kurdamas žemiškoje

<sup>193</sup> Karl Adam, *The Spirit of Catholicism*, New Yorkas, 1963, 230 psl.

<sup>194</sup> J. Maritain, *True Humanism*, 290 psl.

aplinkoje, jis nutolsta nuo savo kelio ir uždavini ir dezintegruoja savo religinius santykius, kai jis prieštarauja amžinosios k rybos principams. Religijos šviesoje didžiausias modernizmo tr kumas ir pagrindin ši laik dezintegracijos priežastis yra bandymas atsipalaiduoti nuo t princip , kurie integruoja gamtinio ir antgamtinio gyvenimo uždavinius ir reikalavimus. Ir jei krikš ionyb dar neatlieka jai vienai skirt žmonijos atnaujinimo uždavini , Dawsonas kaltina pa ius krikš ionis, kurie nesupranta, kaip gili yra krikšioniškoji tradicija ir kokius neišsemiamus naujo gyvenimo galimumus ji slepia savyje.

Kaip jau mat me, pagrindiniai ši laik kriz s faktoriai yra materializmas ir bendra dezintegracija. Tos dvi tendencijos daug kur yra tokios stiprios ir taip gaubia paviršutin m s gyvenimo sluoksn , kad daug kam atrodo, kad iš viso vargu ar galima, kad jas pakeist dvasin s tendencijos, kurios kada nors atnaujint pasaul . Ši laik materialin pažanga yra taip labai pralenkusi dvasin pažang ir susidom jimas medžiaginiais dalykais yra taip toli pralenk s susidom jim dvasiniais klausimais, kad daug kam, ypa šiame krašte, atrodo tiesiog naivu laukti ateityje kurio nors dvasinio atgimimo ir t abiej sri i dvasin s pusiausvyros.

toki skeptiški paži r atsako Mumfordas <sup>195</sup>, kuris pats n ra krikšioniškos pasaul ži ros, primindamas, kad kart istorijoje toks ne tikimas dalykas yra jau vyk s, kai labai materialistiškoje ir dezintegruotoje Romos visuomen je pirmieji krikš ionys atk r gyvenim , pagr st dvasiniais principais, nugal jo iki tol vyravus negird to laipsnio materializm ir prad jo nauj er ir nauj dvasin mis vertyb mis pagr st kult r . Ir dabar n ra pagrindo tik ti, kad šiais laikais ar ateityje tokiam dvasiniam atgimimui b t galimum mažiau, negu j buvo Romos imperijos menk jimo laikais. Apskritai, kai kalbama apie menk jim , kriz ar degeneracij , tai tuo pa iu prileidžiama, kad gali ir turi b ti kuri nors iš to menk jimo išeitis : tolimesnis nykim ? iki visiško sunykimo arba reakcijos ar kitokiu keliu kil s atgimimas su atsinaujinusia ar ir visai nauja dvasia ir naujomis formomis.

Krikšioniškoje eroje vakar genijus yra dav s daug nauj id j ir parod s nepaprast k rybingum . Ta iau negal tume

<sup>195</sup> L. Mumford, *The Conduct of Life*, 113 psl.

tvirtinti, kad kuri nors t i d j b t pasidariusi visiškai pastovi ir išsprendusi pagrindinius žmogaus gyvenimo klausimus. Buvo sukurta daug ir vairi filosofini sistem , buvo padaryta nepaprasta tiksli j moksl pažanga, sukurta begal s vis sri i meno k rini , bet nesurasta pastovaus žmogaus gyvenimo integracijos principo, kuris pakeist religij . N ra jokios kitos sistemos, kuri gal t apjungti visus žmogaus gyvenimo atžvilgius, koordinuot visus jo siekimus, duot jam vil i gyvenime ir išlaikyt pusiausvyr tarp jo dvasini ir biologini siekim , tarp dvasios ir medžiagos, tarp individo reikal ir pareig visuomenei. Ta prasme Toynbee, svarstydamas ši laik kriz ir ieškodamas iš jos galimos išeities tolimesnei atei iai, prileidžia, kad iš ši laik kriz s žmonij išgelb s tik krikš ionyb .

Neži rint, kaip žmogus b t netobulas ir koki klaid jis bedaryt , jo siekim palenkimas jo santyki su Dievu reikalavimams užtikrina didesn pusiausvyr žmoni ir taut tarpe, Degu pasaulis gali duoti. Nurodymas siekti dieviškojo tobulumo, reikalavimas myl ti kiekvien kit žmog ir ieškojimas išsilaisvinimo tiesoje — dar niekada žmonijos nebuvo nei pilnai išgyventi, nei pralenkti. Jie galioja visiems laikams kaip kelias moralin heroizm , mokslo ir meno k ryb , politini bei socialini santyki pusiausvyr . Ta iau gal niekada žmogus nebuvo taip gundomas iš to viso emancipuotis ir išbandyti kitus kelius kaip dabar. Jis yra gundomas eiti pirmyn bei progresuoti be joki apribojim , be jokios vadovaujan ios id jos ir net be aiškaus tikslo.

Bet pažangos procesas negali vykti aklai ir jokios id jos nevadovaujamas. Iš tikr j jis visada orientavosi vienoki ar kito ki id j bei tendencij . Ta iau visos laikinos ir greitai praeinan ios srov s, sistemos ir tendencijos gal jo pažangai duoti tik laikin ir greitai praeinan i tiksl . Pastovi tiksl ir pastovi krypt pažangai gali duoti tik ta sistema, kuri yra sukurta Dievo leistai tvarkai žem je vykdyti ir kuri orientuojasi ne vien pagal laikinuosius žmogaus reikalus, bet ir pagal visuotinuosius principus ir amžinuosius jo uždavinius.

Petras Maldeikis

*Cicero, III., J.A.V.*

## L I T E R A T U R A

- Adler, Mortimer J. and Matur, Milton, *The Revolution in Education*, Chicaga, 1958.
- Agar, William A., *Catholicism and the Progress*, New Yorkas, 1940.
- Anshen, Ruth N., *Freedom, Its Meaning*, New Yorkas, 1940.
- Arendt, Han ah, *Between Past and Future*, Clevelandas, 1961.
- Auerbach, Morton, *The Conservative Illusion*, New Yorkas, 1959.
- Bail ey, J. R. A., *National Ambitions*, Oxfordas, 1958.
- Bail lie, John, *The Belief in Progress*, New Yorkas, 1951.
- Bell, Bernard I., *Crowd Culture*, Chicaga, 1952.
- Bell, Daniel, *The Radical Right*, New Yorkas, 1964.
- Berdiajev, Nicol as, *Slavery and Freedom*, New Yorkas, 1944.
- Berdiajev, Nicol as, *The Destiny of Man*, New Yorkas, 1960.
- Berdiajev, Nicol as, *The Fate of Man in the Modem World*, Ann Arbor, 1961-
- Berdiajev, Nicol as, *The Meaning of History*, Clevelandas, 1962.
- Brinton, Crane, *The Shaping of Modem Man*, New Yorkas, 1959.
- Buckley, Wil liam F., *Up from Liberalism*, New Yorkas, 1959.
- Bury, John B., *The Idea of Progress*, New Yorkas, 1955.
- Camus, Al bert, *The Rebel*, New Yorkas, 1958.
- Carr Edward H., *The New Society*, Bostonas, 1951.
- Cl ark, Denis, *Cities in Crisis*, New Yorkas, 1960.
- Clough, S. B., *Basic Values of Western Civilization*, New Yorkas, 1960.
- Collingwood, R. G., *The Principles of Art*, New Yorkas, 1958.
- Collingwood, R. G., *Essays in the Philosophy of Art*, Bloomington, 1964-
- Conant, James B., *Modem Science and Modem Man*, New Yorkas, 1953.
- Dawson, Christopher, *Progress and Religion*, New Yorkas, 1960.
- Dawson, Christopher, *The Dynamics of World History*, New Yorkas, 1962.
- Dawson, Christopher, *The Failure of Liberalism*, issp. A. C. Pegis, *The Wisdom of Catholicism*, New Yorkas, 1949.
- Dawson, Christopher, *Understanding Europe*, New Yorkas, 1960.
- Dempf, Al ois, *Die Krisis des Vorschriftsglaubens*, Viena, 1947.
- Dewey, John, *Liberalism and Social Action*, New Yorkas, 1963.
- El iot, T. S., *Christianity and Culture*, New Yorkas, 1949.
- Frankel, Char les, *The Case for Modern Man*, Bostonas, 1960.
- Guardini, Romano, *The Faith and the Modem Man*, New Yorkas, 1952.
- Guardini, Romano, *The End of the Modem World*, New Yorkas, 1956.
- Hayes, Carl ton, *Christianity and Western Civilization*, Stanford, 1954.
- Harrison, George, *The Role of Science in the Modern World*, New Yorkas, 1956.

- Hoffman, Ross, *Tradition and Progress*, Milwaukee, 1938.
- Hughes Emmet J., *The Church and the Liberal Society*, Princeton, 1944.
- Huxley, Aldous, *Brave New World Revisited*, New Yorkas, 1960.
- Jaspers, Karl, *Man in the Modern Age*, New Yorkas, 1957.
- Jaspers, Karl, *Philosophy and the World*, Chicaga, 1963.
- Jeffreys, M. V. C., *Personal Values in the Modern World*, Baltimore, 1962.
- Joad, C. E. M., *Decadence, a Philosophical Inquiry*, Londonas, 1944.
- Kallen, Horace M., *Patterns of Progress*, New Yorkas, 1950.
- Kirk, Russell, *Intelligent Woman's Guide to Conservatism*, New Yorkas, 1957.
- Kirk, Russell, *The Conservative Mind*, Chicaga, 1960.
- Kirk, Russell, *Prospects for Conservatives*, Chicaga, 1956.
- Kröber, A. L. and Kluckhohn, Clyde, *Culture*, New Yorkas, 1963.
- Krutch, Joseph W., *The Modern Temper*, New Yorkas, 1950.
- Laski, Harold, *The Rise of European Liberalism*, New Yorkas, 1962.
- Le Bon, Gustave, *The Crowd*, New Yorkas, 1960.
- Malinowski, Bronislaw, *Freedom and Civilization*, Bloomington, 1960.
- Marcel, Gabriel, *Man Against Mass Society*, Chicaga, 1962.
- Marcel, Gabriel, *The Decline of Wisdom*, New Yorkas, 1955.
- Maritain, Jacques, *Art and Scholasticism and the Frontiers of Poetry*, New Yorkas, 1962.
- Maritain, Jacques, *Creative Intuition in Art and Poetry*, New Yorkas, 1960.
- Maritain, Jacques, *Education at the Crossroads*, New Haven, 1949.
- Maritain, Jacques, *Freedom in the Modern World*, New Yorkas, 1936.
- Maritain, Jacques, *On the Philosophy of History*, New Yorkas, 1959.
- Maritain, Jacques, *Scholasticism and Politics*, New Yorkas, 1960.
- Maritain, Jacques, *The Humanism*, New Yorkas, 1938.
- Maritain, Jacques, *The Twilight of Civilization*, New Yorkas, 1944.
- Mayo, Elton, *The Human Problems of an Industrial Society*, New Yorkas, 1962.
- McCluskey, Robert G., *American Conservatism in the Age of Enterprise*, Cambridge, 1951.
- McGovern W. M. and Collier D. S., *Radicals and Conservatives*, Chicaga, 1957.
- Mohan, Robert, *Technology and Christian Culture*, Washingtonas, D. C., 1960.
- Molnar, Thomas, *The Decline of the Intellectuals*, New Yorkas, 1961.
- Molnar, Thomas, *The Future of Education*, New Yorkas, 1961.
- Mumford, Lewis, *Art and Technics*, New Yorkas, 1952.
- Münster, Clemens, *Mengen, Massen, Kollektive*, Münchenas, 1952.
- Ong, Walter, S. J., *Frontiers of American Catholicism*, New Yorkas, 1961.
- Ong, Walter, S. J., *American Catholic Crossroads*, New Yorkas, 1962.
- Ortega y Gasset, Jose, *The Dehumanization of Art and another Writings on Art and Culture*, New Yorkas.
- Ortega y Gasset, Jose, *The History as a System*, New Yorkas, 1961.
- Ortega y Gasset, Jose, *The Modern Theme*, New Yorkas, 1961.
- Ortega y Gasset, Jose, *The Revolt of Masses*, New Yorkas, 1962.
- Read, Herbert, *Art and Society*, Londonas, 1956.
- Read, Herbert, *The Grass Roots of Art*, Clevelandas, 1961.
- Read, Herbert, *The Meaning of Art*, Baltimore, 1963.

- Read, Herbert, *The Philosophy of Modern Art*, Cleveland, 1953.
- Riesman, David, *The Lonely Crowd*, New York, 1953.
- Ropke, Wilhelm, *A Human Economy*, Chicago, 1960.
- Ropke, Wilhelm, *Civitas Humana*, Erlenbach-Zürich, 1949.
- Rosenberg, Bernard, and White, David M., *Mass Culture*, Glencoe, 1957.
- Rossiter, Clinton, *Conservatism in America*, New York, 1962.
- Ruggiero, Guido, *History of European Liberalism*, Boston, 1959.
- Ruitenberg, H. M., *Varieties of Modern Social Theory*, New York, 1963.
- Sampson, R. V., *Progress in the Age of Reason*, Cambridge, 1956.
- Shapiro, J. Selvin, *Liberalism: Its Meaning and History*, Princeton, 1958.
- Smith, Dean, *Conservatism*, New York, 1963.
- Sorokin, Pitirim, *The Crisis of Our Age*, New York, 1945.
- Sorokin, Pitirim, *The Reconstruction of Humanity*, Boston, 1948.
- Suhard, Emanuel, *The Church Today*, Notre Dame, 1960.
- Teggart, Fr. J., *The Idea of Progress*, Berkeley, 1949.
- Thomson, George, *The Forseeable Future*, New York, 1955.
- Toynbee, Arnold, *Civilization on Trial and the World and the West*, New York, 1958.
- Valentine, Alan, *The Age of Conformity*, Chicago, 1945.
- Viereck, Peter, *Conservatism*, Princeton, 1956.
- Viereck, Peter, *Conservatism Revisited*, New York, 1962.
- Viereck, Peter, *The Unadjusted Man*, New York, 1962.
- Ward, Barbara, *Faith and Freedom*, New York, 1958.
- Wilson, Francis G., *The Case for Conservatism*, Seattle, 1951.
- White, R. J., *The Conservative Tradition*, New York, 1957.
- Whitehead, Alfred N., *The Aims of Education*, New York, 1955.

# THE PROBLEMS OF THE PROGRESSIVE MODERN

by

Petr as Mal deikis

(Summary)

The doctrine of progress prevalent during the eighteenth and nineteenth centuries, developed chiefly by liberals and positivists, declined in this century and was rather obscured by emerging cultural crisis. Its pattern was gradually changed by new influences, new social events, and new social forces. But the main trend of modern progress remained chiefly materialistic. It is expressed more in things than in spiritual endeavours. The increase of knowledge in the material sphere is much greater than the progress in solving spiritual problems. Quantity dominates quality. The fascination of mankind with technical progress exceeds its interest in any other idea.

Material progress is increasingly emancipating itself from the influence of spiritual principles. Technical progress is not controlled by moral and social ideas, but is, rather, motivated by the possibilities of invention. Creative arts, striving to achieve pure creation, lost the guidance of any integrating idea. The significance of the machine is always on the increase, dominating the scene of life and changing the patterns of living. Education, having acquired more technical means, methods, and principles, thus, instead of being a social or cultural process, it begins to appear as a technical process. Individual freedom is decreasing in the interest of society; to be interested in the questions of spiritual freedom is rather unpopular. Individual is ever more absorbed by the mass, and he becomes a meaningless atom of the masses.

Representing the spiritual exhaustion, materialism seems not to have reached its ebb. Practical materialism is supported by the process of the massing of man, of society, and of culture. Philosophical materialism is spread and indoctrinated by means of the force of world communism. Neither science, nor creative arts, nor social tendencies of our times are factors which could be considered as barriers to the further materialization of man. The only barrier to this materialization is religion, mainly Christianity, whose ideas have been until now neither fully realized nor surpassed.